

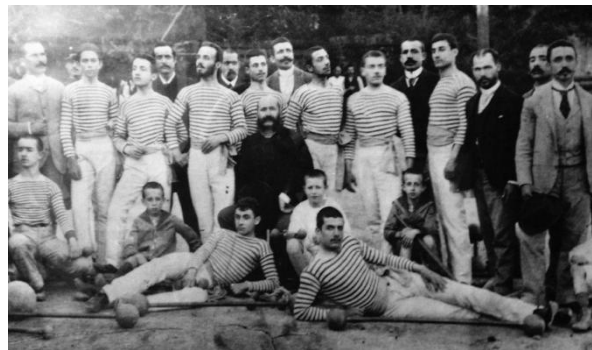


**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ**  
**ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ**  
**ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ**  
**ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:**  
**ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»**

**ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ**  
**ΤΟΥ Μενέλαου Στυλιανόπουλου**  
**(Α.Μ.: 101220210305)**

**Θέμα: «Το μάθημα της Φυσικής Αγωγής στο νεοσύστατο κράτος και η συμβολή του Γεωργίου Παγώντα (1806-1868)»**



**Επιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης**

**Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου**

**Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ιωάννα-Σουλτάνα Κοτσώρη**

**ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2023**

## Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος .....	4
Εισαγωγή .....	5

### Α' Κεφάλαιο

Το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα τον 19<sup>ο</sup> αιώνα

1.1. Ιστορική Αναδρομή και σημασία του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής από την αρχαιότητα μέχρι την περίοδο της διακυβέρνησης του Ιωάννη Καποδίστρια.....	7
1.2. Το εκπαιδευτικό σύστημα στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος .....	16
1.3. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ιωάννη Καποδίστρια .....	18
1.3.1. Σχολές και σχολεία .....	22
1.3.1.1. Το ορφανοτροφείο της Αίγινας .....	22
1.4. Ο αθλητισμός και η Φυσική Αγωγή κατά την περίοδο του Ιωάννη Καποδίστρια .....	23

### Β' Κεφάλαιο

Η διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής μετά την απελευθέρωση και η συμβολή σημαντικών γυμναστών/καθηγητών Φυσικής Αγωγής .....

.....	30
2.1. Η θέση του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στην εκπαίδευση από το 1833 μέχρι το 1862.....	30
2.2. Η εφαρμογή των στρατιωτικών ασκήσεων στην εκπαίδευση .....	35
2.3. Εισαγωγή και εδραίωση του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στην εκπαίδευση .....	37
2.3.1. Οι πρώτες εγκαταστάσεις γυμναστηρίων στο νεοσύστατο κράτος της Ελλάδας .....	38
2.4. Η συνεισφορά των γυμναστών/καθηγητών Φυσικής Αγωγής του 19 <sup>ου</sup> αιώνα στη διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής.....	40
2.4.1. Η περίπτωση του Ιωάννη Φωκιανού .....	42
2.4.2. Η περίπτωση του Ιωάννη Χρυσάφη .....	44

### Γ' Κεφάλαιο

Ο Γεώργιος Παγώντας .....

.....	46
-------	----

3.1. Η ζωή και το έργο του Γεωργίου Παγώντα .....	46
3.2. Η καταγωγή και οι σπουδές του Γεωργίου Παγώντα .....	47
3.3. Η συνεισφορά του Γεωργίου Παγώντα στη διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής	54
3.3.1. Η επίδρασή του από τα γερμανικά πρότυπα και η εφαρμογή τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα .....	55
3.3.2. Η επίδραση του Γεωργίου Παγώντα στην κατασκευή των πρώτων γυμναστηρίων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.....	60
3.4. Το συγγραφικό έργο του Γεωργίου Παγώντα.....	63
Επίλογος.....	66
Πηγές και Βιβλιογραφία .....	70
Παράρτημα.....	75
Περίληψη.....	83

## Πρόλογος

Σκοπός της παρούσας διατριβής, που εκπονείται στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες Θεωρήσεις και Προοπτικές» είναι η παρουσίαση του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος και η συμβολή του Γεωργίου Παγώντα (1806-1868). Αρχικά, γίνεται ιστορική αναδρομή στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής και προβάλλεται η σημασία του μαθήματος από την αρχαιότητα μέχρι την περίοδο διακυβέρνησης του Ιωάννη Καποδίστρια. Αναφέρονται τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα της εποχής, όπως το Ορφανοτροφείο και το Διδασκαλείο της Αίγινας. Στη συνέχεια, αναλύεται η θέση που είχε το μάθημα της Φυσικής Αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα την περίοδο 1833-1862, όπου και υπήρχε η βασική ρήξη ανάμεσα στους υποστηρικτές του στρατιωτικού συστήματος εκπαίδευσης που χρησιμοποιούσε τη Φυσική Αγωγή σαν μέσο εκκόλαψης αξιόμαχων στρατιωτών και στους ανθρώπους του πνεύματος που υποστήριζαν ότι η Φυσική Αγωγή αποτελούσε μέσο μόρφωσης/αγωγής των παιδιών. Επιπρόσθετα, τονίζεται η συνεισφορά σημαντικών γυμναστών και καθηγητών Φυσικής Αγωγής στην εδραίωση της διδασκαλίας της στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα κατά το 19<sup>ο</sup> αιώνα με αναφορά σε δύο από τις σημαντικότερες προσωπικότητες που συνεισέφεραν στο συγκεκριμένο μάθημα, τον Ιωάννη Φωκιανό και τον Ιωάννη Χρυσάφη. Τέλος, αναφέρονται στοιχεία για τη ζωή και το έργο του Γεωργίου Παγώντα, οι βασικές επιρροές του από το γερμανικό πρότυπο Φυσικής Αγωγής καθώς και το πλούσιο συγγραφικό του έργο.

## Εισαγωγή

Η φυσική αγωγή είναι συστατικό της σχολικής και εκπαιδευτικής δομής που αποτελεί «κύρια αποστολή και στόχο της Πολιτείας για την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή της Ελλάδας» (Σύνταγμα Άρθρο 16, παρ. 2). Δεν είναι όμοια έννοια με την φυσική δραστηριότητα, καθώς έχει μια ευρύτερη οπτική και εστιάζει στις γνωστικές, συναισθηματικές και ψυχολογικές πτυχές του κάθε παιδιού. Φαίνεται επομένως ότι η Φυσική Αγωγή ήταν από τις πρωταρχικές προτεραιότητες του εκπαιδευτικού συστήματος στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος.

Μαζί με τη γραφή, την ανάγνωση, τη μουσική και σε κάποιες περιπτώσεις την αριθμητική, η Φυσική Αγωγή ήταν από τα μαθήματα που διδάσκονταν τα παιδιά από μικρή ηλικία στην αρχαία Ελλάδα. Ο παιδοτρίβης, ο δάσκαλος της γυμναστικής, ήταν υπεύθυνος για τη σωματική εκπαίδευση των νέων και τη μετέπειτα στρατιωτική τους ετοιμότητα. Από τότε μέχρι σήμερα το μάθημα της Φυσικής Αγωγής δεν έπαψε να διδάσκεται στα σχολεία, άλλοτε με λιγότερες και άλλοτε με περισσότερες ώρες στο εβδομαδιαίο πρόγραμμα σπουδών.

Η Φυσική Αγωγή είναι από τα πρώτα μαθήματα που καθιερώθηκαν στο νέο πρόγραμμα σπουδών του νεοσύστατου ελληνικού κράτους το 1834 με τη βοήθεια του Γεωργίου Παγώντα, ο οποίος υπηρέτησε στην εκπαίδευση για περισσότερο από τέσσερις δεκαετίες, αφιλοκερδώς. Ο Παγώντας δίδαξε για πρώτη φορά το μάθημα της Φυσικής Αγωγής, που αρχικά ήταν γνωστό ως Παιδαγωγική, στο Διδασκαλείο Αθηνών το 1837. Ο Παγώντας σπούδασε την επιστήμη της Φυσικής Αγωγής στη Γερμανία· γεγονός που δικαιολογεί την προσήλωσή του στο εβραϊκό-γερμανικό σύστημα γυμναστικής, Turnbewegung. Εκτός από τη συμμετοχή του στην εκπαίδευση ως παιδαγωγός είχε και συγγραφική δράση αφήνοντας ως παρακαταθήκη αρκετά βιβλία με θέμα τη Φυσική Αγωγή και τη διδασκαλία αυτής.

Στην εργασία αυτή γίνεται αρχικά η παρουσίαση του εκπαιδευτικού συστήματος της Ελλάδας τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, πριν και μετά τη δημιουργία του επίσημου ελληνικού κράτους, ενώ εκτενή αναφορά γίνεται και στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ιωάννη Καποδίστρια. Στη συνέχεια, η έρευνα εστιάζει στη διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τον τουρκικό ζυγό, ενώ παράλληλα γίνεται και αναφορά στους γυμναστές που συνέβαλαν στην εδραίωση του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στο σχολείο μετά την

απελευθέρωση. Τέτοιες περιπτώσεις είναι ο Ιωάννης Φωκιανός (1845-1896) που υπήρξε διευθυντής του Δημοσίου Γυμνασίου Αθηνών, επικεφαλής στα Ολύμπια που διοργανώθηκαν στο νεόδμητο Ζάππειο Μέγαρο, πρώτος πρόεδρος του Πανελληνίου και συγγραφέας βιβλίων γυμναστικής. Μαθητής του Ιωάννη Φωκιανού υπήρξε ο Ιωάννης Χρυσάφης (1873-1932) που ακολούθησε τα βήματα του δασκάλου του και έγινε άξιος εκπαιδευτικός, όντας και ο ίδιος αθλητής. Ο Χρυσάφης εισήγαγε στην χώρα μας το σουηδικό πρότυπο για το μάθημα της γυμναστικής. Υπήρξε πολυγραφότατος, καθώς τα βιβλία που έγραψε ξεπερνούσαν τα είκοσι.

Εκτός από τις διάφορες μορφές που πήρε το μάθημα της φυσικής αγωγής στο σχολείο και την πορεία του μέσα στα χρόνια, στο τρίτο κεφάλαιο αυτής της εργασίας θα ασχοληθούμε και με το έργο και τη συνεισφορά του Γεώργιου Παγώντα στη διδασκαλία της γυμναστικής. Ο Γεώργιος Παγών (1806 - 1868) υπήρξε ο πρώτος Έλληνας δάσκαλος φυσικής αγωγής μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας. Έκανε τις σπουδές του στη Γερμανία και έλαβε μετεκπαίδευση στο Μόναχο. Ωστόσο, δεν ασπάστηκε άκριτα τις γερμανικές πρακτικές περί πειθαρχίας και στρατιωτικής υπακοής. Επιδίωξε να συνδυάσει την ισορροπία του σώματος και του πνεύματος των μαθητών, γυμνάζοντας παράλληλα το σώμα και το πνεύμα. Ο Γεώργιος Παγών ήταν ο πρώτος γυμναστής στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας και στο Βασιλικό Διδασκαλείο, που ήταν σχολείο για τους δασκάλους· λειτούργησε για ένα χρόνο στο Ναύπλιο και στη συνέχεια μεταφέρθηκε στην Αθήνα. Ο Παγών, μεταξύ άλλων, φρόντισε να εισαχθεί το μάθημα της Φυσικής Αγωγής στο Αρσάκειο σχολείο. Ο Παγών υπήρξε, επίσης, ο πρώτος συγγραφέας βιβλίου για τον αθλητισμό.

## Α' Κεφάλαιο

### Το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα τον 19<sup>ο</sup> αιώνα

#### 1.1. Ιστορική Αναδρομή και σημασία του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής από την αρχαιότητα μέχρι την περίοδο της διακυβέρνησης του Ιωάννη Καποδίστρια

Σημαντική συνεισφορά στις προσπάθειες καθιέρωσης και ανάπτυξης της επιστήμης της Φυσικής Αγωγής υπήρξε ο θεσμός του παιδοτρίβη, του γυμναστή και του αλείπτη (το αντικείμενό του ήταν να αλείφει τα σώματα των αθλητών με λάδι). Ο παιδοτρίβης εμφανίστηκε μετά τον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. και αργότερα εξέλιξε συνδυαστικά τη Φυσική Αγωγή και την ιατρική για να πετύχει τα καλύτερα αποτελέσματα στην αθλητική προετοιμασία των νέων. Η εμφάνιση του Ταραντίνου και του Ίκκου αλλά και άλλων γυμναστών βοήθησε στη βελτίωση των θεωρητικών θεμελίων της Φυσικής Αγωγής, γεγονός που οδήγησε στον διαχωρισμό της έννοιας του παιδοτρίβη από αυτής του γυμναστή. Η συμμετοχή του αλείπτη στην αθλητική προετοιμασία ήταν απαραίτητη αφού η επάλειψη του σώματος του αθλητή με λάδι είχε σκοπό την αποκατάσταση των καταπονήσεων του μυϊκού συστήματος των αθλητών και την αποκατάσταση της υγείας τους<sup>1</sup>.

Η αγωνιστική διάθεση εντοπίζεται στον ελληνικό χώρο από την προϊστορική εποχή ως χαρακτηριστικό του πολιτισμού, αιώνες πριν από την επίσημη καθιέρωση των Ολυμπιακών Αγώνων. Συγκεκριμένα, την περίοδο του Μινωικού πολιτισμού διεξάγονταν γυμναστικές επιδείξεις και αγώνες για θρησκευτικούς, κοινωνικούς, ειρηνικούς και στρατιωτικούς σκοπούς. Η πίστη των αθλητών στους θεούς, ο θεσμός της οικογένειας, η λήψη βραβείων, η τιμή και η δόξα από την πολιτεία ήταν τα σημαντικότερα κίνητρα για τη συμμετοχή των αθλητών σε τέτοιου είδους αγώνες<sup>2</sup>.

Η Φυσική Αγωγή ήταν ιδιαίτερα σημαντική στη Μινωική Κρήτη, με έμφαση στη διοργάνωση αγώνων και αθλητικών εκδηλώσεων όχι μόνο για ψυχαγωγία αλλά και για την κάλυψη των πολιτισμικών και θρησκευτικών αναγκών του μινωικού λαού. Ο βασικός χαρακτήρας του μινωικού αθλητισμού ήταν αρχικά θρησκευτικός και πολεμικός, αλλά αργότερα μετατράπηκε σε αγωνιστικός. Από σχετικά αρχαιολογικά μνημεία, επιβεβαιώνεται ότι οι νέοι της εποχής, συμμετείχαν σε

<sup>1</sup> Σ. Γιάτσης, *Εισαγωγή στην ιστορία της Φυσικής Αγωγής στον Ελληνικό κόσμο*. Θεσσαλονίκη 1985, σ. 88.

<sup>2</sup> Θ. Γιαννάκης, *Η φυσική αγωγή και ο αθλητισμός διαχρονικά*. Αθήνα 1980, σ. 36.

αθλήματα και αγώνες, όπως τρέξιμο, πάλη, ξιφομαχία, πυγμαχία, χορός, ταυρομαχία, κυνήγι και κολύμβηση. Συνεπώς, φαίνεται ότι η γυμναστική και ο αθλητισμός είχαν μεγάλη σημασία κατά τη Μινωική περίοδο<sup>3</sup>.

Οι γιατροί και φιλόσοφοι στην αρχαία Ελλάδα, θεωρούσαν τη σωματική άσκηση ως εκπαιδευτικό μέσο αλλά και τρόπο θεραπείας στους πόνους. Ένας από τους υποστηρικτές αυτών των αξιών ήταν ο Ιπποκράτης, ο οποίος τόνισε την αξία και καθόρισε τους στόχους της Φυσικής Αγωγής στο πλαίσιο της βελτίωσης της υγείας. Μέχρι και τα χρόνια του Πλάτωνα, δηλαδή στα μέσα του 3<sup>ου</sup> και 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. στα γυμναστήρια, αποκλειστικός υπεύθυνος της εκγύμνασης των αθλητών ήταν ο παιδοτρίβης, ενώ, αργότερα, εμφανίζεται ο όρος «επιστήμονας γυμναστής» κάτι που υποδηλώνει ότι αυτός είχε και θεωρητική κατάρτιση σχετική με τη Φυσική Αγωγή, με βάση τις γνώσεις του σχετικά με τον ανθρώπινο οργανισμό. Αργότερα, ο Γαληνός (129-199 μ.Χ.) που υπήρξε από τους πρώτους υποστηρικτές της υγιεινής της Φυσικής Αγωγής υποστήριξε ότι οι πραγματικοί γυμναστές διακρίνονταν για το συνδυασμό γνώσεων υγιεινής και γυμναστικής, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Τρύφωνα και το Θέωνα<sup>4</sup>.

Ο Πλάτωνας (427-347 π.Χ.) επέκρινε τις μονομερείς κατευθύνσεις στη διαδικασία της εκγύμνασης, διακρίνοντας αυτές στις ενεργητικές, στις παθητικές και στις μικτές κινήσεις. Πρότεινε τη χρήση της ελευθερίας κινήσεων και της σωματικής άσκησης ως μέσο εκπαίδευσης των γυναικών. Τάχθηκε υπέρ της υποχρεωτικής ένταξης της Φυσικής Αγωγής στην εκπαίδευση καθώς και της σωματικής άσκησης των ανδρών και των γυναικών, υπό την επίβλεψη ειδικών δασκάλων. Ο Πλάτωνας όρισε, επίσης, τις γενικές αρχές της υγιεινής, της παιδαγωγικής και της στρατιωτικής γυμναστικής<sup>5</sup>.

Από την άλλη, ο Ιπποκράτης (460-377 π.Χ.) διέκρινε τα όρια μεταξύ της Φυσικής Αγωγής και της Ιατρικής. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Ιπποκράτη, ο σκοπός της Φυσικής Αγωγής δεν ήταν η αλλαγή της κατάστασης ενός υγιούς σώματος, αλλά η διατήρησή του, ενώ η Ιατρική, αντίθετα, βοηθούσε στη θεραπεία και τελικά στη βελτίωση της γενικότερης κατάστασης της υγείας του ατόμου. Τόνισε, επίσης, ότι η

<sup>3</sup> Θ. Γιαννάκης, *Αρχαιογνωσία – Φιλοσοφία Αγωνιστικής*. Αθήνα 1979, σ. 14.

<sup>4</sup> Γαληνός, *Θρασύβουλος*, 866.

<sup>5</sup> Πλάτων, *Πολιτεία*, Ε VI. 457.



σωστή Φυσική Αγωγή μπορεί να επιτευχθεί μόνο από τους γυμναστές που, μέσω των ιατρικών τους γνώσεων καθώς γνωρίζουν τις επιπτώσεις της άσκησης στη σωματική υγεία των μαθητών τους<sup>6</sup>.

Ο Αριστοτέλης θεωρούσε τη Φυσική Αγωγή ως επιστήμη, όχι ως τέχνη, και ενθάρρυνε τους γυμναστές να προσπαθούν μέσα από την άσκηση να επιτύχουν αρμονικές κινήσεις σε όλα τα μέρη του σώματος. Οι ασκήσεις έπρεπε να διδάσκονται από επιστήμονες εκπαιδευτές που όχι μόνο είχαν θεωρητικές γνώσεις, αλλά μπορούσαν και να παρουσιάζουν οι ίδιοι τις ασκήσεις. Αργότερα, ο Γαληνός, ο οποίος είχε τόσο την ιδιότητα του γιατρού, όσο και την ιδιότητα του φιλόσοφου, επιμελήθηκε σε αρκετά μεγάλο βαθμό την προπόνηση πολλών αθλητών και μονομάχων του ρωμαϊκού ιπποδρόμου για αρκετά χρόνια<sup>7</sup>.

Ο Φιλόστρατος (2<sup>ος</sup> αι. μ.Χ.), συγγραφέας εγχειριδίων με θέμα τη Φυσική Αγωγή της αρχαιότητας, επέκρινε την παρακμή της επιστήμης της Φυσικής Αγωγής εκείνη την εποχή. Οι σημαντικές τιμές και τα χρηματικά έπαθλα που λάμβαναν οι νικητές των αγώνων την περίοδο που έζησε ο Φιλόστρατος, είχαν ως αποτέλεσμα το σκληρό ανταγωνισμό, και ενώ το κοινό περίμενε ένα θέαμα αντάξιο μεγάλων αθλητών, ο αθλητισμός κατέληξε να αποτελεί ένα μέσο βιοπορισμού. Οι ρωμαϊκοί ιππόδρομοι αντικατέστησαν τα γυμναστήρια, οι αιματηροί μονομάχοι έγιναν τα αθλητικά πρότυπα της εποχής, ενώ η Φυσική Αγωγή επηρεάστηκε σημαντικά και από θρησκευτικές προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες. Ο Φιλόστρατος πίστευε ότι ένας μορφωμένος γυμναστής δεν έπρεπε να είναι αγύμναστος στην ομιλία, αλλά από την άλλη πλευρά δεν έπρεπε να είναι και φλύαρος. Έπρεπε να έχει τη δυνατότητα να εξηγεί με σαφήνεια τις τεχνικές των ασκήσεων και να κατανοεί τόσο τη σωματική διάπλαση των ασκούμενων υπό την επίβλεψή του, όσο και την ψυχολογική τους κατάσταση. Επίσης, τόνισε την αξία του γυμναστή σαν παιδαγωγό, και το γεγονός ότι η Φυσική Αγωγή αποτελούσε τμήμα της γενικότερης εκπαίδευσης των νέων<sup>8</sup>.

Πριν την περίοδο του Βυζαντίου, δεν υπήρχε κάποιο ενιαίο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η εκπαίδευση ήταν κατανεμημένη σε διάφορες πόλεις και περιφέρειες, ενώ οι μορφές και οι μέθοδοι αυτής διέφεραν σημαντικά από περιοχή σε

<sup>6</sup> Γαληνός, *Θρασύβουλος*, 885, 886.

<sup>7</sup> Αριστοτέλης, *Πολιτικών Θ*, 1338a 15.

<sup>8</sup> Γαληνός, *Θρασύβουλος*, 820.

περιοχή. Στην αρχαία Ελλάδα, η εκπαίδευση διακρινόταν σε τρία επίπεδα: τη δημόσια εκπαίδευση, την ιδιωτική εκπαίδευση και την εκπαίδευση στο σπίτι. Η δημόσια εκπαίδευση επικεντρωνόταν κυρίως στη διδασκαλία της γραμματικής, της γεωμετρίας και της μουσικής. Η ιδιωτική εκπαίδευση αποτελούνταν, κυρίως, από τα μαθήματα της ρητορικής και της φιλοσοφίας, ενώ η εκπαίδευση στο σπίτι διακρινόταν από την έλλειψη διδασκαλίας αριθμητικής και από τον έντονο προσανατολισμό στη φυσική αγωγή των παιδιών και την προετοιμασία τους για την ενήλικη ζωή<sup>9</sup>.

Η έμφυτη αγάπη των Ελλήνων για τη Φυσική Αγωγή φαίνεται επίσης από το ρόλο που έπαιξε η τελευταία στους μεγάλους πολιτισμούς της Αρχαίας Ελλάδας, δηλαδή τους πολιτισμούς της αρχαίας Αθήνας και της αρχαίας Σπάρτης. Συγκεκριμένα, στην αρχαία Σπάρτη, η Φυσική Αγωγή είχε ως απώτερο σκοπό τη στρατιωτική προετοιμασία των πολιτών ώστε να μπορούν να υπερασπιστούν την πατρίδα από τους εχθρούς τους. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Σπάρτης βασιζόταν στην σκληρή, στρατιωτικού τύπου ανατροφή και αγωγή των νέων. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής, ήταν η σκληρή αντιμετώπιση όσων πολιτών συμπεριφέρονταν με δειλία είτε κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης, είτε κατά τη διάρκεια των αγώνων. Εκτός από τη γενικότερη αποδοκιμασία, οι πολίτες που δεν συμμετείχαν σε αθλητικές δραστηριότητες και δεν λάμβαναν μέρος στη σκληρή στρατιωτική εκπαίδευση, αποκλείονταν από την κοινωνία και αντιμετωπιζόνταν σαν πολίτες δεύτερης κατηγορίας<sup>10</sup>. Μεγάλη απήχηση είχαν αγωνίσματα όπως η πάλη, η δισκοβολία, οι αγώνες δρόμου και αντοχής αλλά και το άλμα. Σημαντικό είναι, επίσης, ότι στην αρχαία Σπάρτη συμμετείχαν και οι γυναίκες σε αγώνες δρόμου.

Στην αρχαία Αθήνα, από την άλλη, ο απώτερος σκοπός του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν η ανατροφή του βέλτιστου πολίτη, που θα ήταν ελεύθερος μέσω της διδασκαλίας των γραμμάτων, της γυμναστικής και της μουσικής<sup>11</sup>. Μέχρι το έβδομο έτος της ηλικίας τους τα κορίτσια παρέμεναν στο σπίτι, ενώ τα αγόρια μορφώνονταν υπό την ευθύνη του παιδαγωγού. Στην αρχαία Αθήνα, η κάθε οικογένεια μπορούσε να επιλέξει το σχολείο ή την παλαίστρα, όπου θα εκπαιδεύονταν

<sup>9</sup> D. Talbot Rice, *ό.π.*, σ. 258.

<sup>10</sup> Πλούταρχος, *Λυκούργος*, 15.

<sup>11</sup> Πλάτων, *Πολιτεία*, 522 E.

ο νέος, δεδομένου ότι υπήρχαν πολλές επιλογές ιδρυμάτων εκ των οποίων οι περισσότερες είχαν ιδιωτικό χαρακτήρα. Αντίθετα με την αρχαία Σπάρτη, στην αρχαία Αθήνα η αγωγή των νέων δεν ήταν δημόσια και δεν είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα. Σημαντικό ρόλο στην αγωγή των νέων Αθηναίων είχε η «σωματική θεραπεία», που επιτυγχανόταν μέσω της άσκησης στην παλαίστρα, δηλαδή μέσω του αθλήματος της πάλης και στο «δρόμο», δηλαδή το τρέξιμο. Ο δάσκαλος της Φυσικής Αγωγής ονομάζονταν παιδοτρίβης και αργότερα γυμναστής, ενώ οι έννοιες αυτές μέχρι τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. ήταν ταυτόσημες<sup>12</sup>.

Όταν οι νέοι συμπλήρωναν το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους συνέχιζαν την εκπαίδευσή τους στα γυμνάσια των Αθηνών, χαρακτηριστικά παραδείγματα των οποίων αποτελούν τα γυμνάσια της «Ακαδημίας», του «Λυκείου» και το γυμνάσιο «Κυνοσαργών». Η εκπαίδευση της Φυσικής Αγωγής συνέβαλλε σημαντικά στην βελτίωση του σώματος αλλά και στην καλλιέργεια του πνεύματος και των στρατιωτικών δεξιοτήτων. Η σημαντικότερη διαφορά της παιδαγωγικής προσέγγισης της αρχαίας Αθήνας σε σύγκριση με την αντίστοιχη προσέγγιση της αρχαίας Σπάρτης ήταν η προσπάθεια επίτευξης αρμονίας ανάμεσα στο σώμα και το πνεύμα. Σημαντικό ρόλο στην διαφορετική εκπαιδευτική προσέγγιση των δύο αυτών πόλεων έπαιξαν διάφοροι παράγοντες, όπως η γεωγραφική θέση των πόλεων, η ύπαρξη δούλων, αλλά και η φυλετική καταγωγή<sup>13</sup>.

Στην Ευρώπη από τον 5<sup>ο</sup> αιώνα μέχρι και τον 9<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., ο αθλητισμός και η Φυσική Αγωγή ήταν έννοιες συνυφασμένες με τη στρατιωτική εκπαίδευση κυρίως λόγω των συνεχόμενων συγκρούσεων και των αλλαγών ανάμεσα στα σύνορα. Από τον 9<sup>ο</sup> μέχρι και το 12<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., υπήρχε άνθιση στις αθλητικές δραστηριότητες των ιπποτών ενδεικτικά αναφερόμενης της ξιφομαχίας, του κυνηγιού, της τοξοβολίας αλλά και των αγωνισμάτων της πάλης και του δρόμου. Αργότερα, κατά την περίοδο της Αναγέννησης, υπήρξε σημαντική άνθηση στις επιστήμες και τα γράμματα ενώ μόλις το 19<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. τα περισσότερα κράτη, συνειδητοποίησαν τη σημασία της Φυσικής Αγωγής στην εκπαίδευση των νέων. Σε αυτό συνέβαλε, μεταξύ άλλων, η

<sup>12</sup> Πλάτων, *Γοργίας*, 517, 518.

<sup>13</sup> Γ. Γιάτσης, *Ιστορία της άθλησης και των αγώνων στον Ελληνικό κόσμο κατά τους ελληνορωμαϊκούς, τους Βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 188.

μετάφραση και η μετάδοση της γνώσης των αρχαίων κειμένων στο μεγαλύτερο ποσοστό του γενικού πληθυσμού.

Το Βυζάντιο βασίστηκε στο εκπαιδευτικό σύστημα που έχτισαν οι αρχαίοι Έλληνες και το εξέλιξε, εισάγοντας και κάποιες καινοτομίες. Η παιδεία στο Βυζάντιο ήταν στενά συνδεδεμένη με την θρησκεία και το Εκκλησιαστικό Σώμα. Οι σχολές εκπαίδευσης ήταν συνήθως μοναστικές και η εκπαίδευση εστιάζονταν στη θρησκευτική εκπαίδευση, την ανάγνωση και τη γραφή<sup>14</sup>. Στην αυτοκρατορική περίοδο του Βυζαντίου, δημιουργήθηκαν δύο μεγάλες πανεπιστημιακές σχολές στην Κωνσταντινούπολη, η Σχολή του Ιπποδρομίου και η Σχολή των Πατριαρχείων. Οι σπουδές στις σχολές αυτές περιλάμβαναν τη φιλοσοφία, τη θεολογία, την ιατρική, τη νομική και την αστρονομία. Επίσης, στη Βυζαντινή περίοδο διατηρήθηκε και η παράδοση των γραμματικών και των ρητόρων, με μαθητές να μαθαίνουν την καλλιέργεια του λόγου και την ανάπτυξη της πειθαρχίας στη σκέψη τους. Παρόλο που το Βυζαντινό Κράτος επέδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση και την παιδεία, το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα πριν την ίδρυση του ελληνικού κράτους δεν ήταν αναπτυγμένο στο ίδιο επίπεδο με άλλες χώρες του ευρωπαϊκού χώρου<sup>15</sup>.

Η επιρροή της Φυσικής Αγωγής και γενικότερα της σωματικής άσκησης, έπαιξε σημαντικό ρόλο σε όλη την ιστορία του ελληνικού πολιτισμού, γεγονός που προκύπτει και από την ενσωμάτωση της Φυσικής Αγωγής στο σύστημα εκπαίδευσης των νέων, αλλά και από τους καταγεγραμμένους, σε διασωθέντα κείμενα, αθλητικούς αγώνες που πραγματοποιούνταν κατά τη διάρκεια θρησκευτικών εορτασμών<sup>16</sup>.

Σχεδόν αμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την ίδρυση ελληνικών σχολείων, σύμφωνα με τους κανόνες που όριζε το οθωμανικό δίκαιο. Ο Μωάμεθ Β' παραχώρησε προσωπικά στον Ορθόδοξο Πατριάρχη, Γεώργιο Γεννάδιο, ένα Βεράτι, δηλαδή ένα προνόμιο, καθιστώντας τον αρχηγό των Ρωμαίων, των πρώην, δηλαδή, ορθόδοξων υπηκόων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, την οποία αποδέχτηκε ως θρησκευτική τους αρχή. Οι περισσότεροι ιστορικοί, σήμερα, συμφωνούν ότι η παιδεία που αναφέρεται στη

---

<sup>14</sup> D. Talbot Rice, *Art of the Byzantine Era*. London 1997, σ. 262.

<sup>15</sup> Αθ. Γούναρης, *Ελληνική Γραμματεία και Σύνταξη εγγράφων*. Αθήνα 1978, σ. 116, 135.

<sup>16</sup> B. Gillet, *Ιστορία του Αθλητισμού*. Αθήνα 1964, σ. 28.

βιβλιογραφία με τον όρο «ρουμ μιλλέτ» αποτελούσε μέρος των Βερατίων, των παρεχόμενων προνομίων από την Οθωμανική αυτοκρατορία προς το Πατριαρχείο. Ορισμένοι ερευνητές αναφέρουν ότι αν και δεν υπήρχαν νομικά εμπόδια στη διαχείριση του σχολείου ως θεσμού, υπήρχαν στοιχεία για παρεμπόδιση της λειτουργίας του λόγω διαφθοράς τοπικών αξιωματούχων. Ενδεικτικά, αναφέρεται μια αναφορά του 1675 που απαριθμεί καταγγελίες Χριστιανών προς την οθωμανική κεντρική διοίκηση στην Κωνσταντινούπολη σχετικά με τη διαφθορά των κρατικών αξιωματούχων των οποίων η «σκληρότητα και η αυθαιρεσία ήταν ιδιαίτερα έντονες». Στις ίδιες καταγγελίες αναφέρεται, επίσης, ότι οι αξιωματούχοι αυτοί κέρδισαν πολλά χρήματα επειδή πληθώρα χριστιανών δίδασκαν στα αγόρια τους το Ευαγγέλιο στο σπίτι<sup>17</sup>.

Κατά την περίοδο της παρακμής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας παρατηρείται ότι η δύναμη του Σουλτάνου περιοριζόταν στις περιοχές γύρω από την πρωτεύουσα, ενώ στην περιφέρεια, αποκτούν ισχύ οι τοπικοί παράγοντες και ειδικά οι μουσουλμάνοι γαιοκτήμονες (αγιάνηδες) που ήταν πιο ισχυροί από τους περιφερειακούς κυβερνήτες. Επί της τουρκοκρατίας, εφαρμόστηκε στους «Λαούς της Βίβλου» (Χριστιανούς και Εβραίους) και τους θεσμούς τους η αρχή του Κορανίου σχετικά με την ανεκτικότητα. Ωστόσο, έχει διαπιστωθεί, ιστορικά, ότι στην πράξη ακόμη και αυτή η αρχή αγνοούταν. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης ήταν αρμόδιος για την παιδεία μέχρι τη Σύνοδο του 1593, ενώ στη συνέχεια αρμόδιοι έγιναν οι τοπικοί μητροπολίτες. Υπάρχουν γραπτές πηγές από τις οποίες προκύπτει ο εποπτικός ρόλος της Εκκλησίας από τον 17<sup>ο</sup> αιώνα και μετά στην οσμανική εκπαίδευση, όταν τα εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν βακούφια, δηλαδή σχολεία της ελληνικής εθνικής κοινότητας, που ιδρύθηκαν δυνάμει ειδικής νομικής διάταξης και για τα οποία υπεύθυνη την περίοδο εκείνη ήταν η κοινοτική εκκλησιαστική αρχή. Από τις ιστορικές πηγές που αναφέρονται σε εκείνη την περίοδο, φαίνεται ότι ο ρόλος του Πατριαρχείου περιοριζόταν α) στην έκδοση διαταγμάτων για την ίδρυση και λειτουργία σχολείων, β) στην έκδοση ευχαριστήριων επιστολών προς τους ιδρυτές των σχολών γ) στην παραχώρηση αξιωμάτων (οφικίων) της Πατριαρχικής Σχολής έναντι επιφανών δασκάλων δ) στην εξεύρεση μόνιμων πόρων για τη διαχείριση των

<sup>17</sup> Ι. Γιαννόπουλος, Η κατάσταση του Ελληνισμού κατά την περίοδο 1669-1821. Στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 11, σ. 106, 107.

σχολείων και τον έλεγχο της διαχείρισης των πόρων αυτών και ζ) στη θέσπιση κανόνων για τη λειτουργία των σχολείων από 17<sup>ο</sup> αιώνα και μετά<sup>18</sup>.

Ωστόσο, η κατάσταση της εκπαίδευσης βελτιώθηκε από τον 17<sup>ο</sup> αιώνα, με ορισμένες περιπτώσεις, όπως την Αθήνα να αποτελούν πρότυπο για το επίπεδο της εκπαιδευτικής τους δραστηριότητας. Επίσης, από τα τέλη του 17<sup>ου</sup> αιώνα και μετά οι συντεχνίες έχουν ολοένα και περισσότερη ανάμειξη στη διοίκηση των σχολείων<sup>19</sup>.

Την περίοδο αυτή, οι πιο θεμελιώδεις πρωτοβουλίες για τα σχολεία αναλήφθηκαν από μη εκκλησιαστικούς φορείς και από μοναστήρια και περιορίζονταν στην έγκριση σχετικών πρωτοβουλιών, εφόσον τα προσφερόμενα εκπαιδευτικά προγράμματα ήταν της Εκκλησίας. Η συνθήκη του Κιουτσουκ - Καϊναρτζή το 1774 έδωσε νέα ώθηση στην οικονομική και εκπαιδευτική ανάπτυξη σε ένα μεγάλο μέρος του τότε ελληνικού χώρου που ελεγχόταν από την Τουρκία. Υπολογίζεται ότι τη δεκαετία του 1780 λειτουργούσαν στην ελληνική περιφέρεια περίπου 35 οργανωμένα σχολεία ωστόσο υπήρχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, όσον αφορά το περιεχόμενο και τη μέθοδο εκπαίδευσης. Ωστόσο, ούτε σε αυτή την περίοδο είχαν όλοι οι Έλληνες πρόσβαση στην εκπαίδευση. Ο Κοσμάς, ο Αιτωλός συμμετείχε στην ίδρυση σχολείων, ιδιαίτερα στην Ήπειρο και την δυτική-κεντρική Ελλάδα, κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του στα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα. Χαρακτηριστική είναι η ρήση του Κοσμά, του Αιτωλού: *«Έως τριάκοντα επαρχίες περιήλθον, δέκα σχολεία ελληνικά εποίησα, διακόσια διά κοινά γράμματα»*<sup>20</sup>

Η περίοδος μέχρι την Ελληνική Επανάσταση ήταν μια περίοδος αναταραχής και πολιτικών αλλαγών στην Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η εκπαίδευση στην Ελλάδα βασιζόταν στην παράδοση του μαθήματος από τον εκπαιδευτή στο μαθητή και στη μνημονική μάθηση των κειμένων. Στα μέσα του 18<sup>ου</sup> αιώνα, οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού, όπως ο Ρήγας Φεραίος, ο Ανδρέας Λάσκαρης και ο Διονύσιος Σολωμός, προώθησαν την ανάγκη για μια πιο σύγχρονη και επιστημονική εκπαίδευση, βασισμένη στην έρευνα και την κριτική σκέψη. Στα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα, οι εκπρόσωποι της φιλελεύθερης σκέψης

<sup>18</sup> Β. Μυστακίδης, *Σχολεία μετά την άλωση κατά κώδικας του Οικουμενικού Πατριαρχείου*. Τόμος 13. 1937, σ. 119, 189.

<sup>19</sup> Ν. Σαρής, *Οσμανική πραγματικότητα. Συστημική παράθεση δομών και λειτουργιών*. Τόμος 2. *Η δογματική διοίκηση*, Αθήνα 1996, σ. 397.

<sup>20</sup> Ι. Χασιώτης, *Μεταξύ Οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο Ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη 2001, σ. 96-100.

και του Διαφωτισμού ξεκίνησαν να οργανώνουν σχολεία στις πόλεις και τα χωριά, ώστε να προσφέρουν μια πιο προηγμένη εκπαίδευση στους νέους. Επιδίωξαν, επίσης, να ανοίξουν Πανεπιστήμια στην Ελλάδα, αλλά αυτό δεν επιτεύχθηκε πριν το 1837, όταν και ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο της Αθήνας<sup>21</sup>.

Παράλληλα με την προσπάθεια για μια πιο σύγχρονη και επιστημονική εκπαίδευση, η περίοδος αυτή ήταν, επίσης, χαρακτηριστική της αντίστασης των Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στους αιματηρούς αγώνες για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Πολλοί από τους ηγέτες της Ελληνικής Επανάστασης είχαν λάβει εκπαίδευση στη Δύση και είχαν επιστρέψει στην Ελλάδα με φιλελεύθερες ιδέες και σκέψεις. Αυτοί οι ηγέτες, όπως ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, είχαν αντιληφθεί τη σημασία της σύγχρονης εκπαίδευσης για την ανάπτυξη της Ελλάδας και τη δημιουργία μιας δημοκρατικής κοινωνίας<sup>22</sup>.

Σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος εκείνη την περίοδο έπαιξε και το κίνημα του Ελληνικού Διαφωτισμού. Ο Ελληνικός Διαφωτισμός ήταν ένα πολιτιστικό και πνευματικό κίνημα που έλαβε χώρα στην Ελλάδα κατά το 18<sup>ο</sup> αιώνα. Χαρακτηρίστηκε από την εισαγωγή δυτικών ιδεών και την αναβίωση της ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού, που είχαν καταπνιγεί από την οθωμανική κυριαρχία. Ένας από τους κύριους στόχους του Ελληνικού Διαφωτισμού ήταν η μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης και η δημιουργία ενός νέου συστήματος σχολείων και πανεπιστημίων που θα διδάσκουν στους Έλληνες μαθητές τις τελευταίες επιστημονικές και φιλοσοφικές γνώσεις, καθώς και τις αξίες της δημοκρατίας και του ανθρωπισμού<sup>23</sup>.

Ήταν μια εποχή που Έλληνες λόγιοι και διανοούμενοι προσπαθούσαν να αναβιώσουν τη γλώσσα, τον πολιτισμό και το εκπαιδευτικό σύστημα της Αρχαίας Ελλάδας, που είχε κατασταλεί κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Ο Διαφωτισμός έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας αυτή την περίοδο. Ένας από τους κύριους στόχους του ήταν η δημιουργία ενός νέου εκπαιδευτικού συστήματος που θα βοηθούσε τους Έλληνες να ανακτήσουν την

---

<sup>21</sup> Ν. Σβορώνος, Κοινωνικές δομές και πολιτιστική ανάπτυξη των πόλεων στον Ελληνικό χώρο κατά την Τουρκοκρατία. Στο *Αμητός στη μνήμη Φώτη Αποστολόπουλου*, Αθήνα 1984, σ.336.

<sup>22</sup> Α. Βακαλόπουλος, *Η Τουρκοκρατία κατά τον ΙΔ' και ΙΕ' αιώνα*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 41.

<sup>23</sup> *Ο.π.*, σ. 45.

πολιτιστική τους ταυτότητα και την εθνική τους υπερηφάνεια. Αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και είχε στόχο να παρέχει μια ευρεία, φιλελεύθερη εκπαίδευση που θα καλλιεργούσε την κριτική σκέψη και θα προωθούσε την ορθολογική έρευνα. Η έμφαση δόθηκε στην ανάπτυξη του μυαλού του ατόμου, παρά στην απόκτηση συγκεκριμένων δεξιοτήτων<sup>24</sup>.

Ο Ελληνικός Διαφωτισμός γεννήθηκε και καθοδηγήθηκε από μια ομάδα λογίων και διανοουμένων που συχνά είχαν εκπαιδευτεί στο εξωτερικό, κυρίως, στη Δυτική Ευρώπη. Οι άνθρωποι αυτοί μεταλαδάμπευσαν στην Ελλάδα τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και τις εφάρμοσαν με σκοπό την ανάπτυξη ενός νέου εκπαιδευτικού συστήματος. Μία από τις σημαντικότερες μορφές του Ελληνικού Διαφωτισμού ήταν ο Αδαμάντιος Κοραΐς, Έλληνας λόγιος που σπούδασε στη Γαλλία και αποτέλεσε ηγετική φυσιογνωμία στο κίνημα για την αναβίωση της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού. Ο Αδαμάντιος Κοραΐς καθώς και άλλοι στοχαστές του Διαφωτισμού πίστευαν ότι η εκπαίδευση ήταν το κλειδί για την πολιτιστική και εθνική αναγέννηση της Ελλάδας. Υποστήριζαν τη δημιουργία ενός νέου συστήματος εκπαίδευσης που θα βασιζόταν στα ιδανικά του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, συμπεριλαμβανομένης της λογικής, της επιστήμης και του ατομικισμού. Επιδίωξαν, επίσης, να κάνουν την εκπαίδευση προσιτή σε όλους τους Έλληνες, ανεξάρτητα από την κοινωνική ή οικονομική τους κατάσταση<sup>25</sup>. Η επίδραση του Ελληνικού Διαφωτισμού στην εκπαίδευση στην Ελλάδα ήταν σημαντική. Επιπλέον, βοήθησε στην αναζωογόνηση της μελέτης της ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας, η οποία είχε κατασταλεί κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και στην την αφύπνιση του Ελληνικού γένους για την απελευθέρωση από την τουρκική κυριαρχία.

## **1.2. Το εκπαιδευτικό σύστημα στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος**

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα υπέστη σημαντικές αλλαγές μετά το 1821, καθώς το νέο έθνος προσπάθησε να εδραιωθεί ως σύγχρονο κράτος. Στην αρχή της ανεξαρτησίας, η παρεχόμενη, από την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, εκπαίδευση είχε θρησκευτικό χαρακτήρα,. Ωστόσο, μέχρι τη δεκαετία του 1830, η

<sup>24</sup> Δ. Χατζημιχαήλ, *Ματθαίος Καμαριώτης, Συμβολή στη μελέτη του βίου, του έργου και της εποχής του*. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 31.

<sup>25</sup> *Ο.π.*, σ. 70.



κυβέρνηση άρχισε να αναλαμβάνει πιο ενεργό ρόλο στην εκπαίδευση και έτσι εισήχθησαν πολλές μεταρρυθμίσεις. Μία από τις σημαντικότερες αλλαγές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα ήταν η ίδρυση δημοτικών σχολείων, τα οποία ήταν δωρεάν και υποχρεωτικά για όλα τα παιδιά. Το πρώτο δημοτικό σχολείο ιδρύθηκε στο Ναύπλιο το 1828 και μέχρι το 1834 υπήρχαν χίλια δημοτικά σχολεία σε όλη τη χώρα. Στόχος αυτών των σχολείων ήταν να εκπαιδεύσουν τους πολίτες στη γραμματική και την αριθμητική, ανεξαρτήτως της κοινωνικής θέσης ή του οικονομικού τους υπόβαθρου. Το πρόγραμμα σπουδών επικεντρώθηκε σε μεγάλο βαθμό στην ελληνική γλώσσα και ιστορία, καθώς και στη θρησκευτική εκπαίδευση<sup>26</sup>.

Στη συνέχεια, η δευτεροβάθμια εκπαίδευση συγκροτήθηκε, με σκοπό την παροχή στους μαθητές μιας πιο ολοκληρωμένης εκπαίδευσης. Το πρώτο γυμνάσιο ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1837 και μέχρι το 1864 υπήρχαν είκοσι εννιά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Αυτά τα σχολεία παρείχαν μια πιο προηγμένη εκπαίδευση, με πρόγραμμα σπουδών που περιελάμβανε μαθήματα, όπως τα μαθηματικά, οι φυσικές επιστήμες και οι ξένες γλώσσες. Στόχος της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ήταν να προετοιμάσει τους μαθητές για την τριτοβάθμια εκπαίδευση ή για τη μετέπειτα επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Ιδρύθηκαν, επίσης, τεχνικές σχολές για την ανάπτυξη πρακτικών δεξιοτήτων και γνώσεων με σκοπό την παροχή επαγγελματικής κατάρτισης. Η πρώτη τεχνική σχολή ιδρύθηκε στον Πειραιά το 1836 και μέχρι το 1864 υπήρχαν δεκατρείς τεχνικές σχολές στην Ελλάδα. Αυτά τα σχολεία παρέχουν εκπαίδευση σε διάφορους τομείς, όπως η γεωργία, το εμπόριο και η βιομηχανία.

Πανεπιστήμια ιδρύθηκαν στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη το 1837, με το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών να είναι το πρώτο που ιδρύθηκε στην Ελλάδα. Αυτά τα πανεπιστήμια προσέφεραν εκπαίδευση σε διάφορους τομείς, όπως αυτόν της νομικής, της ιατρικής και της φιλοσοφίας. Το πρόγραμμα σπουδών επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τα δυτικοευρωπαϊκά μοντέλα, ιδιαίτερα από το γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα. Έλληνες παιδαγωγοί στάλθηκαν στη Γαλλία για να μελετήσουν τις τελευταίες παιδαγωγικές μεθόδους που θα εφαρμόζονταν στο

---

<sup>26</sup> Π. Κιτρομηλίδης & Τ. Σκλαβενίτης, επιμ., *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, τομ. 1, Αθήνα 2004, σ.11-15.

νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Με τον τρόπο αυτό, υιοθετήθηκε στην Ελλάδα το γαλλικό μοντέλο συγκεντρωτικής εκπαίδευσης, του οποίου η ευθύνη αναλαμβάνεται από το κράτος<sup>27</sup>.

Η εγκαθίδρυση ενός σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος θεωρήθηκε βασικό μέρος της οικοδόμησης του νέου κράτους. Το εκπαιδευτικό σύστημα θεωρήθηκε ένας τρόπος αφενός δημιουργίας κοινής εθνικής ταυτότητας, ανάπτυξης των απαραίτητων δεξιοτήτων καθώς και καλλιέργειας γνώσεων στους πολίτες ώστε να συμμετέχουν στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ανάπτυξη της χώρας. και αφετέρου κατάλυσης των ταξικών εμποδίων που υπήρχαν στην ελληνική κοινωνία ώστε να δημιουργηθεί μια κοινωνία πιο ισότιμη<sup>28</sup>.

### **1.3. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ιωάννη Καποδίστρια**

Μετά την Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας (1827) και συγκεκριμένα στις 18 Ιανουαρίου του 1828 καταφθάνει στην Ελλάδα ο Ιωάννης Καποδίστριας, γνωρίζοντας τις άσχημες συνθήκες που επικρατούσαν στη χώρα και τα μέτρα που έπρεπε να λάβει για την ίδρυση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 1). Στόχος του ήταν να φτιάξει ένα κράτος από την αρχή, κάτι που θα πετύχαινε με μεταρρυθμίσεις στον εργασιακό τομέα και την εκπαίδευση. Τον πρώτο χρόνο της διοίκησής του έκανε προκαταρκτικές εργασίες για την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Ωστόσο, οι πόροι που είχε διαθέσιμους προς εκμετάλλευση σχετικά με την εκπαίδευση ήταν περιορισμένοι, χαρακτηριστικό δε των δυσκολιών που αντιμετώπισε ήταν η έλλειψη σχολικών κτιρίων. Ο προσανατολισμός του στον τομέα της εκπαίδευσης έγινε αποδεκτός από το λαό που επιθυμούσε τη μόρφωση των παιδιών. Για το σκοπό αυτό, μία από τις πρώτες μεταρρυθμίσεις που έκανε ήταν η θέσπιση της καθολικής υποχρεωτικότητας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Στην ομιλία του στην Δ' Εθνοσυνέλευση το 1829 που έλαβε χώρα στο Άργος, παρουσίασε το γενικότερο σχέδιο για την εκπαίδευση, που αρχικά στόχευε στη βελτίωση του εκκλησιαστικού καθεστώτος και του κλήρου με απώτερο σκοπό τη μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης. Στη συνέχεια, ζήτησε να διατεθούν κονδύλια στο

---

<sup>27</sup> Ο.π., σ. 17.

<sup>28</sup> Ο.π., σ. 18.

Ορφανοτροφείο Αίγινας, που ίδρυσε για να γίνει σωστή και κατάλληλη εκπαίδευση των νέων που έμεναν σε αυτό (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 2). Περισσότερες λεπτομέρειες για το συγκεκριμένο ίδρυμα θα παρουσιαστούν σε επόμενη ενότητα της παρούσας. Ο Ιωάννης Καποδίστριας ζήτησε να ενισχυθεί η ανάπτυξη των σχολείων συνεκπαίδευσης και η ίδρυση σχολείων με στόχο την εκπαίδευση των παιδιών μεγαλύτερης ηλικίας. Οι προτάσεις του Ιωάννη Καποδίστρια περιλάμβαναν, επίσης, την ανάπτυξη κεντρικής στρατιωτικής σχολής και την ίδρυση αντίστοιχου σχολείου για το Ναυτικό. Τέλος, πρότεινε κατά τη διάρκεια της εν λόγω Εθνοσυνέλευσης τη δημιουργία σχολείων ανώτερης τάξης για νέους που ήθελαν να γίνουν ιερείς, υπάλληλοι, επιστήμονες, τεχνίτες ή φιλόλογοι. Όλα τα αιτήματά του έγιναν δεκτά εξ αυτής και ο Ιωάννης Καποδίστριας άρχισε, άμεσα, το μεταρρυθμιστικό του έργο.

Αρχικά, φρόντισε να μετεκπαιδευτούν όλοι οι καθηγητές που θα στελέχωναν τα νέα σχολεία. με κρατική δαπάνη. Σημαντικός παράγοντας στην ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν και η σύσταση ειδικών επιτροπών για τη συγγραφή, μετάφραση και αναθεώρηση σχολικών εγχειριδίων, ώστε όλα τα σχολεία να χρησιμοποιούν τα ίδια σχολικά εγχειρίδια. Ανέθεσε, επίσης, τη γενική επίβλεψη των νεοϊδρυθέντων σχολών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στον Ανδρέα Μουστοξύδη, που ήρθε από την Ευρώπη για να αναλάβει τα συγκεκριμένα καθήκοντα.

Σε ότι αφορά την επιλογή των εκπαιδευτικών, αυτοί διορίζονταν από το Υπουργείο Παιδείας. Όσοι εκπαιδευτικοί δεν μπορούσαν να ασκήσουν τα διδακτικά τους καθήκοντα, απολύονταν ενώ όσοι ήταν παραγωγικοί στη δουλειά τους είχαν όφελος από επιπλέον μισθό και προαγωγή. Εκτός από αυτό, αποφασίστηκαν συγκεκριμένες ημερομηνίες για τις ημέρες των εξετάσεων, τις ημέρες των αργιών, το ωράριο και τη βράβευση των καλύτερων μαθητών. Για την κάλυψη των οικονομικών αναγκών της εκπαίδευσης, ο Ιωάννης Καποδίστριας όρισε φορολογία επί της εκκλησιαστικής περιουσίας. Ωστόσο, σημαντική βοήθεια παρείχαν και ευκατάστατοι Έλληνες αλλά και φιλέλληνες που διέμεναν στο εξωτερικό, οι οποίοι πρόσφεραν μεγάλα χρηματικά ποσά για την κατασκευή και τον εξοπλισμό των σχολείων. Ο Ιωάννης Καποδίστριας έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον και για την εκπαίδευση των προσφύγων. Ίδρυσε πολλά σχολεία στα μέρη της Ευρώπης που υπήρχαν Έλληνες,

όπως στη Γενεύη, την Τεργέστη, το Μόναχο, τη Βενετία, την Ανκόνα, το Παρίσι, το Λονδίνο και άλλα μέρη για να τους εκπαιδεύσει .

Επίσης, ο Ιωάννης Καποδίστριας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την ανάπτυξη της τυπογραφίας. Προς τούτο, άνοιξε το πρώτο τυπογραφείο στην Αίγινα μέσα στο Ορφανοτροφείο, όπου και τυπώνονταν όλα τα σχολικά βιβλία που διανέμονταν στους μαθητές. Στη συνέχεια, δημιούργησε νέα τυπογραφεία στο Ναύπλιο, τη Σύρο και την Ύδρα. Ο Ιωάννης Καποδίστριας ίδρυσε επίσης Βιβλιοθήκη, στην οποία φιλοξενούνταν τα βιβλία που δωρίστηκαν από πλούσιους Έλληνες και φιλέλληνες του εξωτερικού. Ήδη, στα τέλη της δεκαετίας του 1830, η Βιβλιοθήκη, που ονομάστηκε Εθνική Βιβλιοθήκη από τον, Α. Μουστοξύδη, που διατέλεσε και Διευθυντής της, περιλάμβανε πάνω από χίλια βιβλία.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας προσπάθησε η εκπαιδευτική του πολιτική να έχει κοινωνικό, φιλανθρωπικό, ηθικό, θρησκευτικό και εθνικιστικό χαρακτήρα και να καλύπτει τις βασικές ανάγκες του ελληνικού κράτους. Τα σχολεία και τα δευτεροβάθμια ιδρύματα που ίδρυσε δείχνουν ότι ο στόχος του ήταν να εξασφαλίσει στους νέους τη βασική εκπαίδευση και να τους παρέχει επαγγελματική κατάρτιση. Τα σχολεία που κατασκευάστηκαν στα δύο χρόνια της διακυβέρνησής του μαρτυρούν την σημασία που έδωσε αυτός ο μεγάλος πολιτικός στην εκπαίδευση των Ελλήνων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους<sup>29</sup>.

### **1.3.1. Σχολές και Σχολεία**

Το «Κεντρικόν Σχολείον» ιδρύθηκε το 1829 στην Αίγινα από τον Ιωάννη Καποδίστρια και ο στόχος αυτού ήταν μέσα από την τριετή φοίτηση που προσέφερε, να εκπαιδεύσει τους νέους, κατάλληλα, ώστε να γίνουν δάσκαλοι σε άλλα ολοκληρωμένα σχολεία και να προετοιμάσει μελλοντικούς εργαζόμενους στην κεντρική υπηρεσία με επαρκείς δεξιότητες. Το ενδιαφέρον των μαθητών που είχαν σκοπό να φοιτήσουν στο Γυμνάσιο ήταν μεγάλο γι' αυτό ο Ιωάννης Καποδίστριας ζήτησε να κατασκευαστεί ένα νέο κτίριο, προκειμένου να ανταποκριθεί στο ενδιαφέρον αυτό. Τα μαθήματα που προσέφερε το πρόγραμμα σπουδών του εκπαιδευτικού αυτού ιδρύματος ήταν συνολικά δεκαοχτώ, και είχαν, κυρίως, θεωρητικό και τεχνικό γνωστικό αντικείμενο. Οι μαθητές διδάσκονταν Λατινικά, Αρχαία Ελληνικά, Ιστορία, Μαθηματικά, Φυσική, Χημεία, Γεωγραφία, Φιλοσοφία,

<sup>29</sup> Μ. Λαμπράκη – Πλάκα, *Ιωάννης Καποδίστριας, Ο πρωτομάστορας της νέας Ελλάδας*, 2008, σ. 30.

Μουσική, Γυμναστική, Ποίηση, Ζωγραφική, Αρχαία Ελληνικά, Παλαιογραφία, Ρητορική, Γερμανικά και Γαλλικά.

Η λειτουργία του Κεντρικού Σχολείου ήταν επιτυχημένη, αλλά μετά το θάνατο του Ιωάννη Καποδίστρια, αυτό έκλεισε λόγω αναταραχών. Στη συνέχεια, επαναλειτούργησε με πρωτοβουλία των πολιτικών αντιπάλων του Ιωάννη Καποδίστρια και το 1834 μεταφέρθηκε στην Αθήνα όπου και μετονομάστηκε σε Α' Γυμνάσιο Αρρένων Αθηνών<sup>30</sup>. Το 1830 εγκρίθηκε η λειτουργία του Εκκλησιαστικού Σχολείου του Πόρου που βρισκόταν στο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής και το οποίο χρηματοδοτούταν εξ ολοκλήρου από το κράτος. Σκοπός του σχολείου ήταν η προετοιμασία των νέων που φοιτούσαν σε αυτό ώστε να γίνουν ιερείς. Οι περισσότεροι από τους μαθητές που εισέρχονταν στο σχολείο ήταν μεταξύ 12 και 18 ετών και μπορούσαν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα με τη καταβολή μικρού αντιτίμου. Από το εν λόγω εκπαιδευτικό ίδρυμα αποφοίτησαν 15 μαθητές μόνο και η λειτουργία του ήταν σύντομη.

Το Γεωργικόν Σχολείον, ή Πρότυπος Γεωργική Σχολή ιδρύθηκε από τον Ιωάννη Καποδίστρια στην Τίρυνθα, υπό τη αιγίδα του φιλέλληνα Ευνάρδου. Ως διευθυντής αυτού διορίστηκε ο Γρηγόριος Παλαιολόγος, ο οποίος ήρθε από το Παρίσι και έφερε νέες μεθόδους για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και την καλλιέργεια αγροτικών προϊόντων<sup>31</sup>.

Η Κεντρική Στρατιωτική Σχολή ή Στρατιωτική Σχολή Ευέλπιδων ιδρύθηκε το 1829 στο Ναύπλιο και είναι το παλιότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα της χώρας. Με την ίδρυση της Σχολής αυτής, ο Ιωάννης Καποδίστριας επεδίωξε να καλύψει την έλλειψη εκπαίδευσης που υπήρχε στα στρατιωτικά στελέχη στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, εφαρμόζοντας ένα πρόγραμμα σπουδών παρόμοιο με αυτό του Γαλλικού Πολυτεχνείου. Πρώτος διευθυντής αυτού, ορίστηκε ο Γάλλος αντισυνταγματάρχης Πωζιέ και βοηθός του ο Βαυαρός συνταγματάρχης Καρλ Βίλχελμ φον Χάιντεκ. Η Σχολή αυτή πήρε το όνομά της από τους πρώτους απόφοιτους της, οι οποίοι ονομάστηκαν Ευέλπιδες, δηλαδή «καλή ελπίδα του έθνους». Οι φοιτητές, διδάσκονταν γαλλικά και ελληνικά και ο κύριος στόχος της ήταν να προετοιμάσει

<sup>30</sup> Χ. Τσερεμέγκλης, *Οι μεταρρυθμίσεις του Ι. Καποδίστρια στην παιδεία κατά την περίοδο διακυβέρνησής του (1828-1831) και ο αντίκτυπος στον Τύπο της εποχής*, 2021, σ. 10-12.

<sup>31</sup> Χ. Τσερεμέγκλης, *ό.π.*, σ. 16-17.

ικανά στελέχη που θα επάνδρωναν τον Ελληνικό Στρατό. Η Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων ανά τακτά χρονικά διαστήματα μεταφερόταν και σε διαφορετικά μέρη και συγκεκριμένα, το 1834 μεταφέρθηκε από το Ναύπλιο στην Αίγινα όπου και λειτούργησε έως το 1837, το 1837 μεταφέρθηκε στον Πειραιά, όπου και λειτούργησε έως το 1854 και στη συνέχεια το 1857 μεταφέρθηκε στην Αθήνα. Στη συνέχεια, επέστρεψε πάλι στον Πειραιά και το 1894 μεταφέρθηκε ξανά στην Αθήνα. Από το 1982 έως και σήμερα η Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων λειτουργεί στη Βάρη του νομού Αττικής<sup>32</sup>.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας ασχολήθηκε και με την εκπαίδευση των γυναικών στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Σκοπός του ήταν η ίδρυση μεικτών σχολείων όπου θα εκπαιδευόνταν ταυτόχρονα αγόρια και κορίτσια, ωστόσο, αυτό δεν κατέστη δυνατό, όπως φαίνεται από τις λίστες μαθητών που σώζονται. Παρθεναγωγεία ιδρύθηκαν στη Σύρο, το Άργος, το Ναύπλιο, την Αίγινα, την Ύδρα και την Αθήνα. Κάποια από αυτά ήταν δημόσια ενώ άλλα ιδρύθηκαν μετά από ιδιωτικές πρωτοβουλίες, όπως το Παρθεναγωγείο της Σύρου που ιδρύθηκε από τις Κυριακούλα Ναύτη, Σμαράγδα Σκαραμαγκά και άλλες έξι γυναίκες<sup>33</sup>. Το 1826 ο Γάλλος Walmrose ίδρυσε το πρώτο ιδιωτικό σχολείο για κορίτσια προερχόμενα από εύπορες οικογένειες<sup>34</sup>.

### 1.3.1.1. Το Ορφανοτροφείο της Αίγινας

Το Ορφανοτροφείο της Αίγινας ιδρύθηκε στις 6 Απριλίου του 1829 και φιλοξένησε, αρχικά, περίπου πεντακόσια ορφανά παιδιά πολέμου. Το Ορφανοτροφείο χρηματοδοτήθηκε από φιλέλληνες που διέμεναν στο εξωτερικό, οι οποίοι και το ενίσχυσαν μετά από προτροπές του ίδιου του Ιωάννη Καποδίστρια. Ειδικότερα, εύποροι φιλέλληνες από την Ανκόνα, την Τεργέστη και τη Μίλητο συνεισέφεραν μεγάλα χρηματικά ποσά για τη ανέγερση αυτού του σπουδαίου κτιρίου, που στέγαζε, μεταξύ άλλων, νοσοκομείο και ναό. Ο Βιάρος Καποδίστριας, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Λεόντιος Καμπάνης διαχειρίζονταν το Ορφανοτροφείο, ενώ τόσο οι διοικητικοί παράγοντες όσο και οι εκπαιδευτικοί επιλέγονταν και με ειδικό διάταγμα. Το Ορφανοτροφείο πέραν των στεγαστικών αναγκών κάλυπτε και

<sup>32</sup> Χ. Τσερεμέγκλης, *ό.π.*, σ. 18.

<sup>33</sup> *Ο.π.*, σ. 19.

<sup>34</sup> Γ. Χριστόπουλος & Ι. Μπατσιάς, *ό.π.* σ. 592.

τις εκπαιδευτικές ανάγκες των παιδιών που φιλοξενούσε. Εντός αυτού τα ορφανά παιδιά διδάσκονταν κλασικά μαθήματα, όπως μαθηματικά και ελληνική γλώσσα, αλλά και πρακτικά μαθήματα, ενδεικτικά αναφερόμενης της ραπτικής, μεταλλουργίας, κατασκευών, λιθογραφίας, τυπογραφίας. Υπήρχαν και μικτά σχολεία, όπου η εκπαίδευση μεταξύ των μαθητών ήταν αμοιβαία δηλαδή οι μεγαλύτεροι μαθητές δίδασκαν τους νεότερους.

Εντός του ιδρύματος λειτουργούσε και το «Πρότυπον σχολείον», που είχε σαν στόχο να προετοιμάσει ταλαντούχους μαθητές ώστε να γίνουν δάσκαλοι για τους μικρότερους μαθητές που στεγάζονταν εντός αυτού. Δικαίωμα πρόσβασης σε αυτό είχαν όλοι οι μαθητές άνω των 19 ετών. Ο ίδιος ο Ιωάννης Καποδίστριας ενθάρρυνε τους μαθητές στα πρότυπα αυτά σχολεία, και τους παρότρυνε να αναγνωρίσουν τους πιο ικανούς μαθητές με χρηματικά έπαθλα οι οποίοι στέλλονταν στο «Πρότυπον σχολείον» της Αίγινας για περαιτέρω εκπαίδευση. Το 1831 οι μαθητές και διδάσκοντες του Ορφανοτροφείου εξεγέρθηκαν έναντι του σκληρού και αυταρχικού τρόπου ζωής που επιβαλλόταν εντός αυτού. Τελικά, το εν λόγω ίδρυμα έκλεισε μετά το θάνατο του Ιωάννη Καποδίστρια<sup>35</sup>.

#### **1.4. Ο αθλητισμός και η Φυσική Αγωγή κατά την περίοδο του Ιωάννη Καποδίστρια**

Ήδη από την αρχή της Ελληνικής Επανάστασης, όταν καταβλήθηκαν οι πρώτες προσπάθειες για συγκρότηση επαναστατικών κυβερνήσεων, εκδηλώθηκε ενδιαφέρον για ένα πιο οργανωμένο σύστημα εκπαίδευσης με την ψήφιση των κατάλληλων νόμων, όπως περιγράφεται στις παραπάνω παραγράφους. Ωστόσο, η μελέτη των σχετικών ιστορικών πηγών, δείχνει ότι το μάθημα της Φυσικής Αγωγής δεν διδασκόταν στα πρώτα οργανωμένα εκπαιδευτικά ιδρύματα που λειτούργησαν στις απελευθερωμένες περιοχές. Ο σκοπός αυτών των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εκείνη την εποχή ήταν η εκπαίδευση των μαθητών στην ανάγνωση και τη γραφή ενώ η εκπαιδευτική τους δράση, απείχε αρκετά από τις επικρατούσες εκπαιδευτικές αντιλήψεις. Οι λαϊκές αντιλήψεις για την παιδεία και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις θεωρούσαν το υγιές σώμα ως "τεκμήριο άγριας και άφρονος ψυχής"<sup>36</sup>. Ωστόσο, οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι, οι ανεπαρκείς αθλητικές υποδομές και η έλλειψη

<sup>35</sup> Χ. Τσερεμέγκλης, *ό.π.*, σ. 10-12.

<sup>36</sup> Ε. Παυλίνης, *Ιστορία της Γυμναστικής*, Αθήνα 1927 (επανεκδοση 1977), σ. 393.

εξειδικευμένων δασκάλων ήταν κάποιοι από τους σημαντικότερους λόγους για τους οποίους το μάθημα της Φυσικής Αγωγής παραμελήθηκε από τη δημόσια εκπαίδευση.

Ο αθλητισμός δε σταμάτησε κατά τη διάρκεια κυριαρχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αλλά ούτε και κατά την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης. Την περίοδο αυτή, ο αθλητισμός αποτελούσε συνέχεια του αθλητισμού της Αρχαίας και της Βυζαντινής περιόδου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα παραδοσιακά ακριτικά τραγούδια, στα οποία, ο Διγενής Ακρίτας παρουσιάζεται ως αθλητής (δέκαθλο) και είναι ανίκητος στην πάλη, το τρέξιμο, το κυνήγι και το λιθάρι. Οι αγώνες, που διεξάγονταν κατά τη διάρκεια λαϊκών και θρησκευτικών γιορτών, μαρτυρούν τη συνέχιση της αρχαίας παράδοσης των θρησκευτικών αγώνων. Οι νέοι άνδρες, προετοιμασμένοι καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, μετρούσαν τις δυνάμεις τους στο τρέξιμο, την πάλη, τα άλματα, το χορό και το λιθάρι.

Οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης των Κλεφτών και Αρματολών, οι οποίοι έπρεπε να υπομένουν κάθε είδους κακουχίες αλλά και να αντιμετωπίζουν τον οργανωμένο στρατό των Οθωμανών, τους ανάγκασαν να δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στη σωματική δύναμη και την καλή φυσική κατάσταση. Η αθλητική τους δεινότητα ήταν φημισμένη σε ολόκληρο τον υπόδουλο ελληνισμό. Ωστόσο, ο λαός συχνά συμπεριλάμβανε και ένα στοιχείο μύθου και υπερβολής, παρουσιάζοντάς τους ως έχοντες υπεράνθρωπες ικανότητες. Για παράδειγμα για τον Οδυσσέα Ανδρούτσο λέγεται ότι ήταν ταχύτερος και από άλογο. Το χαρακτηριστικό του αυτό τον έσωσε πολλές φορές από το να αιχμαλωτιστεί από τους Τούρκους. Ο Νικηταράς, σύμφωνα με τον μύθο, διέθετε την ικανότητα να πηδάει πάνω από επτά άλογα στη σειρά, ενώ ο κλέφτης Ζαχαρίας, σύμφωνα με την παράδοση, όταν έτρεχε τα πόδια του σηκώνονταν τόσο ψηλά, ώστε οι φτέρνες του ακουμπούσαν τα αυτιά του<sup>37</sup>.

Οι ξένοι περιηγητές που παρέμεναν σαν επισκέπτες στις σκλαβωμένες περιοχές της χώρας εντυπωσιάστηκαν από τον τρόπο ζωής των Κλεφτών και έγραψαν εκτενείς επαίνους για τις αθλητικές τους ικανότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Γάλλος Rouquerville, γιατρός στο επάγγελμα, που βρέθηκε στην Αρκαδία, και περιγράφει το αγώνισμα της λιθοβολίας, όπου μια πέτρα βάρους περίπου 10 κιλών έπρεπε να κρατηθεί στην παλάμη του χεριού πάνω από το κεφάλι του

<sup>37</sup> Κ. Τσιαντάς, *Τα αγωνίσματα των κλεφταρματολών και η εθνεγερσία*, Αθήνα 1971, σ. 12ff.



αθλούμενου και να ριχτεί από ένα συγκεκριμένο σημείο. Ο αθλούμενος που κατόρθωνε να τη ρίξει πάνω από ένα συγκεκριμένο σημείο έπαιρνε κάποιου είδους βραβείο. Τα πιο διαδεδομένα και δημοφιλή αθλήματα την εποχή του υπόδουλου ελληνισμού ήταν το τρέξιμο, η πάλη, το άλμα, η άρση βαρών, η ιππασία, η σκοποβολή και διάφορα είδη πολεμικού χορού. Όλα αυτά τα αθλήματα σχετιζόνταν με την καθημερινή ζωή των Κλεφτών και Αρματολών και μπορούσαν να ασκηθούν οπουδήποτε στην ύπαιθρο, χωρίς να απαιτούνται ειδικά εξοπλισμένες αθλητικές εγκαταστάσεις ή ειδικός γυμναστικός εξοπλισμός<sup>38</sup>.

Υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι κατά την Καποδιστριακή περίοδο έγιναν οι πρώτες προσπάθειες να συμπεριληφθεί η γυμναστική στο πρόγραμμα σπουδών του Ορφανοτροφείου της Αίγινας, το οποίο ήταν ουσιαστικά το βασικό εθνικό εκπαιδευτικό κέντρο κατά την περίοδο αυτή. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ένα από τα σχέδια της "Επιτροπής Προπαιδείας" περιείχε την πρώτη επίσημη αναφορά της "γυμναστικής ή φυσικής αγωγής" στο νεοελληνικό κράτος. Η «Επί της Προπαιδείας Επιτροπή» είχε το σημαντικό έργο «των βιβλίων και των αντικείμενων» που χρειάζονταν η κυβέρνηση για να οργανώσει τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Μέλη της ήταν οι Dutrone, Ιωάννης Κοκκώνης και Νεόφυτος Νικητόπουλος εποπτευόμενη από τον Ανδρέα Μουστοξύδη. Διάφορα έγγραφα που προέρχονται από τα πρακτικά σχετικών επιτροπών, δείχνουν ότι η έκθεση της 28ης Μαΐου 1829, με τίτλο «Περί βελτιώσεως της οικονομίας και του εξοπλισμού του Ορφανοτροφείου», αναγνώριζε, σαφώς, τις θετικές επιδράσεις της Φυσικής Αγωγής, η οποία θεωρούταν αναπόσπαστο μέρος του εκπαιδευτικού συστήματος με σκοπό τη διαμόρφωση πλήρους και άριστου χαρακτήρα των μαθητών. Στην έκθεσή του προς την κυβέρνηση, ο Ηγούμενος Γρηγόριος Κωνσταντάς, που ήταν υπεύθυνος για τα οικονομικά και τον εξοπλισμό του Ορφανοτροφείου, τόνισε ότι παρότι το ίδρυμα αντιμετώπιζε σοβαρά οικονομικά προβλήματα, ήταν απαραίτητο να αυξηθούν οι κρατικές δαπάνες για τρόφιμα, ρούχα και υποδήματα, που ήταν στοιχειώδη για την τήρηση των βασικών κανόνων διαβίωσης των μαθητών αυτού<sup>39</sup>.

Στην ίδια έκθεση του Γρηγορίου Κωνσταντά, επισυνάπτεται, ακόμη, ένα έγγραφο, από τον ίδιο συγγραφέα, με τίτλο "Παιδαγωγικά πλεονεκτήματα". Στο

<sup>38</sup> Ο.π., σ. 14 ff.

<sup>39</sup> Α. Δασκαλάκης, *Κείμενα - Πηγαί της ιστορίας της ελληνικής επανάστασης: Τα Περί Παιδείας*, Αθήνα 1968, σ. 213.

έγγραφο αυτό εκφράζονται απόψεις και προτάσεις για τη βελτίωση του ιδρύματος και την παροχή καλύτερης εκπαίδευσης στα ορφανά παιδιά. Εντυπωσιακή είναι η γνώμη του για τη σημασία που δίνει ο Γρηγόριος Κωνσταντάς στη σωματική άσκηση, ενώ τονίζει ότι εκτός από τις ευεργετικές επιδράσεις της σε όλα τα μέρη του σώματος, ένα υγιές σώμα "έχει μεγάλη επίδραση στην υγεία της ψυχής". Σε διαφορετική ενότητα αναφέρεται και στα οφέλη της μουσικής, δηλώνοντας ότι "προετοιμάζει την ψυχή, την κάνει δεκτική σε τολμηρά συναισθήματα και συνιστάται ιδιαίτερα για τη διατήρηση της υγείας". Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι οι απόψεις αυτού του σοφού ιερέα-διδασκάλου έρχονται σε αντίθεση με τις επικρατούσες εκείνη την εποχή απόψεις για τη γυμναστική, οι οποίες είχαν τη βάση τους στον ασκητισμό. Υποστηρίχτηκε, για πρώτη φορά, από κάποιον ενεργό φορέα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, ότι η γυμναστική, εκτός από μέσο άσκησης και τελειοποίησης του σώματος, αποτελεί βασικό πεδίο μάθησης μαζί με τη μουσική. Μπορεί, επίσης, να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι οι απόψεις του Γρηγορίου Κωνσταντά, προσανατολίζονται στο παιδαγωγικό σύστημα της Αρχαίας Ελλάδας, όπου η γυμναστική και η μουσική αποτελούσαν τη βάση της φιλοσοφίας του "καλού καγαθού", του ιδανικού δηλαδή πολίτη, του οποίου οι σωματικές και πνευματικές δεξιότητες βρίσκονται σε αρμονία<sup>40</sup>.

Λίγο αργότερα, τον Αύγουστο του 1829, συντάχθηκε ένα άλλο έγγραφο με τίτλο "Οργανωτικό Σχέδιο του Ορφανοτροφείου", από τον Ιωάννη Βήλο, το οποίο περιέχει, επίσης, αναλυτικές πληροφορίες για τη Φυσική Αγωγή στο εκπαιδευτικό σύστημα εκείνης της περιόδου. Στο έγγραφο αυτό παρουσιάζεται, αναλυτικά, το πρόγραμμα σπουδών του αλληλοδιδασκτικού σχολείου που λειτουργούσε στο Ορφανοτροφείο, το οποίο χωρίζεται σε τέσσερις χρονικές περιόδους που ονομάζονταν «στάδια». Το πρόγραμμα σπουδών του Ορφανοτροφείου, προτάθηκε και εφαρμόστηκε από τον Βένθυλο, που αναγνώρισε την αξία της γυμναστικής και τη συμπεριέλαβε ως βασικό μάθημα σε όλα τα στάδια εκτός του πρώτου. Το πρώτο στάδιο περιλαμβάνει την "ανάγνωση και γραφή", το δεύτερο "αριθμητική, γραμματική της απλής γλώσσας, καλλιγραφία και γυμναστική", το τρίτο "διδασκαλία στην αριθμητική, απλή γραφή, γεωγραφία, κατήχηση, ανάγνωση ποιοτικής λογοτεχνίας και γυμναστική και το τέταρτο «πρακτική γεωμετρία, λαϊκή λογική,

<sup>40</sup> Β. Καϊμακάμης, *Ειδικά θέματα Ολυμπιακών αγώνων*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 8.

ελληνική ιστορία, γραφή, ανάγνωση, εξήγηση ιερών βιβλίων, γυμναστική και σχέδιο, ξυλουργική, τορνευτική, γεωργία και αρχιτεκτονική».<sup>41</sup>

Στο κεφάλαιο του "Οργανωτικού Σχεδίου του Ορφανοτροφείου», με τίτλο «σωμασκία» αναλύονται οι θετικές επιδράσεις της «Φυσικής Αγωγής» στη διατήρηση της υγείας και την ενδυνάμωση των αδύναμων τμημάτων του σώματος και περιγράφονται ποιες ασκήσεις συμβάλλουν στη σωστή ανάπτυξη και ενδυνάμωση των διαφόρων τμημάτων του σώματος. Στη συνέχεια, προτείνονται συγκεκριμένες αθλητικές δραστηριότητες για τους μαθητές, όπως πάλη, τρέξιμο, κολύμπι αλλά και δραστηριότητες, όπως οι περίπατοι. Προτείνονται, επίσης, μεγάλοι περίπατοι με μικρότερη συχνότητα με τη συνοδεία διδασκόντων. Οι αθλητικές δραστηριότητες, μαζί με τους περιπάτους, ήταν οι πιο δημοφιλείς δραστηριότητες μεταξύ των μαθητών και για το λόγο αυτό, ο αποκλεισμός τους από αυτές αποτελούσε το μοναδικό είδος ποινής που επιβάλλονταν στους εκπαιδευόμενους<sup>42</sup>.

Τέλος, σε ένα άλλο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στη «σκληραγωγία» ως ένα από τα σημαντικότερα παιδαγωγικά αξιώματα, προτείνοντας ότι οι μαθητές πρέπει να διδάσκονται την εγκράτεια και τη στέρηση των απολαύσεων, ώστε να αντέχουν τις αντιξοότητες και τις δυσκολίες. Παρά το γεγονός ότι οι προτάσεις του Ιωάννη Βήλου ήταν σύμφωνες με την παιδαγωγική κατεύθυνση του Ιωάννη Καποδίστρια, δεν φαίνεται να ικανοποιούσαν τον κυβερνήτη της Ελλάδας πλήρως και για το λόγο αυτό, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους (1829), συντάχθηκε νέος κανονισμός λειτουργίας με σκοπό τη διενέργεια μεταρρυθμίσεων εντός του ιδρύματος. Ο νέος αυτός κανονισμός, ήταν αποτέλεσμα συλλογικής εργασίας της «Επιτροπής Ορφανοτροφείου», πολύ πιο λεπτομερής και με περισσότερες διευκρινήσεις σε σύγκριση με τον προηγούμενο κανονισμό, ενώ ήταν προσαρμοσμένος στα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες των ορφανών θυμάτων του αγώνα. Τα θέματα υγείας, η γυμναστική, τα παιχνίδια, οι περίπατοι αλλά και η κολύμβηση, έγιναν και πάλι σημαντικά στοιχεία της γενικής εκπαίδευσης των μαθητών του Ορφανοτροφείου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 12 του κανονισμού, που απευθύνεται στους παιδαγωγούς, όπου τονίζεται ότι η γυμναστική αποτελεί βασικό «μέρος της σωστής και πλήρους διαπαιδαγώγησης

<sup>41</sup> Α. Δασκαλάκης, *ό.π.*, σ. 213.

<sup>42</sup> *Ο.π.* σ. 257.

ενός ατόμου», καθώς επίσης ότι η Φυσική Αγωγή δεν μπορεί να απουσιάζει από το πρόγραμμα σπουδών κανενός εκπαιδευτικού ιδρύματος<sup>43</sup>.

Από τη γενικότερη διατύπωση του ως άνω άρθρου φαίνεται ότι το μάθημα της Φυσικής Αγωγής συμπεριλήφθηκε στο πρόγραμμα σπουδών του ιδρύματος για μικρό χρονικό διάστημα, αλλά στη συνέχεια επανήλθε, συμβάλλοντας σε μεγάλο βαθμό στη σωστή εκπαίδευση των ορφανών παιδιών που φιλοξενούνταν σε αυτό. Στο ίδιο άρθρο αναφέρεται ότι η διοίκηση του Ορφανοτροφείου διόρισε ως δάσκαλο γυμναστικής έναν «*πρώην γυμναστή και καθηγητή Φυσικής Αγωγής*», τον Γεώργιο Παγώνη. Πρόκειται για τον Παγώντα, τον πρώτο γνωστό γυμναστή του νεοελληνικού κράτους. Η μερική αλλαγή του επιθέτου του από Παγώντα σε Παγώνη, εξηγείται από τα ήθη και έθιμα της εποχής, όπως αναφέρει στο χρονικό του ο Ιωάννης Κονδυλάκης, που εξηγεί ότι το Παγών ή Παγώνης είχε περισσότερο αρχαιοελληνικό χαρακτήρα και ήταν πιο αποδεκτός εκείνη την εποχή<sup>44</sup>.

Οι απόψεις για την αξία της γυμναστικής και οι προτάσεις για την οργάνωση αυτής στο Ορφανοτροφείο που εκφράζονται και στα «Αξιώματα Παιδαγωγίας» του Γρηγορίου Κωνσταντά, αλλά και στα δύο σχέδια της επιτροπής λειτουργίας του ορφανοτροφείου και δείχνουν ότι ο ομιλητής, δηλαδή ο Παγώντας, είχε εξειδικευμένες γνώσεις επί του θέματος. Μέσα από τις απόψεις αυτές διαπιστώνεται μια σειρά παραδοχών που αφορούν όχι μόνο τον τρόπο διδασκαλίας και τους στόχους επίτευξης του διδακτικού προγράμματος, αλλά και την ιδιαίτερη σημασία που δίνονταν στην ασφάλεια και την προστασία των αθλητών. Μια προσεκτική εξέταση του βιβλίου του Γεωργίου Παγώντα «*Περίληψης της Γυμναστικής*» δείχνει ότι οι απόψεις και οι όροι που χρησιμοποιούνται σε αυτό σε σχέση με τη μουσική, τη Φυσική Αγωγή και τη σωμασκία, συμπίπτουν πλήρως με τις απόψεις, τις ιδέες και τους όρους που εκφράζουν οι πρώτοι Έλληνες γυμναστές στα κεφάλαια των κειμένων που εκδόθηκαν από αυτούς μεταγενέστερα. Το γεγονός αυτό αποτελεί σαφή απόδειξη ότι υπήρξε άμεση συνεργασία μεταξύ των μελών της επιτροπής του Ορφανοτροφείου και του Γεωργίου Παγώντα για τη διατύπωση προτάσεων σε σχέση με τη Φυσική Αγωγή, ότι ο Γεώργιος Παγώντας, ως βασικός γυμναστής, πρότεινε τις

<sup>43</sup> Ο.π., σ. 289-300.

<sup>44</sup> Ι. Κονδυλάκης, *Αναβίωσις της Γυμναστικής, Ενώ Διέβρινα. Χρονογραφήματα*. Αθήνα 1916, σ. 20-23.

συγκεκριμένες δράσεις στην επιτροπή και ότι αυτές έγιναν αποδεκτές από τα υπόλοιπα μέλη<sup>45</sup>.

Στις 9 Μαρτίου του 1830 ο Α. Μουστοξύδης, που διατελούσε τη θητεία του ως Πρόεδρος του ιδρύματος, καθιέρωσε τη γιορτή για τον εορτασμό της επετείου λειτουργίας του Ορφανοτροφείου, κατά την οποία, εκτός από βραβεία στους αριστούχους μαθητές, πραγματοποιούνταν και γυμναστικές επιδείξεις. Αν και δεν υπάρχουν περισσότερα στοιχεία για τις επιδείξεις αυτές, θεωρείται ότι το αθλητικό αυτό γεγονός ήταν η απαρχή του θεσμού των γυμναστικών επιδείξεων που σχετίζονταν με τη Φυσική Αγωγή στην εκπαίδευση. Επίσης, σε προηγούμενο έγγραφο (με ημερομηνία τον Ιανουάριο του 1830) ζητείται από τον υπεύθυνο για τη Φυσική Αγωγή στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, να χορηγηθούν γυμναστικά όργανα, με σκοπό την καλύτερη προετοιμασία των μαθητών εν όψει των επικείμενων επιδείξεων που θα γινόταν για τον εορτασμό της επετείου λειτουργίας του Ορφανοτροφείου. Από το έγγραφο αυτό, φαίνεται επίσης, ότι ο συγγραφέας του είχε σημαντικές γνώσεις της Φυσικής Αγωγής, γνώριζε τη χρήση καθενός από τα όργανα που ζητούσε (Αλτήριον, Ελκιώτης, Σκαπέρδα, Δυναμόμετρα, Αλυσίς, Ανακύκλις, Νωτολόκος, Διαιλκυστίδαι) αλλά και τους εξειδικευμένους χώρους γυμναστικής όπως οι Λαβύρινθοι, το Στάδιο, η Παλαίστρα και τα Αλώνια<sup>46</sup>.

---

<sup>45</sup> Γ. Παγών, *Περίληψις*. Σχετικά για την αξία και ανάγκη της γυμναστικής σ. 2, 3, 5.

<sup>46</sup> Εφημερίδα «Γενική Εφημερίς», αρ. φ. 24, Αίγινα 22 Μαρτίου 1830.

## Β' Κεφάλαιο

### Η διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής μετά την απελευθέρωση και η συμβολή σημαντικών γυμναστών/καθηγητών Φυσικής Αγωγής

#### 2.1. Η θέση του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στην εκπαίδευση από το 1833 μέχρι το 1862

Στις 6 Φεβρουαρίου του 1833 ο Όθωνας εγκαθίσταται στην Ελλάδα μαζί με ένα επιτελείο Γερμανών ειδικών με αποστολή τη διαχείριση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Στις 22 Μαρτίου του 1839, μία από τις πρώτες αλλά και σημαντικότερες ενέργειες του αντιβασιλέα και μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα από την ανάληψη των καθηκόντων του, ήταν η έκδοση διατάγματος για τη δημιουργία Σχολικής Οργανωτικής Επιτροπής. Το εν λόγω διάταγμα περιέγραφε τον στόχο της επιτροπής αυτής, τις δραστηριότητές της, τα μέλη και τη θητεία της. Μετά από τρεις μήνες εργασιών, η επιτροπή υπέβαλε το ολοκληρωμένο έργο της στη Γραμματεία του Υπουργείου Εκκλησίας και Δημόσιας Παιδείας, αποστέλλοντας σχετικά έγγραφα στις 3 και 15 Ιουλίου 1833<sup>47</sup>. Στις προτάσεις της σχετικά με τη Φυσική Αγωγή περιλαμβάνονταν συγκεκριμένα μέτρα, όπως:

- Η ένταξη της Φυσικής Αγωγής στο δημοτικό σχολείο με δραστηριότητες όπως πάλη, τρέξιμο και άλμα.

- Η ένταξη της Φυσικής Αγωγής στο γυμνάσιο, όπου στις δύο πρώτες περιόδους (τις δύο πρώτες τάξεις δηλαδή) ως μάθημα διατυπώνεται αόριστα η γυμναστική, αλλά δεν εξηγείται το περιεχόμενο και ο τρόπος διδασκαλίας του μαθήματος αυτού.

- Η έμφαση στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής στο Λύκειο. Σε ξεχωριστή παράγραφο εξηγείται η σημασία και ο σκοπός του προγράμματος σπουδών: Η Φυσική Αγωγή προστατεύει την υγεία και ενισχύει τους σωματικά αδύναμους. Γι' αυτό και αποτελεί ειδικό μάθημα του εκπαιδευτικού προγράμματος στα Λύκεια με συγκεκριμένες ώρες στο εβδομαδιαίο πρόγραμμα. Κανένας μαθητής δεν μπορεί να αρνηθεί (χωρίς συγκεκριμένη αιτία) τη σωματική άσκηση. Σύμφωνα με τα στοιχεία φαίνεται ότι το πρόγραμμα αυτό δε βρήκε θετική ανταπόκριση ούτε από την Αντιβασιλεία ούτε από τον ίδιο το Γεώργιο Λουδοβίκο φον Μάουρερ (Georg Ludwig

<sup>47</sup>Θ. Γιαννάκης, *ό.π.*, σ. 21, πληροφορεί ότι ο Ιωάννης Φωκιανός το 1833 διοργάνωσε τις πρώτες γυμναστικές επιδείξεις στην Αθήνα με σκοπό να προβάλλει και να διαφημίσει τη Σ.Α.

von Maurer) και ως εκ τούτου δεν εφαρμόστηκε. Ωστόσο, μέσα από την προσπάθεια αυτή, εξάχθηκαν όλοι οι αρνητικοί και θετικοί παράγοντες που επηρέασαν μετέπειτα την ανάπτυξη της Φυσικής Αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα<sup>48</sup>.

Όσον αφορά το αρνητικό σκέλος, μέσα από την ως άνω αναφερόμενης προσπάθεια και όπως αναφέρεται στη βιβλιογραφία, προκύπτει το χαμηλό επίπεδο αξιολόγησης των μελών της επιτροπής γυμναστικής, αφού:

I. Από την αρχή δεν δόθηκε στη Φυσική Αγωγή η ίδια σημασία με άλλα ακαδημαϊκά μαθήματα.

II. Η διδασκαλία της διεξαγόταν εκτός σχολικού ωραρίου μεταξύ σπουδών και διαλειμμάτων.

III. Αποτελούσε, πιθανώς, το τελευταίο μάθημα στο πρόγραμμα σπουδών, διατηρώντας αυτή τη θέση στα περισσότερα ακαδημαϊκά προγράμματα σπουδών ακόμη και σήμερα.

Όσον αφορά το θετικό σκέλος της ως άνω αναφερόμενης προσπάθειας:

I. Για πρώτη φορά διαμορφώνονται σοβαρές ιδέες και διατυπώνονται επίσημες προτάσεις για την εισαγωγή της Φυσικής Αγωγής στον ακαδημαϊκό χώρο.

II. Η υποχρεωτική συμμετοχή των μαθητών στα μαθήματα γυμναστικής, βασίστηκε στις ευεργετικές επιδράσεις της Φυσικής Αγωγής στη σωματική και ψυχική υγεία, στη δύναμη και στη σωματική και πνευματική ανάπτυξη των νέων.

III. Οι όροι γυμναστική και σωμασμία χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά από επίσημους κρατικούς φορείς.

IV. Η εισαγωγή της γυμναστικής στην εκπαίδευση ήταν ένα τολμηρό βήμα που έφερνε σε άμεση ή έμμεση αντιπαράθεση το ισχύον εκπαιδευτικό σύστημα με τους υποστηρικτές του ορθολογισμού, που εξακολουθούσαν να έχουν μεγάλη επιρροή στην εκπαίδευση εκείνη την περίοδο<sup>49</sup>.

Μετά την απόρριψη του σχεδίου της Επιτροπής Φυσικής Αγωγής αποφασίστηκε να εκπονηθεί ένα νέο εκπαιδευτικό σχέδιο. Την ίδια χρονιά εκδόθηκε

<sup>48</sup> I. Ιωαννίδης, *Διαπιστώσεις-Προτάσεις για ένα μακροχρόνιο πρόγραμμα*. Αρχείο, Φ. 1, σ. 67-72.

<sup>49</sup> I. Σεραφειμίδης, «Η εξέλιξη της ονομασίας της φυσικής αγωγής στην ελληνική εκπαίδευση», Εισήγηση στο 6<sup>ο</sup> Διεθνές συνέδριο φυσικής αγωγής, Τ.Ε.Φ.Α.Α. Κομοτηνή 1988, αναφέρει τους διάφορους όρους που χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς για τον προσδιορισμό της έννοιας της φυσικής αγωγής που ισχύει σήμερα: 1834-1900 Σωμασμία, 1900-1950 Γυμναστική, 1950-1965 Σωματική Αγωγή και από το 1965 μέχρι και σήμερα Φυσική Αγωγή.

σχετικό βασιλικό διάταγμα με το οποίο ιδρύθηκε Ελληνικό σχολείο και Γυμνάσιο στο Ναύπλιο, και τον επόμενο χρόνο το Διδασκαλείο στην ίδια πόλη, για την επιμόρφωση των δασκάλων. Η ίδρυση του Διδασκαλείου έχει μελετηθεί αρκετά σε σχέση με τη Φυσική Αγωγή διότι σε αυτό, λειτούργησε γυμναστήριο που είχε σαν σκοπό την εξειδικευμένη εκπαίδευση των φοιτητών στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής. Ο Γερμανός Ludwig Korck προσκλήθηκε να οργανώσει και να επιβλέπει τη λειτουργία του διδασκαλείου και του γυμναστηρίου. Ωστόσο, το διδασκαλείο και το γυμναστήριο έκλεισαν μετά από δύο χρόνια λειτουργίας τους, για να μεταφερθούν στην Αθήνα, που ήταν η νέα πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, Το γυμναστήριο στη Αθήνα λειτουργούσε, υπό τη διοίκηση του Γεωργίου Παγώντα, που θεωρείται ο πρώτος Έλληνας γυμναστής, και ο οποίος προσέφερε το έργο του μέχρι το 1864, όταν και έκλεισε το γυμναστήριο<sup>50</sup>.

Ο Παγώντας, λόγω των σπουδών του στο Μόναχο, επηρεάστηκε πολύ από το γερμανικό σύστημα εκπαίδευσης της Φυσικής Αγωγής και προσπάθησε να το εφαρμόσει και στην Ελλάδα. Αντιμετώπισε όμως αντιδράσεις από την επιτροπή που είχε διορίσει η αντιβασιλεία και η προσπάθειά του δεν ήταν επιτυχής. Ο Παγώντας ήταν αντίθετος με τη στρατιωτικοποίηση της Φυσικής Αγωγής, κάτι το οποίο ήταν σύμφωνο με τις αρχές του γερμανικού συστήματος εκπαίδευσης. Προσπάθησε, ίσως επειδή ήταν Έλληνας, να συγκρίνει τη γερμανική αντίληψη περί γυμναστικής με την αντίστοιχη στην ελληνική πραγματικότητα, δηλαδή ότι η γυμναστική συμβάλλει στην υγεία των παιδιών και αποτελεί την ψυχαγωγική δύναμη που ενισχύει το πνεύμα των παιδιών<sup>51</sup>.

Από την άλλη πλευρά, η επιρροή του γερμανικού-βαυαρικού συστήματος στη δομή της ελληνικής εκπαίδευσης, αλλά και η γενική άποψη, των περισσότερων Ελλήνων στοχαστών, ότι η Γερμανία είχε το καλύτερο σύστημα εκπαίδευσης και κατάρτισης στην Ευρώπη επηρέασαν καθοριστικά το γενικότερο χαρακτήρα της εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Έτσι ο χαρακτήρας της ελληνικής εκπαίδευσης σε σχέση

<sup>50</sup> Ι. Μουρατίδης, *Ιστορία της φυσικής αγωγής με στοιχεία φιλοσοφίας*. Θεσσαλονίκη 1994, σ. 452.

<sup>51</sup> Ε. Παυλίνης, *ό.π.* σ. 395. Αναφέρει ότι ο Παγώντας σπούδασε στη Γερμανία σωματική αγωγή και εξέδωσε το πρώτο στο είδος του για την εποχή αυτή βιβλίο, την Περίληψη της Γυμναστικής. Ο ίδιος δήλωνε ότι ήταν έντονα επηρεασμένος από τα συγγράμματα των Guts Muths και F. L. Jahn.



με τη Φυσική Αγωγή, ακολούθησε τα γερμανικά πρότυπα για το μεγαλύτερο μέρος του 19<sup>ου</sup> αιώνα<sup>52</sup>.

Σημαντικό γεγονός που οδήγησε την ανάπτυξη της γυμναστικής ήταν η συγκρότηση και λειτουργία πυροσβεστικού λόχου στην Αθήνα το 1854. Ο λόχος αυτός είχε του δικό του γυμναστήριο όπου εκπαιδούνταν τα στελέχη του όχι μόνο για την καταπολέμηση των πυρκαγιών αλλά και για εκπαιδευτικούς λόγους καθώς οι δάσκαλοι γυμναστικής στα σχολεία επιλέγονταν στην αρχή από το πυροσβεστικό σώμα. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1858, ο βασιλιάς Όθωνας εγκαινίασε ένα νέο γυμναστήριο, του οποίου τη διεύθυνση εμπιστεύτηκε στο Γερμανό γυμναστή Ottendorf<sup>53</sup>.

Ο Ιωάννης Χρυσάφης πιστεύει ότι παρά τα σημαντικά προβλήματα και την έλλειψη υποδομών, έγιναν βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση, καθώς αναγνωρίστηκε η ανάγκη και η χρησιμότητα της άσκησης και έγινε προσπάθεια ενός οργανωμένου συστήματος ένταξης της Φυσικής Αγωγής στην εκπαίδευση. Ωστόσο, άλλοι συγγραφείς αξιολογούν πολύ αρνητικά την περίοδο αυτή, για παράδειγμα, ο Παυλίνης επισημαίνει ότι ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάστηκε η γυμναστική στους διάφορους κανονισμούς σπουδών φανερώνει, ακόμη περισσότερο, πόσο επιπόλαιη ήταν η στάση των, τότε, αρχών του εκπαιδευτικού συστήματος απέναντι στη Φυσική Αγωγή. Οι επικριτές των προσπαθειών της εποχής εκείνης σχετικά με την καθιέρωση της Φυσικής Αγωγής ως μάθημα, δεν λαμβάνουν υπόψη τους το κύριο πρόβλημα που αντιμετώπιζε το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, ότι δηλαδή η πορεία της ελληνικής γυμναστικής δεν ήταν αυτόνομη και ανεξάρτητη, αλλά ακολουθούσε την πορεία και την εξέλιξη των κοινωνικών και οικονομικών πτυχών της ελληνικής κοινωνίας<sup>54</sup>.

Λόγω σοβαρών εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών προβλημάτων ο Όθωνας καθαιρέθηκε κατά τη διάρκεια της περιόδου του στην Πελοπόννησο το 1862. Η κυβέρνηση του Δ. Βούλγαρη, που ανέλαβε προσωρινά την εξουσία μέχρι την άνοδο του βασιλιά Γεωργίου Α', έλαβε μια σειρά από αποφάσεις οι οποίες είχαν μεγάλο αντίκτυπο στην εξέλιξη της Φυσικής Αγωγής στο εκπαιδευτικό σύστημα. Για παράδειγμα, με το 19ο διάταγμα, που εκδόθηκε την 18<sup>η</sup> Δεκεμβρίου του 1862

<sup>52</sup> Δ. Καντζίδης, *Ο Ίων Ιωαννίδης και η συμβολή του στη μεταρρύθμιση της φυσικής αγωγής*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 72.

<sup>53</sup> Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, Αθήνα 1988, σ. 35.

<sup>54</sup> Ι. Χρυσάφης, *Η σωματική Αγωγή των μαθητών των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης*, Αθήνα 1931, σ. 105.

αποφασίστηκε η εισαγωγή του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής τόσο στα Γυμνάσια όσο και τα Πανεπιστήμια. Παράλληλα, προβλεπόταν και η δημιουργία «πανεπιστημιακών φαλάγγων» - ένοπλων φοιτητικών σωμάτων υπό την εποπτεία και τον έλεγχο των πανεπιστημιακών καθηγητών. Οι επιμέρους διατάξεις του εν λόγω ψηφίσματος, προέβλεπαν την εισαγωγή του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής σε όλα τα γυμνάσια της χώρας ως μέσο εκπαίδευσης των μαθητών. Για το λόγο αυτό, μέχρι να εκπαιδευτούν εξειδικευμένοι δάσκαλοι γυμναστικής, οι αξιωματικοί και οι υπαξιωματικοί που υπηρετούσαν στο πυροσβεστικό σώμα ήταν οι υπεύθυνοι διδασκαλίας της Φυσικής Αγωγής στην εκπαίδευση. Επιπλέον, ορίστηκε ότι κάθε σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έπρεπε να στελεχωθεί, δημοσία δαπάνη, με τον απαραίτητο εξοπλισμό γυμναστικής, το μάθημα της Φυσικής Αγωγής έπρεπε να συμπεριλαμβάνεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα λειτουργίας κάθε εκπαιδευτικού ιδρύματος και τέλος να καθιερωθούν ετήσιοι «διαγωνισμοί γυμναστικής» με απονομή βραβείων στους νικητές<sup>55</sup>.

Το μάθημα της Φυσικής Αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα δεν ήταν αυτόνομο και ανεξάρτητο, ήταν σαφώς επηρεασμένο από παράγοντες, όπως η προβληματική οικονομία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, η πολιτική αβεβαιότητα και οι εξωτερικοί κίνδυνοι που αυτό αντιμετώπιζε. Έτσι, τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση, η ελληνική κοινωνία, εξαντλημένη οικονομικά από τον μακρύ απελευθερωτικό αγώνα, δεν έδωσε έμφαση στην οργανωμένη μορφή διδασκαλίας της Φυσικής Αγωγής στο εκπαιδευτικό σύστημα. Αντίθετα, οι προσπάθειες της ηγεσίας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους επικεντρώθηκαν σε άλλους τομείς που αφορούσαν την επιβίωση και την κάλυψη των άμεσων αναγκών των Ελλήνων για τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου. Επιπλέον, οι παγιωμένες αντιλήψεις που επικρατούσαν στην ελληνική κοινωνία σε σχέση με την εκπαίδευση, οι οποίες υπήρχαν και σε άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες, έδιναν περισσότερη σημασία στη πνευματική ανάπτυξη των νέων και παραμελούσαν όχι μόνο τον αθλητισμό αλλά και ακόμη τη βασική σωματική υγιεινή<sup>56</sup>.

<sup>55</sup> Εφημερίδα της Κυβέρνησης, αρ. φ. 19, από 19-12-1862: Ψήφισμα, «Περί εισαγωγής εν μεν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω της οπλαστικής εν δε τοις κατωτέρους εκπαιδευτηρίοις της γυμναστικής».

<sup>56</sup> Ε. Παυλίνης, *ό.π.*, σ. 393.

## 2.2. Η εφαρμογή των στρατιωτικών ασκήσεων στην εκπαίδευση

Σημαντική περίοδος στο πρόγραμμα της Φυσικής Αγωγής στα σχολεία ήταν το βασιλικό διάταγμα που εκδόθηκε στις 18-2-1871 υπό την κυβέρνηση Κουμουνδούρου, όπου υπουργός παιδείας ήταν ο Πετμεζάς και αρμόδιος υπουργός για τα στρατιωτικά ζητήματα ο Σμολένσκυ, ο οποίος και εισήγαγε τμήματα στρατιωτικής εκπαίδευσης σε σχολεία, σχολαρχεία και γυμνάσια. Το συγκεκριμένο διάταγμα ανέφερε ότι *«εις την διδασκαλίαν ταύτην υποχρεούνται πάντες οι υπέρ τα 14 έτη γεγονότες μαθηταί... εξετάζονται δε και εις ταύτην και βαθμολογούνται»*. Μετά από κάποιο χρονικό διάστημα εφαρμόστηκε η εγκύκλιος 1235, 1784/25-3-1871 με την οποία δόθηκαν περαιτέρω οδηγίες για την ομαλή διδασκαλία του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής, ενώ περιγράφονταν και οι ασκήσεις που έπρεπε να γίνουν<sup>57</sup>.

Το ζήτημα της προετοιμασίας των νέων, στα πλαίσια της υλοποίησης της «Μεγάλης Ιδέας» μέσα από την εκπαίδευσή τους φαίνεται ότι είχε ληφθεί σοβαρά υπόψη από την κυβέρνηση του Κουμουνδούρου. Για το λόγο αυτό, μετά από την εφαρμογή του ως άνω αναφερόμενου βασιλικού διατάγματος, εκδόθηκε εγκύκλιος όπου περιγράφονταν αναλυτικά οι βασικοί άξονες αρμοδιοτήτων και καθηκόντων και το βασικό ασκησιολόγιο που έπρεπε να ακολουθούν οι εκπαιδευτικοί κατά την διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής. Στη συνέχεια, στις 5 Νοεμβρίου του 1876 θεσπίστηκε στρατιωτικός κανονισμός όπου ρύθμιζε τις λεπτομέρειες σχετικά με το εκπαιδευτικό υλικό, τα καθήκοντα του διευθυντικού και του διδακτικού προσωπικού, τους κανόνες συμπεριφοράς και πειθαρχίας και άλλα λειτουργικά ζητήματα.

Όταν τα ελληνικά στρατεύματα στάλθηκαν στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία την περίοδο 1877-31, η γενική στάση απέναντι στη στρατιωτική εκπαίδευση στα σχολεία άρχισε να αλλάζει. Σύμφωνα με την εγκύκλιο αριθ. 7865/25 Οκτωβρίου 1877 που απευθυνόταν στους καθηγητές των Λυκείων, ο Κανάρης ανέστειλε τη στρατιωτική εκπαίδευση των μαθητών και εξήγησε τον λόγο: *«Επειδή η κατάσταση του στρατού ως νυν γε έχει, δεν επιτρέπει να αποσπασθώσιν εξ αυτού αξιωματικοί και*

<sup>57</sup> Δ. Αντωνίου, *Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης (1833-1929)*, τόμ. 1', Αθήνα 1987, σσ. 163-164.

Ο Στρατιωτικός κανονισμός των μαθητών των Γυμνασίων του κράτους. Αναδημοσιεύτηκε στο αυτοτελές τεύχος του υπουργείου των εκκλησιαστικών και της δημοσίας εκπαίδευσεως, (1877), σ. 43. Βλ. Δ. Αντωνίου, *ό.π.* σσ. 206-221.

*υπαξιωματικοί δια τας στρατιωτικές ασκήσεις των μαθητών των γυμνασίων... η κυβέρνηση έκρινε αναγκαίον ν' αναβληθεί πάσα περί τούτου σκέψις».*<sup>58</sup>

Με πρωτοβουλία του Ηρακλή Βοσνιάδη ο οποίος έπαιξε σημαντικό ρόλο στη καθιέρωση της Φυσικής Αγωγής στο εκπαιδευτικό σύστημα, πραγματοποιήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 1879 το πρώτο συνέδριο ελληνικών συλλόγων, οργανωμένο από τον Φιλολογικό Σύλλογο Παρνασσός. Στη συνάντηση συμμετείχαν εξήντα τρεις σύλλογοι από όλη την Ελλάδα και συζητήθηκαν διάφορα θέματα, αν και "εκπρόσωποι γυμναστικών ή αθλητικών συλλόγων δεν ήταν παρόντες". Ένα από τα θέματα που ενδιέφερε τους συνέδρους και για το οποίο έγιναν καινοτόμες προτάσεις ήταν η εισαγωγή της Φυσικής Αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα<sup>59</sup>.

Το βασιλικό διάταγμα της 22<sup>α</sup><sub>ς</sub> Σεπτεμβρίου του 1880, που εκδόθηκε από την κυβέρνηση του Χ. Τρικούπη, με το οποίο οριστικοποιήθηκε και τέθηκε σε ισχύ το ψήφισμα του Δ. Βούλγαρη της 8<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1862 και το οποίο έμεινε ανεφάρμοστο, αφορούσε την εισαγωγή της γυμναστικής στα σχολεία. Το βασιλικό διάταγμα<sup>60</sup>, καθιστούσε επίσης υποχρεωτική την παρακολούθηση των γυμναστικών μαθημάτων για όλους τους υγιείς μαθητές και προέβλεπε εξετάσεις στο τέλος των μαθημάτων, όπως και στα άλλα σημαντικά σχολικά μαθήματα<sup>61</sup>. Ωστόσο, η γυμναστική απέκτησε σημαντική αναγνώριση στον κόσμο των εκπαιδευτικών κατά την περίοδο αυτή και, προφανώς, είχε ήδη καταστεί αναπόσπαστο μέρος της εκπαίδευσης των νέων της χώρας. Στο Διδασκαλείο της Θεσσαλονίκης, από το 1876 και μετά, οι μαθητές παρακολουθούσαν και συμμετείχαν με μεγάλο ενδιαφέρον στα μαθήματα του Ιωάννη Φωκιανού. Όταν ο Φωκιανός επέστρεψε από τη Θεσσαλονίκη στην Αθήνα το 1879 και ανέλαβε τη διδασκαλία της γυμναστικής, οι μαθητές του Διδασκαλείου στην Αθήνα έδειξαν το ίδιο έντονο ενδιαφέρον για τη γυμναστική. Αυτό ήταν και το έναυσμα για την εκπαίδευση των δασκάλων στη γυμναστική. Το 1878, σύμφωνα με το διδακτικό πρόγραμμα σπουδών του σχολείου, τα μαθήματα

<sup>59</sup> Θ. Γιαννάκης, *Η Φυσική αγωγή από το 394 μ.Χ.*, Αθήνα 1981, σ. 20

<sup>60</sup> Βλ. Παράρτημα, Εικόνα 3.

<sup>61</sup> Β. Διάταγμα της 22-9-1880, Εισαγωγή της γυμναστικής στα γυμνάσια. Ε.τ.Κ. αριθμ.101/3-10-1880. Βλ. Δ. Αντωνίου, *ό.π.* σσ. 224-225.

γυμναστικής περιλάμβαναν ελεύθερες και τακτικές ασκήσεις, γυμναστικούς αγώνες, κολύμβηση και ενόργανη<sup>62</sup>.

### **2.3. Εισαγωγή και εδραίωση του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στην εκπαίδευση**

Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Ελλάδας, που σχηματίστηκε μετά την αποχώρηση του βασιλιά Όθωνα στις 11 Οκτωβρίου 1862 είχε σαν πρόεδρο το Βούλγαρη και μέλη της τους Κανάρη και Ρούφο. Η κυβέρνηση αυτή, με το διάταγμα της 8<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1862 εισήγαγε τη γυμναστική στα κατώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, βάζοντας τέλος στην προηγούμενη αδιαφορία για τη Φυσική Αγωγή στα δημόσια σχολεία της χώρας. Στο διάταγμα αυτό, προβλεπόταν η εισαγωγή της γυμναστικής στα κατώτερα εκπαιδευτήρια (άρθρο 1), ο διορισμός γυμναστών και γυμναστών-βοηθών από την πυροσβεστική σε κάθε σχολείο οι οποίοι έπρεπε να έχουν διδαχτεί τη Φυσική Αγωγή στα Διδασκαλεία (άρθρο 8), η κατασκευή κατάλληλων γυμναστικών οργάνων δημοσία δαπάνη (άρθρο 9) και η διοργάνωση γυμναστικών αγώνων στο τέλος του σχολικού έτους (άρθρο 12). Τα άρθρα 2 έως 6 αφορούσαν αποκλειστικά τον αθλητισμό στα Πανεπιστήμια με κύριο άθλημα την οπλασκία. Η ίδια κυβέρνηση ρύθμισε την ορθή λειτουργία των δημόσιων γυμναστηρίων στο έγγραφο με αριθμό 8832/14-10-1868<sup>63</sup>.

Η αναγνώριση και κατανόηση τόσο από τους εκπαιδευτικούς όσο και τους πολιτικούς, της συμβολής της σωματικής άσκησης στην ανάπτυξη και την υγεία του παιδιού, οδήγησε στην υιοθέτηση πολλών ευεργετικών μέτρων για τη σωματική άσκηση. Αναλυτικότερα, τα μέτρα αυτά ήταν:

α. Η ανεπίσημη ίδρυση το 1882 και λειτουργία προσωρινού Λυκείου διάρκειας 40 ημερών, υπό τη ηγεσία του Φωκιανού με εκπαιδευτή τον Πύργο, που ήταν σπλοδιδάσκαλος<sup>64</sup>.

β. Η έκδοση στις 22.11.1882 από την κυβέρνηση Χ. Τρικούπη με Υπουργό Παιδείας τον Κ. Λομβαρδό, οδηγίας σύνδεσης του Γυμνασίου με τα γυμναστήρια, δυνάμει της οποίας προβλεπόταν:

<sup>62</sup> Δ. Αντωνίου, *ό.π.* τόμ. 2', σσ. 64-79, παρουσιάζει τον Κανονισμό του εν Θεσσαλονίκη διδασκαλείου, Αθήνα 1872.

<sup>63</sup> Το ψήφισμα Εισαγωγή της γυμναστικής στα κατώτερα εκπαιδευτήρια, της 8-12-1862, δημοσιεύτηκε στην Ε.τ.Κ. Α.Φ.Ε.Κ. 19/18-12-1862. Βλ. Δ. Αντωνίου, *ό.π.* τόμ. 1', σσ. 163-164.

<sup>64</sup> Δ. Αντωνίου, *ό.π.* τόμ. 1', σ. 39, Θ. Γιαννάκης, *ό.π.* σ. 20-21.

- I. Η ίδρυση για κάθε Γυμνάσιο ενός ειδικού γυμναστηρίου.
- II. Ο διορισμός γυμναστή και βοηθού γυμναστή σε κάθε σχολείο όταν ο αριθμός των μαθητών είναι πάνω από 180.
- III. Η εκπαίδευση και ο μισθός του γυμναστή και του βοηθού γυμναστή.
- IV. Η υποχρεωτική παρακολούθηση τριών ωρών διδασκαλίας Φυσικής Αγωγής την εβδομάδα.
- V. Οι ειδικές περιπτώσεις απαλλαγής μαθητών από το μάθημα της Φυσικής Αγωγής.
- VI. Η διεξαγωγή εξετάσεων στη γυμναστική στο τέλος του ακαδημαϊκού έτους, με βαθμολόγηση των μαθητών στο μάθημα αυτό.

γ. Η παράταση της υποχρεωτικής παρακολούθησης του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής για μαθητές ελληνικών σχολείων μέσω του βασιλικού διατάγματος 24-1-188343, μαζί με την εγκύκλιο 24-1-1883 - 44, που περιείχε τις απαραίτητες οδηγίες για την εφαρμογή του. Το διάταγμα και η εγκύκλιος αυτή ενίσχυσαν περαιτέρω τη θέση της γυμναστικής στην εκπαίδευση<sup>65</sup>.

### **2.3.1. Οι πρώτες εγκαταστάσεις γυμναστηρίων στο νεοσύστατο κράτος της Ελλάδας**

Μια από τις σημαντικότερες προϋποθέσεις που θεωρήθηκαν απαραίτητες για τη λειτουργία και εξάπλωση του γερμανικού προτύπου διδασκαλίας της Φυσικής Αγωγής, ήταν η δημιουργία γυμναστηρίων. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι τα γυμναστήρια την περίοδο αυτή ήταν ειδικά επιλεγμένοι υπαίθριοι χώροι, τόσο στη Γερμανία όσο και στα ελληνικά εδάφη, αφού δεν είχε καθιερωθεί ο θεσμός των κλειστών γυμναστηρίων. Οι χώροι αυτοί έπρεπε να έχουν συγκεκριμένες προδιαγραφές, ώστε να μπορούν να φιλοξενήσουν σταθερό εξοπλισμό, όπως αιώρες, γέφυρες μονόζυγα και δίζυγα. Ο συνδυασμός των ήπιων κλιματολογικών συνθηκών της Ελλάδας και της υποστήριξης του κλάδου της γυμναστικής από τις αρχές σε αντίθεση με τη Γερμανία σε συνδυασμό με το υψηλό κόστος κατασκευής των κλειστών γυμναστηρίων είχαν καταλυτική επίδραση στην καθυστέρηση καθιέρωσης

<sup>65</sup> Η Εγκύκλιος με αριθ. 1183 της 29-1-1883 όπως και τα προηγούμενα τρία Διατάγματα υπογράφηκαν από τον υπουργό Κ. Λομβάρδο. Βλ. Δ. Αντωνίου, *ό.π.*, σ. 232.

και θεσμοθέτησης των κλειστών γυμναστηρίων ως χώρων εκγύμνασης των μαθητών<sup>66</sup>.

Ωστόσο, υπήρχαν και ορισμένες κλειστές αίθουσες άθλησης, οι οποίες ονομάζονταν «αίθουσες οπλομαχίας» και χρησιμοποιούνταν για εξάσκηση στην ξιφασκία. Σε αυτές τις αίθουσες, εκτός από την ξιφασκία, εξασκούνταν συχνά και στην ιππασία σε ειδικά ομοιώματα αλόγων, που είχαν κατασκευαστεί για το σκοπό αυτό. Σε άλλες περιπτώσεις, οι «αίθουσες οπλομαχίας», συνδυαζόταν με εγκαταστάσεις υπαίθριου στίβου ιππασίας, όπως το χαρακτηριστικό παράδειγμα του γυμναστηρίου που χτίστηκε στην Αθήνα το 1850 με ιδιωτική πρωτοβουλία του Νικόλαου Νέγρη. Το γυμναστήριο λειτούργησε υπό τη διεύθυνση ενός Πολωνού στρατηγού, του Mirvitz, και ο οποίος απασχολούσε 10 έως 15 συμπατριώτες του που εκτελούσαν χρέη βοηθού προπονητή και επιστάτη κτηρίων. Ο Χρυσάφης υποστηρίζει ότι υπήρχαν και άλλα παρόμοιες αίθουσες οπλομαχίας, που συντηρούνταν, κυρίως, από απόστρατους αξιωματούχους, Ιταλούς και Πολωνούς πρόσφυγες που είχαν βρει πολιτικό άσυλο στην Αθήνα<sup>67</sup>.

Σύμφωνα με τον Παγώντα, κάθε πόλη και χωριό που έχει εκπαιδευτικό ίδρυμα ή σχολείο, μπορεί να έχει ένα "γυμναστήριο" (γυμνάσιον), ξοδεύοντας ένα μικρό ποσό για την αγορά οργάνων και στη συνέχεια τη συντήρησή τους. Ο Παγώντας, περιγράφει και τα χαρακτηριστικά που έπρεπε να έχει το γυμναστήριο αυτό. Αναλυτικότερα αναφέρει ότι η περίμετρος έπρεπε να είναι 714 τετραγωνικά πόδια, να έχει σχήμα περίπου ωοειδές και να είναι καλυμμένο με δέντρα, και η έκτασή του έπρεπε να είναι καλυμμένη με μικρά χόρτα, ή να μην έχει πολύ σκληρό έδαφος. Τα ελάχιστα όργανα γυμναστικής που θα μπορούσε να έχει ένα τέτοιου είδους γυμναστήριο θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν δύο μονόζυγα και δύο δίζυγα, μία χειροαναβάθρα, ένα αλτήριο, ένα κατάρτιον (ιστόν) και πέντε έξι «πηδόσκοινα».

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία από το βιβλίο του Παγώντα, προκύπτει ότι ως πρωτοπόρος της Φυσικής Αγωγής στην Ελλάδα, προσπάθησε να προσαρμόσει τη γερμανική αντίληψη περί Φυσικής Αγωγής στην ελληνική πραγματικότητα, αρχικά στην ελληνική αθλητική παράδοση και στη συνέχεια στην τρέχουσα ελληνική αθλητική πραγματικότητα, που περιλάμβανε αθλήματα όπως κολύμβηση, αγωνιστική

<sup>66</sup> Ι. Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*. τ. 1, Αθήναι 1930, σ. 23.

<sup>67</sup> *Ο.π.* σ. 24.

πάλη κλπ. Για το λόγο αυτό χρησιμοποίησε και στοιχεία του γερμανικού συστήματος εκπαίδευσης όπως το μονόζυγο, τα δίζυγα, τα εφαλτήρια κλπ. Όπως και η γυμναστική της Γερμανικής σχολής, η γυμναστική που πρότεινε ο Παγώντας στον ελληνικό χώρο είχε γενικότερη μορφή και περιλάμβανε πολλά σταθερά και φορητά γυμναστικά όργανα, καθώς και συναγωνισμό σε διαφορετικά αθλήματα<sup>68</sup>.

Έτσι, εκτός από τα όργανα γυμναστικής που αντιπροσώπευαν το γερμανικό σύστημα της Φυσικής Αγωγής με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα μονόζυγα και τα δίζυγα, τα γυμναστήρια της εποχής διέθεταν εγκαταστάσεις ειδικά σχεδιασμένες για μια σειρά από αγώνες. Μεταξύ αυτών των αγώνων ήταν διάφορες μορφές του αρχαίου ελληνικού πεντάθλου. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι διάφορες μορφές και συνδυασμοί του αρχαίου πένταθλου, δεν ήταν άγνωστες στο γερμανικό σύστημα. Ενώ η επίδραση της αρχαίας ελληνικής γυμναστικής στους φιλανθρωπιστές του γερμανικού κινήματος είναι γνωστή και αναμφισβήτητη, το γυμναστικό κίνημα του γερμανού Ludwig Jahn (Turnbewegung) πήρε διαφορετική μορφή και κατεύθυνση, αν και αρχικά βασίστηκε στο σύστημα Φυσικής Αγωγής των φιλανθρωπιστών πριν από αυτόν. Οι φιλανθρωπιστές ήταν γερμανοί παιδαγωγοί που εμφανίστηκαν τον 18<sup>ο</sup> αιώνα σε πρότυπα σχολεία της Γερμανίας και της Ελβετίας, που ονομάζονταν «Φιλανθρώπια» και ανέπτυξαν ένα πνευματικό και γυμναστικό πνεύμα. Οι φιλανθρωπιστές ακολουθούσαν εξελιγμένες για την εποχή εκπαιδευτικές μεθόδους. Το εβραϊκό-γερμανικό κίνημα, γνωστό με το όνομα Turnbewegung<sup>69</sup>, εμφανίστηκε στην κεντρική Ευρώπη στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα και εφαρμόζονταν έως και τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα<sup>70</sup>.

#### **2.4. Η συνεισφορά των γυμναστών/καθηγητών Φυσικής Αγωγής του 19<sup>ου</sup> αιώνα στη διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής**

Οι δύο τελευταίες δεκαετίες του 19<sup>ου</sup> αιώνα χαρακτηρίζονται ως η πιο παραγωγική περίοδος για τον εγγραμματισμό με τις περισσότερες θετικές αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα. Δικαίως αποκαλείται στη βιβλιογραφία ως "νέος

<sup>68</sup> Γ. Παγών, *Περίληψις της Γυμναστικής*, Αθήναι 1837, σ. 1.

<sup>69</sup> R. Šinkovský, *Jüdische Turnbewegung - Jewish German gymnastic system in Turkey until 1918*, *International Journal of Human Sciences* 6: 2, 2009, διαθέσιμο στο: <http://www.insanbilimlari.com/en>, ημερομηνία προσπέλασης 22.02.2023.

<sup>70</sup> Β. Καϊμακάμης, Η. Μπασμπανάς & Δ. Καϊμακάμης, *Κύρια χαρακτηριστικά της γυμναστικής κίνησης των Φιλανθρωπιστών και του Ludwig Jahn*, *Επιστημονικό Περιοδικό Φυσικής Αγωγής*, 2(1), 2021, διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.12681/hsjpe.27441>, ημερομηνία προσπέλασης 25.01.2023.



διαφωτισμός", και έχει αφετηρία τη λεγόμενη "Νέα Γενιά" του 1880, ιδιαίτερα στο ιδεολογικό πεδίο της πάλης πάνω στα θεμέλια της οποίας αναπτύχθηκε η αστική κοινωνία<sup>71</sup>. Την περίοδο αυτή ο Δημοτικισμός το βασικό σημείο αναφοράς για τους διανοούμενους της εποχής, συσπείρωσε και προώθησε το λαό ώστε να κινηθεί η χώρα προς την πρόοδο και την εθνική ενότητα. Ο Δημοτικισμός ήταν ένα πνευματικό κίνημα που επικράτησε στη γλωσσική διδασκαλία τον 20<sup>ο</sup> αιώνα. Ο βασικός του στόχος ήταν να αποκλείσει τα στοιχεία της αρχαϊζουσας και καθαρεύουσας από την ελληνική γλώσσα.

Παρ' όλα αυτά, η εικόνα των 14 προσωρινών επιθεωρητών που στάλθηκαν από το Υπουργείο Παιδείας στην επαρχία του ελληνικού κράτους το 1883 για να εξετάσουν την κατάσταση της εκπαίδευσης, ήταν δυσοίωνη. Οι εκθέσεις που συντάζαν οι επιθεωρητές κατέγραφαν με μελανά χρώματα τη δραματική και καταστροφική κατάσταση της εκπαίδευσης. Τα σχολεία ήταν βρώμικα και ερειπωμένα, οι δάσκαλοι είχαν ελάχιστη κατάρτιση και οι μαθητές με δυσκολία μπορούσαν να διαβάσουν ή να γράψουν. Μόνο το 1/10 των αγοριών πήγαινε σχολείο και, όσον αφορά τα κορίτσια, *«αποτελούσαν ένα εντελώς αναλφάβητο και αμόρφωτο πληθυσμό»*, έγραφε ο Χαλλίσσιος Παπαμάρκος, ένας από τους 14 επιθεωρητές του Υπουργείου Παιδείας<sup>72</sup>. Οι δραματικές αυτές διαπιστώσεις των επιθεωρητών φαίνεται να υποδηλώνουν την κοινωνικοοικονομική μειονεξία της Ελλάδας. Παρ' όλα αυτά, η έκθεση αποτέλεσε σημαντικό έναυσμα, ώστε οι αρμόδιες αρχές να λάβουν μέτρα για τη βελτίωση της εκπαίδευσης. Ειδικότερα, όσον αφορά τη Φυσική Αγωγή ελήφθησαν μέτρα, όπως η έκδοση της 31-10-1886 απόφασης για την ένταξη του μαθήματος της γυμναστικής με συχνότητα τρεις φορές την εβδομάδα, στις κατώτερες τάξεις των ελληνικών σχολείων και σε δύο γυμνάσια και τη διατήρηση της στρατιωτικής εκπαίδευσης στις ανώτερες τάξεις δύο γυμνασίων, ένα χρόνο αργότερα δε, ψηφίστηκε ο νόμος ΑΧΙΑ<sup>73</sup> για το διορισμό των γυμναστών στα γυμνάσια.

Αξιοσημείωτη είναι κατά την περίοδο αυτή η ίδρυση και λειτουργία του σχολείου προετοιμασίας των γυμναστών. Η οργάνωση και η διεύθυνση του σχολείου αυτού ήταν στα χέρια του Τμήματος Παιδείας του Συλλόγου "Ένωσις Ελληνίδων".

<sup>71</sup> Ι. Φωκιανός, *Εγχειρίδιον γυμναστικής*. Αθήνα 1883.

<sup>72</sup> Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.* σ. 20-21.

<sup>73</sup> Νόμος ΑΧΙΑ' /20-12-1887, Δημοσιεύτηκε στην Ε.τ.Κ., Α.Φ.Ε.Κ. 349/24-12-1887. Βλ. Δ. Αντωνίου, *ό.π.* σσ. 289-299.

Από το 1908 η διάρκεια του μαθήματος ήταν διετής και τελικά καταργήθηκε με τον νόμο 1406/1918 περί Διδασκαλίας Γυμναστικής. Ο νόμος αυτός μετέτρεψε τη σχολή γυμναστών σε Διδασκαλείο με δύο τμήματα, ένα ανδρικό με συνολική φοίτηση τρία έτη και ένα γυναικείο με συνολική φοίτηση δύο έτη.

#### 2.4.1. Η περίπτωση του Ιωάννη Φωκιανού

Στο χώρο της Φυσικής Αγωγής, κατά την περίοδο αυτή κυριάρχησε η προσωπικότητα του Ιωάννη Φωκιανού (1845-1896)<sup>74</sup> από τη Μικρά Ασία (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 4). Έχοντας ανακαλύψει τη γυμναστική σε νεαρή ηλικία, ο Ιωάννης Φωκιανός εγκατέλειψε τις σπουδές του στη Φυσικομαθηματική Σχολή της Αθήνας για να ακολουθήσει καριέρα γυμναστή. Διορισμένος από τον υπουργό Παιδείας Μαυρομιχάλη, ανέλαβε από τις 28 Οκτωβρίου 1868 διευθυντής του δημόσιου Γυμνασίου και έγινε ένθερμος υποστηρικτής διάδοσης της Φυσικής Αγωγής και του αθλητισμού τόσο στην ελεύθερη Ελλάδα όσο και στις περιοχές που ήταν ακόμη σκλαβωμένες<sup>75</sup>. Ο Φωκιανός υπήρξε σημαντικός υποστηρικτής των ιδεών και του οράματος του Ζάπα, καθώς συμμετείχε ενεργά στη διοργάνωση των αθλητικών αγώνων που ονομάστηκαν «Ολύμπια» το 1875 και το 1888-89. Με τη διοργάνωση αυτών των αγώνων, ο Φωκιανός έθεσε τα θεμέλια για την αναβίωση των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων. Πολλοί πιστεύουν ότι η επιτυχία των Ολυμπιακών Αγώνων οφειλόταν εν μέρει στην επιτυχία των αγώνων που διοργάνωσε ο Φωκιανός, κατά τα ως άνω αναφερόμενα. Ιδιαίτερα οι τελευταίοι αγώνες των Ζάππειων Ολυμπίων, ενέπνευσαν τον Pierre de Coubertin, τον ιδρυτή του σύγχρονου Ολυμπιακού κινήματος, να ξεκινήσει την αναβίωση των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων<sup>76</sup>. Τη μεταφορά ιδεών και γνώσεων αγκάλιασαν και οι μαθητές των Διδασκαλείων της Θεσσαλονίκης 1876-1879 και της Αθήνας 1880, καθώς και των γυμναστικών σχολείων που λειτούργησαν για πρώτη φορά, έστω και άτυπα ή προσωρινά κατά στη διετία 1882 έως 1884<sup>77</sup>.

<sup>74</sup> Σ. Πέππας, *Βιογραφία του Ιωάννη Φωκιανού*, Αθήνα 1926, σσ. 5-70.

<sup>75</sup> Ε. Παυλίνης, *ό.π.* σ. 399.

<sup>76</sup> Ν. Π. Λινάρδος, Ενστάσεις, Εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής*, της 12-12-1999, σ. Α63, αναφέρει για τα Ολύμπια ότι αργότερα ονομάστηκαν Ζάππειες Ολυμπιάδες, και για το δημιουργό τους Ε. Ζάπα, ότι «*χάραξε το δρόμο για την ανασύσταση των Ολυμπιακών Αγώνων*».

<sup>77</sup> Χ. Τραυλός, *Η Σωματική αγωγή*, Αθήναι 1965, σσ. 262-271. Στο βιβλίο του αυτό παρουσιάζει προγράμματα γυμναστικών επιδείξεων του ίδιου με μαθητές της μέσης εκπαίδευσης.

Ως αποτέλεσμα αυτής της δραστηριότητας οργανώθηκε μια επιτυχημένη επίδειξη γυμναστικής στις 15 Μαΐου 1883. Ο πρωθυπουργός (Κουμουνδούρος), ο Υπουργός Παιδείας (Τρικούπης) και πολλοί άλλοι αξιωματούχοι και επίσημοι παρακολούθησαν με μεγάλο ενδιαφέρον την επίδειξη γυμναστικής από τους μαθητές του Πρώτου και του Δεύτερου Γυμνασίου, του Πρώτου Ελληνικού Σχολείου και του Διδασκαλείου υπό τη διεύθυνση και το συντονισμό του Φωκιανού. Η επίδειξη γυμναστικής έδωσε την ευκαιρία σε πολλούς υποστηρικτές του συντηρητικού τρόπου σκέψης να αναθεωρήσουν τις προκαταλήψεις τους για τη γυμναστική. Ταυτόχρονα, η γυμναστική έδωσε στον Φωκιανό το δικαίωμα να κατακτήσει το χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η γυμναστική από εκείνη τη χρονική περίοδο και μετά καθιερώθηκε και στα δημοτικά σχολεία και οι προσπάθειες του Φωκιανού απέδωσαν καρπούς<sup>78</sup>.

Η αναγνώριση της σημασίας της Φυσικής Αγωγής στη διαπαιδαγώγηση των μαθητών και η ένταξή της στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, δημιούργησε θετικές προϋποθέσεις για αποβολή των στρατιωτικών ασκήσεων από τη διδασκαλία της. Ο Φωκιανός και οι συνεργάτες του Αριστείδης Ιωαννίδης και Σπύρος Αθανασόπουλος υπέβαλαν σχετικό υπόμνημα στον, τότε, Υπουργό Παιδείας Αθανάσιο Ευταξία και στις 20 Σεπτεμβρίου του 1893, αποφασίστηκε η κατάργηση της στρατιωτικής εκπαίδευσης στα γυμνάσια η οποία αντικαταστάθηκε από τη Φυσική Αγωγή και τις αθλοπαιδιές. Ο Φωκιανός ήταν σθεναρά ενάντιος του γερμανικού συστήματος γυμναστικής, αλλά όπως και ο προκάτοχός του Παγώντας δεν μπορούσε να αποφύγει, εντελώς, ούτε τη χρήση των στρατιωτικών ασκήσεων στη διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής, αλλά ούτε και τις ασκήσεις σε συγκεκριμένα σταθερά και φορητά όργανα γυμναστικής<sup>79</sup>. Μετά την κατάργηση των στρατιωτικών ασκήσεων από τα ελληνικά γυμνάσια, ο ίδιος Υπουργός Παιδείας, νομοθέτησε συμπληρωματικά μέτρα υπέρ της γυμναστικής με το βασιλικό διάταγμα της 29<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 1893 σχετικά με τους κανονισμούς που αφορούσαν την ίδρυση και λειτουργία ενός Κεντρικού Γυμναστηρίου και μιας Ειδικής Γυμναστικής Σχολής<sup>80</sup>.

<sup>78</sup> *Ο.π.*, σ. 27-28.

<sup>79</sup> *Ο.π.*, σ. 31-32.

<sup>80</sup> Βασιλικό Διάταγμα Α, Φ.Ε.Κ. 346 /19-12-1955. Περί συστάσεως παρ' εκάστη Νομαρχία Νομαρχιακού Συμβουλίου Εξωσχολικής Σωματικής Αγωγής (Ν.Σ.Ε.Σ.Α.).

Οι παιδαγωγικές δραστηριότητες του Φωκιανού σε συνάρτηση με τη γυμναστική εκπαίδευση ολοκληρώθηκαν με την έκδοση του βιβλίου του "Οδηγός γυμναστικής". Το βιβλίο αυτό αποτελούσε το μοναδικό εγχειρίδιο για όσους ασχολούνταν με την παιδαγωγική της γυμναστικής για περισσότερα από 20 χρόνια. Προκάλεσε, επίσης, πανελλήνιο ενδιαφέρον ότι, με πρωτοβουλία του Φωκιανού και του γυμναστή και δικηγόρου Νικόλαου Κοτσιλόπουλου, ιδρύθηκε το 1891 ο Πανελλήνιος Γυμναστικός Σύλλογος (ΠΓΣ), ένας από τους πρώτους αθλητικούς συλλόγους στην Ελλάδα. Η προσπάθεια αυτή αποτέλεσε πρότυπο μίμησης για πολλές πόλεις που υπήρχε έντονο το στοιχείο του Ελληνισμού και οι οποίες με τη σειρά τους ίδρυσαν και αυτές αντίστοιχους γυμναστικούς συλλόγους. Τέλος, σημαντική ήταν και η συμβολή του Φωκιανού στη διοργάνωση των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων το 1896<sup>81</sup>.

#### **2.4.2. Η περίπτωση του Ιωάννη Χρυσάφη**

Η αναδιοργάνωση στον ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό τομέα ανάγκασε το καθεστώς του Ε. Βενιζέλου να λάβει ριζοσπαστικά μέτρα σε πολλούς τομείς, όχι μόνο στη διοίκηση, την οικονομία και τη γεωργία, αλλά και την εκπαίδευση, όπου είχε καθυστερήσει σημαντικά η λήψη μεταρρυθμιστικών μέτρων. Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αναδείχθηκε και πρωτοστάτησε η ισχυρή προσωπικότητα του Ιωάννη Χρυσάφη (1873-1932), ο οποίος σπούδασε στη Σουηδία στο πλαίσιο του χρηματοδοτούμενου από το κράτος προγράμματος σπουδών στο εξωτερικό, βάσει του νόμου ΒΧΚΑ (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 5). Οι σπουδές αυτές επηρέασαν σημαντικά το Χρυσάφη, ο οποίος έγινε ένθερμος υποστηρικτής και προσπάθησε να εφαρμόσει το Σουηδικό σύστημα Φυσικής Αγωγής στην Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό, προσπάθησε και κατάφερε να χρησιμοποιήσει τις διασυνδέσεις του εντός και εκτός του Υπουργείου Παιδείας για να πραγματοποιήσει τις σημαντικότερες, ίσως, μεταρρυθμίσεις στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής μέχρι τότε<sup>82</sup>.

Το 1909, μέσω του νόμου ΓΥΛΗ το σουηδικό σύστημα διδασκαλίας της Φυσικής Αγωγής έγινε υποχρεωτικό σε όλα τα σχολεία, ανατρέποντας όλα τα προηγούμενα συστήματα, όπως το γερμανοελβετικό και το γαλλογερμανικό. Το

<sup>81</sup> Π. Θεοδωράκος, *Οι γυμνασταί εις αθλητικούς συλλόγους και σωματεία. Η Γυμναστική*, 15, 1954, σ. 252.

<sup>82</sup> Α. Φραγκουδάκη, *ό.π. σ. 27*.

σουηδικό πρότυπο Φυσικής Αγωγής ήταν σε μεγάλο βαθμό έργο του Per Henrik Ring (1776-1839), και αργότερα του γιος του Hjalmar Ring (1820-1886), ο οποίος προσέφερε τις γνώσεις του για τις ανάγκες του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής. Το σύστημα αυτό, περιλάμβανε τους τομείς της υγιεινής, της παιδαγωγικής, της στρατιωτικής επιστήμης και της αισθητικής. Η αποτελεσματική και επιτυχημένη εφαρμογή του συστήματος απαιτούσε τη γνώση του ανθρώπινου σώματος, ώστε κάθε μία από τις ασκήσεις που ήταν προτεινόμενες και εφαρμόζονταν, να επιτυγχάνει συγκεκριμένο στόχο και να έχει καθορισμένη και ελεγχόμενη επίδραση στο μυοσκελετικό σύστημα των νέων.

Τρία χρόνια αργότερα ο Χρυσάφης κατάφερε και πέτυχε την εξίσωση των γυμναστών με τους καθηγητές των λοιπών ειδικοτήτων και παράλληλα κατάφερε και βελτίωσε και το μάθημα της γυμναστικής<sup>83</sup>. Τον Νοέμβριο του 1913 ο Ιωάννης Τσιριμώκος, ο οποίος τότε διατελούσε υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων, κατέθεσε στη Βουλή το νομοσχέδιο για την Παιδεία, το οποίο προλόγισε ο Δημήτριος Γληνός. Το νομοσχέδιο αυτό ήταν η πρώτη ολοκληρωμένη προσπάθεια υλοποίησης των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, αλλά ουσιαστικά βασίστηκε σε παρόμοιο νομοσχέδιο που είχε ετοιμαστεί το 1899 και το οποίο είχε απορριφθεί τότε. Ωστόσο, το νομοσχέδιο αυτό δεν ψηφίστηκε ούτε αυτή τη φορά, παρόλο που αποτελούσε μια σαφέστερη διατύπωση των αστικών αιτημάτων για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και στην πραγματικότητα ανταποκρινόταν στα παιδαγωγικά, κοινωνικά και πολιτικά κριτήρια της εποχής. Το όνειρο για πρόοδο της εκπαίδευσης έμεινε για άλλη μια φορά ανεκπλήρωτο<sup>84</sup>.

<sup>83</sup> Θ. Γιαννάκης, *ό.π.* σ. 47. Βλ. και Εγκύκλιο 12626/9890/27 Ιουνίου 1912, Αρ. διεκπεραίωσης 9890/27-6-1912. Περί εξομοίωσης των γυμναστών προς τους λοιπούς λειτουργούς της μέσης εκπαίδευσης, υπουργός Απόστολος Αλεξανδρής.

<sup>84</sup> Δ. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*. Θεσσαλονίκη 1987, σ. 71-81, Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.* σ. 28-35.

## Γ' Κεφάλαιο

### Ο Γεώργιος Παγώντας

#### 3.1. Η ζωή και το έργο του Γεώργιου Παγώντα

Παρά το εξαιρετικά σημαντικό έργο του στον τομέα της παιδείας του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους οι πληροφορίες για τον Γεώργιο Παγώντα είναι ιδιαίτερα περιορισμένες. Είναι στην ουσία ο πρώτος Έλληνας γυμναστής στο νεοελληνικό κράτος, ο οποίος αγωνίστηκε για περισσότερα από 40 χρόνια να καθιερώσει τη γυμναστική στα νέα εκπαιδευτικά ιδρύματα και στη συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι συνεργάτες και οι μαθητές του Παγώντα, όπως ο Τζιώτης, ο Πύργος και ο Φωκιανός, δεν έχουν αφήσει κανένα γραπτό στοιχείο για τη σημαντική αυτή προσωπικότητα, που ήταν και ο κύριος λόγος ενασχόλησής τους με τη Φυσική Αγωγή. Οι λίγες τεκμηριωμένες πληροφορίες που υπάρχουν ακόμη για τη ζωή και τη δράση του Παγώντα, και οι οποίες αποτελούν τη βάση για τη μελέτη της προσωπικότητας αυτής από Έλληνες και ξένους ιστορικούς (κυρίως Γερμανούς), προέρχονται, κυρίως, από τα έργα του Ιωάννη Χρυσάφη<sup>85</sup> και του Ευάγγελου Παυλίνη<sup>86</sup>. Ωστόσο, τα έργα και των δύο αυτών συγγραφέων στερούνται βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης, με αποτέλεσμα οι πληροφορίες να είναι συχνά αντιφατικές και συγκεχυμένες. Η άποψη και των δύο συγγραφέων ότι το πρώτο μέλημα και η αρχή της Φυσικής Αγωγής στην εκπαίδευση, ήταν η ίδρυση γυμναστηρίου στο Ναύπλιο το 1834, η οποία αγνοεί ουσιαστικά τις γυμναστικές δραστηριότητες που είχαν λάβει χώρα στα σχολεία της Αίγινας κατά την προηγούμενη πενταετία, γεγονός που συχνά οδηγεί τους σύγχρονους ιστορικούς να μην έχουν μία αξιόπιστη βάση για περαιτέρω τεκμηριωμένες μελέτες (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 6).

Η ζωή και το έργο του Γεωργίου Παγώντα αποτελεί ένα από τα κύρια θέματα της παρούσας διατριβής, και τα στοιχεία που παρουσιάζονται στην παρούσα προέρχονται από πρόσφατες, σχετικά, μελέτες. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν καρπούς ερευνών στους τόπους όπου έζησε και εργάστηκε ο Παγώντας, όπως τα γερμανικά πανεπιστήμια όπου σπούδασε αλλά και τα ελληνικά ιδρύματα όπου προσέφερε τις εκπαιδευτικές του υπηρεσίες. Άρθρα και δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά

<sup>85</sup> Ι. Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι διεθνείς ολυμπιακοί αγώνες*, τ. 1, Αθήνα 1930, σ. 15-16.

<sup>86</sup> Ε. Παυλίνης, *ό.π.*, σ. 395.

και εφημερίδες της εποχής αποτέλεσαν, επίσης, σημαντική πηγή πληροφοριών για τη ζωή και το έργο του Παγώντα. Κάποια από αυτά σε χειρόγραφη μορφή βρίσκονται στη συλλογή Βλαχογιάννη στο Γενικό Αρχείο του Κράτους. Πρόσθετες ενδιαφέρουσες πληροφορίες υπάρχουν, επίσης, σε άρθρα εφημερίδων, τα οποία συμπληρώνουν πολλές άγνωστες πτυχές της ζωής και της δράσης του πρωτοπόρου αυτού γυμναστή. Προς τούτο, και με βάση αυτές τις νέες πληροφορίες, εκτός από τη ζωή και τη δράση του Παγώντα, έγινε προσπάθεια να σκιαγραφηθεί η γενικότερη προσωπικότητα του, για την οποία δεν είναι σήμερα πολλά πράγματα γνωστά.

### **3.2. Η καταγωγή και οι σπουδές του Γεωργίου Παγώντα**

Από τα αρχεία του Πανεπιστημίου της Λειψίας προκύπτει ότι ο Παγώντας ήταν εγγεγραμμένος στο μητρώο φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής για το χειμερινό εξάμηνο του 1822. Ως τόπος γέννησης του φοιτητή Παγώντα αναφέρεται η Μακεδονία (Macedonien) και το σχολείο από το οποίο αποφοίτησε στη βασική εκπαίδευση είναι αυτό του Βουκουρεστίου. Σύμφωνα με τα αρχεία της Ιστορικής Θεολογικής Εταιρείας της Λειψίας (Historisch-theologische Gesellschaft), της οποίας αποτέλεσε και μέλος, προκύπτει ότι γεννήθηκε τον Αύγουστο του 1795 και καταγόταν από το χωριό Σύρπα ή Σούρπα που βρίσκεται κοντά στο Νιγρίτα της Κέρκυρας<sup>87</sup>. Ωστόσο, άλλες πηγές τοποθετούν τη καταγωγή του στη Βελβέδα της Κοζάνης με ημερομηνία γέννησης εντός του έτους 1806<sup>88</sup>. Η πρώτη πηγή θεωρείται, σήμερα, ως περισσότερο έγκυρη, διότι πρόκειται για πληροφορίες που προέρχονται από τον ίδιο τον Παγώντα. Επιπλέον, το έτος γέννησης που αναφέρεται στις γερμανικές πηγές, δηλαδή το 1795, δείχνει τουλάχιστον μια ορθότερη χρονολογικά συσχέτιση με άλλες πτυχές της ζωής του.

Ο Παγώντας καταγόταν από σχετικά εύπορη οικογένεια. Ο παππούς του ήταν σημαντικός οικονομικός παράγοντας της περιοχής Σύρπα και ιδιοκτήτης μεγάλης καλλιεργήσιμης έκτασης ενώ είχε ταξιδέψει στους Αγίους Τόπους. Ο πατέρας του, που ονομαζόταν Θεόδωρος, πέθανε όταν ο Παγώντας ήταν τριών ετών και κατείχε, επίσης, πολλές καλλιεργήσιμες εκτάσεις στην περιοχή. Έμαθε τα πρώτα γράμματα στη γενέτειρά του σε ηλικία 12 ετών και αργότερα συνέχισε τις σπουδές

<sup>87</sup> J. Blecher & G. Wiemers. *Die Matrikel der Universität Leipzig. Die Jahre 1809 bis 1832*. Bd I, Verlag und Datenbank für Geisteswiss., Weimar 2006, p. 345.

<sup>88</sup> Άρθρο της εφημερίδας «*Αλήθεια*» (αρ. 764/21-11-1868) σημειώνεται ότι ο τόπος καταγωγής του Παγώντα ήταν το Βελβενδό Κοζάνης.

του στο Γυμνάσιο της Νιγρίτας, όπου διδάχθηκε και τα αρχαία ελληνικά. Αργότερα, στην πόλη των Σερρών, ήρθε σε επαφή με τον Γεώργιο Βερτούμη, που καταγόταν από τη Λέσβο και ανήκε στην ομάδα των Φιλικών, καθώς και με ένα γιατρό με καταγωγή από τις Σέρρες, για τον οποίο είναι γνωστό μόνο το όνομά του, Ευάγγελος. Ο Βερτούμης, έμπορος στο επάγγελμα, είχε έρθει στις Σέρρες από το Λιβόρνο της Ιταλίας, μέσω Βιέννης, για να διευκολύνει το έργο της Φιλικής Εταιρείας. Όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, πολέμησε στο πλευρό του Υψηλάντη και ήταν μεταξύ των νεκρών στο πεδίο της μάχης του Δραγατσανίου<sup>89</sup>.

Το 1814 ο Παγώντας έλαβε πρόσκληση από τον Ούγγρο Μητροπολίτη Ιγνάτιο να μεταβεί στο Βουκουρέστι για να συνεχίσει τις σπουδές του. Κατά την περίοδο που στη Μολδοβλαχία ήταν ηγεμόνες οι Φαναριώτες, δηλαδή το χρονικό διάστημα από το 1711 μέχρι το 1821, είχε δημιουργηθεί στην περιοχή ένα σχετικά θετικό περιβάλλον για τον ελληνισμό. Οι ηγεμόνες των Φαναριωτών, εκτός από τους φοιτητές που είχαν υπό την προστασία τους, διέθεταν και μεγάλο αριθμό αξιωματούχων, συμβούλων και άλλων ανθρώπων του πολιτισμού, οι οποίοι κατάφεραν να δημιουργήσουν πιο ευνοϊκές συνθήκες διαβίωσης, για τα γράμματα και τον πολιτισμό και αρκετά διαφορετικές από εκείνες που επικρατούσαν σε άλλα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας<sup>90</sup>. Το Βουκουρέστι απέκτησε σύντομα φήμη πνευματικού και εκπαιδευτικού κέντρου και η φήμη του ως εκπαιδευτικού κέντρου ενισχύθηκε, περαιτέρω, από την παρουσία των Φαναριωτών, που κατάφεραν να δημιουργήσουν έναν νέο τύπο εκπαίδευσης στην πόλη.

Όταν έγινε η επανάσταση στις περιοχές του Δούναβη με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, ο Παγώντας ήταν μαθητής στη Σχολή του Βουκουρεστίου. Στο εκπαιδευτικό αυτό ίδρυμα δίδασκε ο Γεννάδιος, ο οποίος προσχώρησε στη Φιλική Εταιρεία και προσπαθούσε να καλλιεργήσει τον πατριωτισμό και στους μαθητές του. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι περισσότεροι μαχητές του Ιερού Λόχου ήταν μαθητές των εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων στο Ιάσιο και του Βουκουρέστι. Δεν υπάρχουν σχετικές πληροφορίες για το αν ο Παγώντας έλαβε μέρος στη μάχη που έγινε στο Δραγατσάνι. Μετά την αποτυχία που είχε το κίνημα του Υψηλάντη, ωστόσο, ο

<sup>89</sup> Ch. F. Illgen, *Zeitschrift für die historische Theologie*. Bd I, Verl. Von Joh Ambr. Barth, Leipzig 1832, p. 82-83.

<sup>90</sup> Α. Ταμπάκη, Οι Έλληνες στην Ρουμανία, 17<sup>ος</sup> - 19<sup>ος</sup> αι, στο: *Ένθετο περιοδικό «Ιστορικά» της εφημερίδας Ελευθεροτυπία*, 5 Ιουλίου 2001, 8-49, σ. 15.



Παγώντας ακολούθησε τον ίδιο δρόμο με τον δάσκαλό του Γεννάδιο. Πρώτα μεταφέρθηκε στη Λειψία, μετά στην Ιένα, μετά στο Μόναχο και τέλος στην Αίγινα. Ο Παγώντας προσκλήθηκε από "*φίλους της ελληνικής παιδείας και ελευθερίας που τον γνώριζαν από τη Γερμανία*", προκειμένου να διδάξει στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αίγινας. Ένας από αυτούς που τον προσκάλεσαν ήταν και ο Γεννάδιος, ο οποίος εκείνη την εποχή ήταν διευθυντής του Πρότυπου και Κεντρικού Σχολείου που λειτουργούσε στο Ορφανοτροφείο<sup>91</sup>.

Από το 1679 υπήρχε στο Βουκουρέστι σχολείο ελληνικής γλώσσας με την ονομασία *«Λύκειο ή Ακαδημία του Βουκουρεστίου»*, όπου δίδασκαν κατά καιρούς μεγάλοι εκπαιδευτικοί του ελληνικού γένους, όπως ο Ιώσηπος Μοισιόδακας, ο Μανασσής Ηλιάδης και ο Λάμπρος Φωτιάδης<sup>92</sup>. Το 1810, η αναδιοργάνωση και οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν αλλά και οι προσπάθειες και η αποφασιστικότητα του Μητροπολίτη Ιγνατίου έφεραν την Ακαδημία του Βουκουρεστίου στο απόγειό της. Ο τρόπος λειτουργίας της απομακρύνθηκε από τη βαλκανική δομή και πλησίασε περισσότερο το Ευρωπαϊκό πρότυπο. Διέθετε πλούσιο για την εποχή εκείνη τεχνικό εξοπλισμό και εξαιρετική βιβλιοθήκη, ενώ μεταξύ των μαθημάτων της υπήρχαν και σωματικές ασκήσεις που παρέπεμπαν στη διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής<sup>93</sup>. Ο Παγώντας ξεκίνησε τις σπουδές του στο Λύκειο του Βουκουρεστίου, όπου δίδασκαν πολλοί σπουδαίοι εκπαιδευτικοί της εποχής, όπως για παράδειγμα ο Βενιαμίν ο Λέσβιος, ο Γεώργιος Γεννάδιος, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, και ο Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος οι οποίοι αργότερα έγιναν συνάδελφοί του, όταν δίδασκε γυμναστική στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας (περίπου το 1829). Μετά τις σπουδές του στο Λύκειο του Βουκουρεστίου, οι οποίες τελείωσαν το 1819, του ζητήθηκε να διδάξει Αρχαία Ελληνικά στη Βιέννη, όπου έμεινε για τρία χρόνια<sup>94</sup>.

Ο Παγώντας, εισήχθη στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Λειψίας, όπου παρακολούθησε μαθήματα από διάσημους καθηγητές, όπως ο κλασικός φιλόλογος Γκότφριντ Χέρμαν, ο Γιόχαν Σμιτ και ο μεγάλος φιλέλληνας Βίλχελμ Γκρουγκ. Στις αρχές του 18<sup>ου</sup> αιώνα, η Λειψία ήταν, ήδη, εμπορικό κέντρο

<sup>91</sup> Εφημερίδα *«Αθηνά»*, αρ. φ. 2651, 28 Μαρτίου 1858.

<sup>92</sup> Χ. Βακάλης, *Ο ελληνισμός της Ρουμανίας τον 19ο αιώνα. Η περίπτωση του Βουκουρεστίου*. Μεταπτυχιακή Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2007.

<sup>93</sup> Α. Αγγέλου, «Η Εκπαίδευση», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 11. Αθήνα 1975, σ. 323.

<sup>94</sup> Ch. F. Illgen, *Zeitschrift für die historische Theologie*. Bd I, Verl. Von Joh Ambr. Barth, Leipzig 1832, p. 83.

των Γερμανικών κρατιδίων με τις χώρες της Ανατολής. Την ίδια εποχή, εμφανίστηκαν στη Λειψία και οι πρώτοι Έλληνες έμποροι. Οι έμποροι αυτοί, ήταν κυρίως από την Τρανσυλβανία και την Ουγγαρία ή γενικότερα τις παραδουνάβιες περιοχές. Από πολύ νωρίς, οι έμποροι αυτοί βοήθησαν στο να δημιουργηθούν και ελληνικές κοινότητες, που *«καλλιεργούσαν τα ήθη και τα έθιμα της πατρίδας, βοηθούσαν στο να σχεδιαστεί το ταξίδι της επιστροφής και συγκέντρωναν τα εμπορεύματα για να τα μεταφέρουν στις αγορές της Ανατολής»*.<sup>95</sup>

Το πιστοποιητικό εγγραφής του Παγώντα στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας αναφέρει σαν διεύθυνση κατοικίας του τη «KatharinenstraÙe», που αποτελούσε και τη διεύθυνση της ελληνικής κοινότητας με το όνομα «GriechenHause» που σημαίνει ελληνικό σπίτι. Αυτή ήταν και η διεύθυνση της έδρας της ελληνικής κοινότητας, με το όνομα «Griechenhaus» ή «Griechisches Bethaus» (ελληνικό σπίτι προσευχής). Αναφέρεται, επίσης, ότι βρισκόταν υπό τη φροντίδα ενός προσώπου με το όνομα "Θεόδωρος", αν και περισσότερες λεπτομέρειες δεν είναι γνωστές. Το όνομα αυτό παραπέμπει στον Κάρολο Θεόδωρο Κινδ, έναν γνωστό φιλέλληνα δικηγόρο, που ήταν γνώστης της ελληνικής γλώσσας και, μεταξύ άλλων, βοηθούσε στην επίλυση των όποιων προβλημάτων προέκυπταν μεταξύ ατόμων της ελληνικής κοινότητας και των τοπικών αρχών. Κατά κάποιο τρόπο, ο δικηγόρος Θεόδωρος Κινδ ενεργούσε ως μεσάζοντας και νομικός σύμβουλος ανάμεσα στα μέλη της ελληνικής κοινότητας και των τοπικών αρχών. Σε απόσπασμα από το κεφάλαιο 8 του βιβλίου του Παγώντα *«Το περίγραμμα της γυμναστικής»* αναφέρεται ότι *«επί δεκαεπτά χρόνια διάφορα αγόρια και νέοι άνδρες γυμνάζονταν υπό την καθοδήγησή μου»* και δεδομένου ότι το βιβλίο εκδόθηκε το 1837, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η πρώτη γνωριμία του Παγώντα με το γερμανικό σύστημα της Φυσικής Αγωγής χρονολογείται από την περίοδο της εκπαίδευσής του στη Λειψία<sup>96</sup>.

Ιστορικές πηγές περιγράφουν τη κατάσταση σχετικά με τη Φυσική Αγωγή στην πόλη της Λειψίας ως εξής: *«Πριν νομιμοποιηθεί η γυμναστική (turnen) στη Λειψία, υπήρχαν διάφορες δράσεις από μεμονωμένα άτομα, αλλά το σημαντικότερο γεγονός συνέβη το 1825. Μονόζυγα και δίζυγα τα οποία βρισκόταν τοποθετημένα σε*

<sup>95</sup> Σχετικά για την ελληνική κοινότητα της Λειψίας βλ. Α. Αλεβιζόπουλος, *Η φιλελληνική κίνησης και οι πρώτοι εν Γερμανία ελληνικά κοινότητες*, Διδακτορική Διατριβή Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών 1979, σ. 143 -165.

<sup>96</sup> Μ. Φούγιας, *Θεολογικά και ιστορικά μελέται*. τ. 5. Αθήνα 1984, σ 149.

έναν κήπο στο προάστιο *Gohlis* και τα οποία χρησιμοποιούσαν οι νέοι του φοιτητικού κινήματος για να γυμνάζονταν, καταστράφηκαν από την αστυνομία. Ήταν μια πράξη βίας η οποία έγινε στα γενικότερα πλαίσια της απαγόρευσης της Φυσικής αγωγής. Όμως η προσπάθεια αυτή δεν ήταν πλήρως επιτυχημένη και η γυμναστική συνέχισε να ασκείται από τα μέλη του φοιτητικού κινήματος, αρχικά σε μυστικούς χώρους από ομάδες μαθητών γυμνασίου και λίγο αργότερα σε ιδιωτικούς χώρους χωρίς μυστικότητα. Πράγματι, από το 1836 ο γυμναστής *Heusinger* παρέδιδε ιδιωτικά μαθήματα γυμναστικής, με άδεια που του είχε παραχωρήσει το ίδιο το κράτος, στο πρώτο δημόσιο γυμναστήριο, το οποίο βρισκόταν επί της οδού *Hozgasse*»<sup>97</sup>.

Το παραπάνω απόσπασμα δείχνει ότι η απαγόρευση της γυμναστικής που επιβλήθηκε στη Σαξονία, τόσο σε ιδιωτικούς όσο και σε δημόσιους χώρους, εφαρμόστηκε σε ακραία μορφή. Ο Παγώντας, φοιτητής τότε, δεν ακολούθησε την πρακτική αυτή της απαγόρευσης, η οποία εφαρμόστηκε μετά την απόφαση του *Karlsbad* το 1819, η οποία θα μπορούσε να είναι καταστροφική τόσο για τις σπουδές του όσο και για την παραμονή του στη Γερμανία. Αντίθετα, φαίνεται ότι συνέχισε να γυμνάζεται ο ίδιος και ταυτόχρονα έλαβε το ρόλο του εκπαιδευτή και άλλων νεαρών Γερμανών. Οι επιλεγμένοι χώροι μπορεί να ήταν "μυστικά" γυμναστήρια που λειτουργούσαν κυρίως σε ιδιωτικούς κήπους ή εσωτερικές αίθουσες για ξιφασκία ή καλλιτεχνική ιππασία. Οι χώροι αυτοί επιλέγονταν εκείνη την εποχή από το σύνολο σχεδόν των εκπαιδευτών Φυσικής Αγωγής<sup>98</sup>.

Η επαφή του Παγώντα με το γερμανικό σύστημα Φυσικής Αγωγής δεν οφειλόταν μόνο στην αγάπη και το ενδιαφέρον του για το συγκεκριμένο αντικείμενο, αλλά και στη γνωριμία και την προσωπική επαφή που είχε με το *Ludwig Jahn*, ο οποίος ήταν στην ουσία ο ιδρυτής της γερμανικής σχολής της Φυσικής αγωγής. Η γνωριμία του με τον *Jahn*, τον "πατέρα" της γερμανικής γυμναστικής, επιβεβαιώνεται από την επιστολή του *Jahn* προς τον επιφανή καθηγητή *Tilsius* η οποία χρονολογείται την 4η Απριλίου του 1827. Η επιστολή αυτή, αποτελούσε στην ουσία συστατική επιστολή με σκοπό την υποδοχή του Παγώντα στην πόλη του Μονάχου. Η αναφορά στην επιστολή του *Jahn* ότι γνώριζε τον Παγώντα για περισσότερο από 1 χρόνο, και η

<sup>97</sup> G. Hofmann, *Leipzig sportlich. das Sportleben der Stadt in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft, Sportchronik. 1443 – 2002*, Leipzig 2002, p. 39.

<sup>98</sup> Ο.π. p. 41.

ημερομηνία της επιστολής υποδηλώνουν ότι ο Παγώντας και ο Jahn γνωρίστηκαν το χρονικό διάστημα μεταξύ του 1826 και 1825. Οι συνθήκες της συνάντησης του νεαρού τότε Έλληνα με τον Γερμανό "πατέρα" της Φυσικής Αγωγής δεν έχουν, ακόμα, διευκρινιστεί. Ωστόσο, ένα άλλο απόσπασμα της ίδιας επιστολής υποδηλώνει ότι ο Jahn απολάμβανε προνόμια μεγαλύτερης ελευθερίας μετά από την αποφυλάκισή του και τον κατ' οίκον περιορισμό του, που είχε διαρκέσει αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα. Ο Jahn είχε συχνές συγκρούσεις με τις αρχές καθώς στόχευε να δημιουργήσει μια ενοποιημένη Γερμανία και οι σχολές του θεωρούνταν πολιτικά φιλελεύθερες ομάδες. Κατά συνέπεια, οι αρχές το 1819 έκλεισαν το γυμναστήριό του και κρατήθηκε σε μερικό περιορισμό σε διάφορα μέρη έως ότου επιβλήθηκε η δίχρονη φυλάκισή του το 1824. Αν και η ποινή του ακυρώθηκε το 1825, του απαγορεύτηκε να διαμένει σε ακτίνα δέκα μιλίων από το Βερολίνο. Οι δύο άντρες πιθανόν είναι να συναντήθηκαν σε ένα από τα "μυστικά" γυμναστήρια της περιοχής. Ωστόσο, πιθανότερο είναι να γνωρίστηκαν μέσω φιλοσοφικών κύκλων που υπήρχαν τότε στη Λειψία, όπως μέσω του δικηγόρου Kind, του καθηγητή Krug κ.λπ, με τους οποίους είχαν επαφές τόσο ο Παγώντας όσο και ο Jahn.

Με βάση τα παραπάνω είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ο Παγώντας είχε άμεση σχέση όχι μόνο με την Πρωσία, που ήταν η πατρίδα του γερμανικού συστήματος της Φυσικής Αγωγής, ενώ συνεπακόλουθα είχε επαφές και με μαθητές του. Αυτό σημαίνει ότι όταν ο Παγώντας επέστρεψε στην Ελλάδα ξεκίνησε την επαγγελματική του καριέρα ως γυμναστής, και δάσκαλος άλλων μαθημάτων, γνώριζε το γερμανικό σύστημα της Φυσικής Αγωγής από τις απαρχές του και το μετέφερε και στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Μετά την αποφοίτησή του από τη Λειψία το 1826, συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Ιένας μέχρι το καλοκαίρι του 1827. Σύμφωνα με τα αρχεία του Πανεπιστημίου του Μονάχου, ο Παγώντας ξεκίνησε το τρίτο σκέλος των σπουδών του στη βαυαρική πρωτεύουσα τον Νοέμβριο του 1827. Εκεί, διδάχθηκε Φιλοσοφία από τον Hans Ferdinand Maasmann, ο οποίος αργότερα αποτέλεσε και έναν από τους συνεργάτες του. Παράλληλα με τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή, ο νεαρός Παγώντας, άρχισε να εργάζεται ως εκπαιδευτικός με διδακτικό αντικείμενο τα αρχαία και νέα ελληνικά στο δημόσιο σχολείο του Constantin Desjardins, όπου φοιτούσε ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων. Στην επιστολή με ημερομηνία 22 Μαΐου 1828

του διευθυντή του σχολείου Desjardins προς τον τότε Έλληνα κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, αναφέρεται ότι ο Παγώντας έμεινε στο Μόναχο για περίπου δέκα μήνες, πριν τελικά επιστρέψει στη Λειψία. Μετά την επιστροφή του Παγώντα στη Λειψία, τη διδασκαλία των μαθημάτων του στο σχολείο ανέλαβε ο ελληνικής καταγωγής ιερέας Καλαγάννης<sup>99</sup>.

Η παραμονή του Παγώντα στο Μόναχο συνέπεσε με μια εντατική επιμορφωτική δράση των εκπαιδευτών, η οποία σχεδιάστηκε από τον Hans Ferdinand Maasmann για να τους προετοιμάσει για την έναρξη της κανονικής λειτουργίας των δημόσιων γυμναστηρίων του Μονάχου (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 7). Δεδομένου ότι η Βαυαρία ήταν το μοναδικό γερμανικό κρατίδιο στο οποίο δεν είχε εκδοθεί η απαγόρευση της γυμναστικής (*turnspair*), είναι σαφές ότι ο Παγώντας γνώριζε, ακριβώς, τι σχεδίαζε ο Hans Ferdinand Massman σχετικά με τη Φυσική Αγωγή, και ότι ο απώτερος στόχος του ήταν η περαιτέρω βελτίωση του γερμανικού συστήματος Φυσικής Αγωγής. Τα γεγονότα αυτά φαίνεται να θέτουν, υπό αμφισβήτηση, τόσο την περίοδο όσο και την περιοχή της Γερμανίας όπου ο Παγώντας έζησε, σπούδασε και εργάστηκε. Αναλυτικότερα, τα γεγονότα αυτά έρχονται σε αντίθεση με τα γραφόμενα του Χρυσάφη, σύμφωνα με τα οποία, ο Παγώντας πέρασε αρκετά χρόνια της ζωής του σαν δάσκαλος ελληνικών και ιστορίας για τα ορφανά παιδιά των ηρώων του Ιερού Πολέμου που σπούδαζαν στο Μόναχο και το Βερολίνο<sup>100</sup>.

Ο Wildt παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα μαθήματα Φυσικής Αγωγής που παρακολουθούσαν οι Έλληνες ορφανοί μαθητές που φοιτούσαν στο γυμναστήριο της Βασιλείας του Μονάχου. Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνει ότι από το 1829 έως το 1832 τα ορφανά παιδιά που ήταν θύματα του απελευθερωτικού αγώνα είχαν απεριόριστη πρόσβαση στο γυμναστήριο που έδρευε στη Βασιλεία. Το γεγονός αυτό συνέβαινε διότι το ίδρυμα αυτό δεν αποτελούσε "σχολείο" αλλά «γυμναστήριο» στο Μόναχο, όπως ακριβώς ίσχυε και για το αντίστοιχο ίδρυμα του Βερολίνου αλλά και τα δεκάδες άλλα γυμναστήρια της Βόρειας Γερμανίας που είχαν ιδρυθεί και λειτουργούσαν πριν από αυτό του Μονάχου<sup>101</sup>.

Η σχέση μεταξύ Hans Ferdinand Maasmann και Παγώντα φαίνεται ότι συνεχίστηκε και μετά την αναχώρηση του Παγώντα από τη Γερμανία και την

<sup>99</sup> Εφημερίδα, «*L' Abeille Greque*», No 77, Αίγινα 3-7-1828.

<sup>100</sup> Ι. Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, τ. 1, Αθήναι 1930, σ. 15.

<sup>101</sup> Κ. Wildt, *Daten zur Sportgeschichte, Teil II, Europa von 1750 bis 1894*. Schorndorf, 1972, p. 312.

επιστροφή του στην Ελλάδα. Αυτό επιβεβαιώνεται από το ότι ο Hans Ferdinand Massman αναφέρθηκε τιμητικά στον Παγώντα δέκα χρόνια αργότερα (1838) με αφορμή το σύγγραμμά του με τίτλο «*Εισαγωγή στη Γυμναστική*», όπως δείχνει το ακόλουθο απόσπασμα: "*Είναι πολύ φυσικό οι νέοι Έλληνες να χρησιμοποιούν και πάλι το παραδοσιακό όνομα (Γυμναστική), καθώς έχουν εκσυγχρονίσει παιδαγωγικά τη γυμναστική σύμφωνα με τη φιλοσοφία του Jahn και του Guts Muths. Αυτό φαίνεται και στο βιβλίο του Παγώντα που στάλθηκε από την Αθήνα*»<sup>102</sup>

Είναι σαφές, ωστόσο, ότι η επιστροφή του Παγώντα στην Ελλάδα, τόσο ως αποτέλεσμα των μακροχρόνιων σπουδών του σε τρία διαφορετικά πανεπιστήμια όσο και λόγω της εμπειρίας του από τη διδασκαλία σε διάφορα σχολεία της ελληνικής κοινότητας, του έδωσε μια γενική γυμναστική και ακαδημαϊκή κατάρτιση που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πολύπλευρη και σπάνια.

### **3.3. Η συνεισφορά του Γεωργίου Παγώντα στη διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής**

Ο Παγώντας έπαιξε σημαντικό ρόλο στην προώθηση και καθιέρωση της Φυσικής Αγωγής ως θεμελιώδους μαθήματος στο εκπαιδευτικό σύστημα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Υποστήριξε ότι η Φυσική Αγωγή έχει σημαντικά οφέλη για τα άτομα τόσο σωματικά όσο και ψυχικά, καθώς και για το κοινωνικό σύνολο. Σύμφωνα με τον Παγώντα, η Φυσική Αγωγή θα έπρεπε να ακολουθεί το γερμανικό μοντέλο, εστιάζοντας στην ανάπτυξη των σωματικών ικανοτήτων των ατόμων παράλληλα με τις πνευματικές τους ικανότητες από νεαρή ηλικία μέσω μεθοδικής και συστηματικής εκπαίδευσης. Αυτή η προσέγγιση θα εξόπλιζε τα άτομα με πολύτιμες δεξιότητες προς όφελος της κοινωνίας και του κράτους.

Η ενσωμάτωση της Φυσικής Αγωγής ως βασικού μαθήματος στο εκπαιδευτικό σύστημα ήταν απαραίτητη σύμφωνα με τον Παγώντα. Για το λόγο αυτό θα έπρεπε να δοθεί η ίδια προτεραιότητα με άλλα μαθήματα και οι δάσκαλοι θα έπρεπε να λάβουν την κατάλληλη κατάρτιση για να παραδίδουν υψηλής ποιότητας μαθήματα Φυσικής Αγωγής. Επιπλέον, τα σχολεία έπρεπε να παρέχουν επαρκείς πόρους και εξοπλισμό για να υποστηρίξουν τα μαθήματα Φυσικής Αγωγής και να παρακινήσουν τους μαθητές να ασχοληθούν με σωματικές δραστηριότητες πέρα από τις σχολικές ώρες.

<sup>102</sup> H. F. Maßmann. *Die öffentliche Turnanstalt zu München*. Sauer, München 1838, p. v.

### 3.3.1. Η επίδρασή του από τα γερμανικά πρότυπα και η εφαρμογή τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

Λίγο μετά την ανάληψη της εθνικής κυβέρνησης από τον Ιωάννη Καποδίστρια, ο Γεώργιος Παγώντας έφτασε στο πρόσφατα απελευθερωμένο ελληνικό κράτος, ανταποκρινόμενος στο αίτημα του κυβερνήτη για εθνική κινητοποίηση μορφωμένων Ελλήνων που θα βοηθούσαν στο έργο της ανοικοδόμησης του κράτους. Πολλοί νέοι ήταν γνωστό ότι έμεναν σε ευρωπαϊκές πόλεις για ακαδημαϊκούς ή άλλους λόγους κατά τη διάρκεια του αγώνα για την ανεξαρτησία της Ελλάδας. Όταν Ιωάννης Καποδίστριας εδραίωσε την παρουσία του σαν Κυβερνήτης της Ελλάδας, πολλοί από αυτούς επέστρεψαν σε μικρό χρονικό διάστημα. Ίσως με αυτόν τον τρόπο ήλπιζαν να αντισταθμίσουν έμμεσα την απραξία τους στην προσπάθεια για την επανάκτηση της ανεξαρτησίας του έθνους κατά τη διάρκεια της επανάστασης<sup>103</sup>.

Στην ενυπόγραφη επιστολή που έστειλε ο ίδιος ο Παγώντας στην εφημερίδα «Αθηνά», η οποία φέρει ημερομηνία 15 Μαρτίου 1858, συνοψίζει στην ουσία την εξέλιξη του γερμανικού προτύπου Φυσικής Αγωγής, όπως αυτό εφαρμόστηκε στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 8). Στη σύντομη εισαγωγή της επιστολής σημειώνεται η αξία της Φυσικής Αγωγής και της γυμναστικής στην αρχαία Ελλάδα και τα θετικά στοιχεία που μπορεί να προσφέρει στα άτομα και την κοινωνία. Στη συνέχεια, περιγράφει το χρόνο άφιξής του στην Αίγινα και την προετοιμασία που έκανε πριν την ανάληψη των καθηκόντων του στο Ορφανοτροφείο Αίγινας, όπου και δίδαξε το μάθημα της Φυσικής Αγωγής<sup>104</sup>. Αυτό αποτελεί και ένα, πρόσθετο, τεκμήριο της παρουσίας του Παγώντα στην Αίγινα, από τους πρώτες μήνες λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εκεί. Επίσης, περιγράφεται πως επέβλεψε τη διαδικασία δημιουργίας των πρώτων γυμναστηρίων, των εγκαταστάσεων δηλαδή που χρησιμοποιούνταν για τη διδασκαλία του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής. Επίσης, αναφέρει και την άμεση έναρξη των μαθημάτων Φυσικής Αγωγής, τα οποία στηρίζονται στο γερμανικό πρότυπο που είχε διδαχτεί και υιοθετήσει από τα χρόνια των σπουδών του.

<sup>103</sup> Α. Βακαλόπουλος, *Οι Έλληνες σπουδαστές στα 1821*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 50.

<sup>104</sup> ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, κατάλογος Δ', κ. 77.

Από την ίδια επιστολή προκύπτει επίσης ότι η μύηση και το ενδιαφέρον του Παγώντα για τη Φυσική Αγωγή δεν ξεκίνησε στο Μόναχο αλλά αρκετά νωρίτερα, κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής του στη Λειψία. Σε αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο και το γεγονός ότι διδάχτηκε τη Φυσική Αγωγή από πρωτοπόρους της γερμανικής προσέγγισης, δηλαδή τους Hans Ferdinand Maasman και Jahn. Εκτός από την επιστολή αυτή, η παρουσία του Παγώντα στην Αίγινα, επιβεβαιώνεται και από το επίσημο έγγραφο των διδασκόντων του Κεντρικού Σχολείου, στο οποίο Διευθυντής ήταν ο Γεώργιος Γεννάδιος. Το συγκεκριμένο έγγραφο χρονολογείται περίπου το 1834<sup>105</sup>.

Ο Παγώντας, παρέμεινε πιθανότατα στην Αίγινα και στο Κεντρικό Σχολείο, μέχρι τα μέσα του 1834. Την ίδια χρονιά ιδρύθηκε στο Ναύπλιο το πρώτο Διδασκαλείο ή όπως αλλιώς αναφέρεται σε ιστορικά κείμενα, το «Διδασκαλοδιδακτήριο» με βάση τον "Νόμο περί δημοτικών σχολείων" και με διευθυντή τον Γερμανό γιατρό Christian Ludwig Kork<sup>106</sup>. Έγγραφα στο Ναύπλιο δείχνουν ότι ο Παγώντας ασχολήθηκε με τη διδασκαλία της γυμναστικής ή ότι συμμετείχε στην αγορά και την προετοιμασία του εξοπλισμού που αγοράστηκε για το γυμναστήριο του εκπαιδευτηρίου. Μέχρι να μεταφερθεί το Διδασκαλείο στη νέα πρωτεύουσα, την Αθήνα, το 1835 και να κλείσει το 1863, τη διεύθυνση του γυμναστηρίου του ιδρύματος και τη διδασκαλία των γυμναστικών μαθημάτων ανέλαβε ο Παγώντας. Ο ηλικιωμένος, πλέον, γυμναστής ήταν διευθυντής και του δημόσιου γυμναστηρίου της Αθήνας, ενώ τη θέση αυτή κατείχε μέχρι τον Οκτώβριο του 1868, οπότε τον διαδέχθηκε ο μαθητής του Ιωάννης Φωκιανός<sup>107</sup>. Η αντικατάστασή του αυτή πιθανόν να είχε σχέση με ένα ατύχημα που προκάλεσε το θανάσιμο τραυματισμό του μικρότερου αδελφού του Ιωάννη Φωκιανού, ο οποίος γυμνάζονταν υπό την εποπτεία του Παγώντα στο δίζυγο.

Ο Παγώντας επιτέλεσε το έργο του στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής κάτω από δύσκολες συνθήκες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα στοιχεία από εφημερίδες της εποχής στα οποία αναφέρεται η άσχημη κατάσταση των

<sup>105</sup> Π. Παπαδόπουλος, *Ο Ελληνισμός του Μονάχου κατά το πρώτο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα ως φορέας της Γερμανικής Γυμναστικής στο νεοελληνικό κράτος*. Διδακτορική διατριβή ΤΕΦΑΑ-ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2017, σσ. 183-210

<sup>106</sup> Σ. Μπουζάκης & Χ. Τζήκας, *Κατάρτιση των δασκάλων-διδασκαλιστών και των νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, Αθήνα 1996, σ. 23.

<sup>107</sup> Θ. Γιαννάκη, *Οδοιπορικό της Γυμναστικής Επιστήμης στην Ελλάδα (1834-1998)*, Αθήνα 1998, σ.14.



εγκαταστάσεων του δημοτικού γυμναστηρίου. Σχετικό άρθρο το οποίο εμφανίζεται ανυπόγραφο στην εφημερίδα «Αλήθεια» αποτελεί μία έκκληση προς τον, τότε, υπουργό παιδείας για την επίλυση των προβλημάτων και για την επισκευή και αναπλήρωση των σοβαρών προβλημάτων και ελλείψεων που είχε το γυμναστήριο, ώστε να αποφευχθούν τυχόν τραυματισμοί. Ο συντάκτης του άρθρου εικάζεται ότι είναι ο Παγώντας, αφού φαίνεται ότι γνώριζε λεπτομερώς τα προβλήματα των εγκαταστάσεων αλλά και τις όποιες παρεμβάσεις είχαν γίνει από πλευράς πολιτείας<sup>108</sup>.

Όταν επιτέλεσε υπεύθυνος του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, εξέδωσε, όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο και έναν κατάλογο με γυμναστικά όργανα, προκειμένου να εκπαιδευτούν οι μαθητές του πιο αποτελεσματικά, στα πλαίσια γυμναστικών επιδείξεων που θα λάμβαναν χώρα τον Μάρτιο του 1830. Από τον κατάλογο των οργάνων αυτών (Σκαπέρδα, Δυναμόμετρα, Άλυσες, Νωτολκός κ.α.), φαίνεται ότι ήταν εκπρόσωπος του γερμανικού συστήματος προσέγγισης της επιστήμης της Φυσικής Αγωγής. Επιπρόσθετα, το ποσό της χρηματικής χορήγησης που ζήτησε (400 Φοίνικες) δείχνει ότι ο Παγώντας είχε γνώσεις σχετικά με το κόστος και την κατασκευή των απαιτούμενων γυμναστικών οργάνων και των αντίστοιχων αθλητικών χώρων. Τα όργανα και οι χώροι που αποτυπώνονται στην επιστολή υπάρχουν τόσο σχηματικά όσο και διατυπωμένα με σαφήνεια στο βιβλίο του Γεωργίου Παγώντα<sup>109</sup>.

Ένα άλλο σημαντικό ντοκουμέντο για την παρουσία του Πάγοντα στο εκπαιδευτικό ίδρυμα της Αίγινας είναι μια επιστολή του ίδιου του Παγώντα, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Αθηνά» στις 28 Μαρτίου του 1858. Μετά από ένα εισαγωγικό κεφάλαιο που περιγράφει τη σημασία της γυμναστικής και τα οφέλη της, περιγράφει λεπτομερώς τον χρόνο άφιξής του στο νησί της Αίγινας, την πρόσληψη και την μετέπειτα προετοιμασία για την έναρξη της γυμναστικής. Στην επιστολή αυτή αναφέρει ότι όταν έφθασε από το Ναύπλιο στην Αίγινα στις αρχές Μαρτίου 1829, οι Έλληνες φίλοι του που τον γνώριζαν από τη Γερμανία, τον συνέστησαν στον αδελφό του κυβερνήτη Βιάρo Καποδίστρια. Ως έφορος του εκπαιδευτικού ιδρύματος, ο Βιάρος Καποδίστριας πρότεινε τον διορισμό του ως γυμναστή και εκπαιδευτή για τα

<sup>108</sup> Γ. Παγών, *Περίληψις της Γυμναστικής*. Αθήνα 1837, σ. 12.

<sup>109</sup> Γ. Παγών, *ό.π.* σσ. α', β', γ', δ', ε'.

500-700 ορφανά παιδιά που βρίσκονταν τότε στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας. Έτσι, υπό την επίβλεψή του, άρχισε στις αρχές Μαΐου η κατασκευή του γυμναστηρίου, η οποία ολοκληρώθηκε στα τέλη Ιουλίου και την 1η Αυγούστου 1829 το γυμναστήριο εγκαινιάστηκε ενώπιον όλων των εκπαιδευτικών και των αρμόδιων φορέων της ελεύθερης Ελλάδας<sup>110</sup>.

Τα οργανωμένα μαθήματα γυμναστικής που λάμβαναν χώρα στο Ορφανοτροφείο και για τα οποία ήταν υπεύθυνοι εκτός από τον Παγώντα και άλλα μέλη του διδακτικού προσωπικού, φαίνεται ότι διεξήχθησαν, σύμφωνα με τον γερμανικό πρότυπο. Ο Χ. Λέφας, ένα από τα μέλη του διδακτικού προσωπικού αναφέρει συγκεκριμένο εξοπλισμό που εγκαταστάθηκε σε αυτό το πρώτο γυμναστήριο, όπως για παράδειγμα τη «χειριαναβάθρα», το «κατάρτιον» και ένα δίζυγο. Όλα αυτά τα όργανα γυμναστικής χρησιμοποιούνταν και από τους Jahn, και Hans Ferdinand Maasman και άλλους Γερμανούς γυμναστές. Ο Παγώντας ήταν παρών και ενεργός για περίπου πέντε χρόνια και, απ' όσο είναι γνωστό, τα διάφορα όργανα γυμναστικής δείχνουν ότι η γυμναστική διδασκόταν συστηματικά με βάση το γερμανικό πρότυπο (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 9). Επιπλέον, οι κύριοι εκπαιδευτές του προγράμματος του Ορφανοτροφείου, ο Βενθύλος, ο Κωνσταντάς και ο Γεννάδιος, ήταν απόφοιτοι γερμανικών πανεπιστημίων και αν και δεν αναφέρουν τη γερμανική γυμναστική του Jahn στη μέθοδο διδασκαλίας της Φυσικής Αγωγής, ωστόσο ο τρόπος που δίδασκαν παρέπεμπε στο συγκεκριμένο πρότυπο. Εξάλλου, λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο εισαγωγής της Φυσικής Αγωγής στο εκπαιδευτικό σύστημα της Βαυαρίας (Ιούνιος 1828) και στην Ελλάδα (Αύγουστος 1829), μπορούμε να πούμε ότι εισήχθη και ξεκίνησε σχεδόν ταυτόχρονα και στις δύο χώρες. Τα ιστορικά αυτά στοιχεία, καταρρίπτουν την υπάρχουσα πεποίθηση ότι το γερμανικό σύστημα Φυσικής Αγωγής εισήχθη στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα με την άφιξη του Όθωνα και της Αντιβασιλείας στο γυμναστήριο του εκπαιδευτικού ιδρύματος του Ναυπλίου, αργότερα, το 1834<sup>111</sup>.

Από τα παραπάνω ιστορικά στοιχεία, προκύπτει ότι εκτός από τη διδασκαλία της Φυσικής Αγωγής σύμφωνα με το γερμανικό πρότυπο, στα ιδρύματα του Ορφανοτροφείου διδάσκονταν και άλλα αθλήματα όπως η πάλη, το τρέξιμο, η

<sup>110</sup> Εφημερίδα «Αθηνά», αρ. φ. 2651, 28 Μαρτίου 1858.

<sup>111</sup> Χ. Λέφας, *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Αθήνα 1942, σ. 145.

κολύμβηση και διάφορα άλλα παιχνίδια που αποδίδονταν με το γενικότερο όρο ως «αθλοπαιδιές». Ο Παγώντας, γνήσιος εκπρόσωπος της γερμανικής γυμναστικής, ενσάρκωσε πλήρως την ιδέα του Jahn για τη γυμναστική. Και αυτό διότι εκτός από τις προαναφερθείσες δραστηριότητες συμπεριέλαβε το περπάτημα (Turnfahrten ή Wanderungen) και προσπάθησε να καθιερώσει και τις γυμναστικές επιδείξεις (Turnfeste), ένα από τα βασικά στοιχεία του γερμανικού γυμναστικού συστήματος (Turnen).

Εκτός από τις επαγγελματικές του δράσεις, το ατύχημα που συνέβη στο Μιχαήλ Φωκιανό, αδερφό του Φωκιανού, φαίνεται ότι είχε σημαντική επιρροή και στη σωματική υγεία του Παγώντα, ο οποίος έφυγε από τη ζωή λίγες μέρες μετά από το συμβάν, στις 18 ή 19 Νοεμβρίου του 1868 σε ηλικία 73 ετών. Όπως αναφέρεται σε αντίστοιχα δημοσιεύματα της εποχής, οι τελευταίες μέρες του Παγώντα ήταν δύσκολες, αφού δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να παρέχει ούτε τα απαραίτητα στον εαυτό του<sup>112</sup>.

Στο εκπαιδευτικό σύστημα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, ο Παγώντας κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες, προκειμένου να διαδώσει και να εδραιώσει τη Φυσική Αγωγή, με βασικό του επιχείρημα τα οφέλη της στο άτομο σε σωματικό και ψυχικό επίπεδο αλλά και στο κοινωνικό σύνολο. Πίστευε, σύμφωνα με το γερμανικό πρότυπο της Φυσικής Αγωγής, ότι οι σωματικές δυνατότητες του κάθε ατόμου, πρέπει να καλλιεργούνται παράλληλα με τις πνευματικές, σε μικρή ηλικία με αρμονία και μεθοδικότητα, προκειμένου αυτό να αποκτήσει πολύτιμες δεξιότητες για να υπηρετήσει το κοινωνικό σύνολο και την πολιτεία. Τις αρχές αυτές ακολουθούσε και στην προσωπική του ζωή, όπου προσπαθούσε να δείξει τα πλεονεκτήματα της σωματικής και της ψυχικής υγείας, ενώ μέσω του συγγραφικού του έργου, σχετικά με την παιδαγωγική επιστήμη και τη Φυσική Αγωγή προσπαθούσε να μεταλαμπαδεύσει τις αρχές αυτές και στις επόμενες γενεές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσφοράς του ήταν ότι έλαβε το παράσημο του Τάγματος του Σωτήρα<sup>113</sup>.

<sup>112</sup> Εφημερίδα «Αιών», αρ. φ. 2400, από 28 Νοεμβρίου 1868.

<sup>113</sup> Εφημερίδα «Αλήθεια», αρ. φ. 764, από 21 Νοεμβρίου 1868.

### 3.3.2. Η επίδραση το Παγώντα στην κατασκευή των πρώτων Γυμναστηρίων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους

Ο Παγώντας, διαχώριζε τα όργανα γυμναστικής σε κινητά και ακίνητα ή σταθερά, μια άλλη κατηγοριοποίηση την οποία κάνει είναι ανάλογα με το κόστος τους, σύμφωνα με την οποία διαχωρίζει τα όργανα γυμναστικής σε «ανέξοδα» και «ολιγοέξοδα». Στην πρώτη κατηγορία, δηλαδή στα ολιγοδάπανα και τα κινητά όργανα περιλαμβάνονται τα δυναμόμετρα, τα ακόντια, οι σφαίρες και τα σφαιρόξυλα, οι ανακυκλίσεις, οι νωτόλκοι, τα στεφάναια και η διελκυστίδα. Από την άλλη πλευρά, στα ακίνητα και ολιγοδάπανα όργανα περιλαμβάνονται τα εφαλτήρια, ο ιστός, η αιώρα και η χειριναβάθρα. Ο Παγώντας χαρακτηρίζει σαν αιώρα την οριζόντια δοκό με στρογγυλή επιφάνεια με άκρες στερεωμένες σε δύο στηρίγματα, τα οποία εκτός από τη στερέωση επέτρεπαν και την αυξομείωση του ύψους. Με βάση την περιγραφή αυτή, είναι ένα γυμναστικό όργανο το οποίο παραπέμπει περισσότερο στο σημερινό δοκό ισορροπίας<sup>114</sup>.

Από την άλλη πλευρά, αν και στις περιγραφές του χρησιμοποιεί τον όρο «δοκό», με τον όρο αυτό εννοεί την κάθετη δοκό, που στην ουσία αποτελούσε ένα όργανο αναρρίχησης. Τα όργανα αναρρίχησης, ονομάζονται από τον Παγώντα με τον όρο «αναβατήρια γυμναστήρια» και περιλαμβάνουν και τους ιστούς, τις κλίμακες και τις δοκίδες. Τα όργανα αυτά με σκοπό την εκγύμναση της αναρριχητικής ικανότητας, αποτελούσαν επιμέρους τμήματα ενός γυμναστικού πολύοργανου της εποχής, που αντιστοιχούσε στο δίστηλο ή τετράστηλο που είχε εισαχθεί στο γερμανικό σύστημα Φυσικής Αγωγής του Jahn.

Στην κατηγορία των ακίνητων και ανέξοδων γυμναστικών οργάνων περιλαμβάνονταν όργανα όπως είναι το εσκαμμένο (σκάμμα), το στάδιο και η παλαίστρα. Η κατηγορία αυτή, αναφέρεται επομένως στους ειδικά διαμορφωμένους χώρους των γυμναστηρίων στους οποίους ήταν δυνατόν να διεξαχθούν αγωνίσματα άλματος (σκάμμα), δρόμου (στάδιο, ελικοδρόμιο) καθώς επίσης και το αγώνισμα της πάλης (παλαίστρα)<sup>115</sup>.

Επίσης, άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός ότι αν και στα Γερμανικά Γυμναστήρια, όπως για παράδειγμα στο Δημόσιο Γυμναστήριο του Μονάχου, υπήρχε

<sup>114</sup> Γ. Παγών, *ό.π.* σσ. 73-74

<sup>115</sup> Γ. Παγών, *Επιτομή*, σ. 10.

το γυμναστικό όργανο του τραπεζίου, στα ελληνικά γυμναστήρια της εποχής εκείνης, δεν υπάρχει αντίστοιχη αναφορά. Αντίθετα, η πρώτη αναφορά του τραπεζίου στην Ελλάδα γίνεται από το βιβλίο του Δημητρίου Μπότσαρη, όπως φαίνεται από τις εικόνες που υπάρχουν στο βιβλίο αλλά και τις αντίστοιχες προτεινόμενες ασκήσεις (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 10).

Όπως φαίνεται από τις προηγούμενες ενότητες της παρούσας, η γυμναστική γερμανικού τύπου φαίνεται να ξεκίνησε στο σχολείο της Αίγινας τα χρόνια που ήταν κυβερνήτης ο Ιωάννης Καποδίστριας, περίπου την ίδια εποχή με την ίδρυση του ελληνικού κράτους και αρκετά χρόνια πριν από άφιξη των Βαυαρών. Επίσημο έγγραφο του Συμβουλίου Παιδείας στην κυβέρνηση περιγράφει μια σειρά από γερμανικές μηχανές γυμναστικής (ιστοί, δίζυγα, μονόζυγα κλπ.), οι οποίες συστήνονταν να κατασκευαστούν για να διευκολύνουν την άθληση των παιδιών που φοιτούσαν στο Ορφανοτροφείο. Επιπλέον, η επιστολή του Παγώντα, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Αθηνά», επιβεβαιώνει ότι το γυμναστήριο λειτουργούσε στην Αίγινα, διαψεύδοντας την επικρατούσα άποψη ότι πρώτα ιδρύθηκε στο νεοελληνικό κράτος το γυμναστήριο του Ναυπλίου. Από την επιστολή αυτή αποδεικνύεται ουσιαστικά ότι στην Αίγινα υπήρχε γυμναστήριο το οποίο ήταν εξοπλισμένο με όργανα που κατασκευάστηκαν, υπό τις οδηγίες του Παγώντα και για το λόγο αυτό, πολλοί είναι οι αναλυτές οι οποίοι θεωρούν την 1<sup>η</sup> Αυγούστου του 1829 σαν την πρώτη επίσημη ημερομηνία έναρξης της Φυσικής Αγωγής στο νεοελληνικό κράτος<sup>116</sup>.

Συνεπώς, το γυμναστήριο του Ναυπλίου που κατασκευάστηκε για να καλύψει τις ανάγκες των σπουδαστών του Διδασκαλείου, πρέπει να θεωρείται το δεύτερο γυμναστήριο που ιδρύθηκε στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Σχετικά με το γυμναστήριο του Ναυπλίου, ο Παγώντας κάνει και σε αυτό ιδιαίτερη αναφορά λέγοντας ότι σχεδιάστηκε και αυτό κατά τα πρότυπα του Hans Ferdinand Massman και του Jahn από τον διευθυντή του διδασκαλείου Kork, ο οποίος είχε επιπλέον και την επιστασία του. Στο έργο του Παγώντα «Περίληψη της γυμναστικής», περιγράφει αναλυτικά το γυμναστήριο ενώ υπάρχει και αντίστοιχο σχεδιάγραμμα με τους χώρους της έκτασης αυτού και την τοποθέτηση των οργάνων στους χώρους αυτούς.

<sup>116</sup> Εφημερίδα «Αθηνά», αρ. φ. 2651, 15 Μαρτίου 1858.

Σύμφωνα με τον Ι. Χρυσάφη, στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, ιδρύθηκαν εκτός από τα γυμναστήρια στην Αίγινα και το Ναύπλιο άλλα δύο γυμναστήρια στην Αθήνα. Σύμφωνα με διαθέσιμες γνωστές πηγές, μέχρι το 1862 υπήρχαν στην Ελλάδα έξι γυμναστήρια συνολικά, άλλα δύο γυμναστήρια στο κεντρικό σχολείο της Αίγινας, και στην Αθήνα το γυμναστήριο του Διδασκαλείου, που χρησιμοποιούνταν για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής. Επίσης, στην Αθήνα ιδρύθηκε και γυμναστήριο για την εκπαίδευση του λόχου της Πυροσβεστικής που λειτούργησε από το 1854 μέχρι και το 1858. Τη διεύθυνση του τελευταίου αρχικά ανέλαβε ο Ottendorf και στη συνέχεια ο Παγώντας<sup>117</sup>.

Φαίνεται επίσης ότι η κατασκευή και η επιτήρηση της λειτουργίας των γυμναστηρίων δεν ήταν αποκλειστική υπόθεση του κράτους αλλά σε αυτά βοηθούσαν οι δήμοι και οι κοινότητες αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις και οι ιδιώτες. Την χρονιά που εκδιώχθηκε ο Όθωνας, το 1862 δηλαδή, τα ιδιωτικά σχολεία ήταν σε όλη την ελληνική επικράτεια περίπου 93, και περιλάμβαναν εκπαιδευτικά ιδρύματα όλων των βαθμίδων<sup>118</sup>. Τέλος, τα γραφόμενα του Παγώντα αφήνουν υπόνοια ότι υπήρχαν πολύ περισσότερα γυμναστήρια κατά την περίοδο αυτή, εκτός από αυτά που ήταν επισήμως γνωστά. Το γεγονός αυτό, επιβεβαιώνει την πρόθεση που είχε το καθεστώς του Όθωνα να εδραιώσει τη Φυσική Αγωγή σαν μάθημα στο εκπαιδευτικό σύστημα<sup>119</sup>.

Ο κανονισμός σύμφωνα με τον οποίο λειτουργούσαν τα γυμναστήρια αυτά, καθόριζε ότι η συνολική εποπτεία τους ανήκε στην κυβέρνηση της Ελλάδας και τις εποπτικές επιτροπές που συνέτασσε η ίδια η κυβέρνηση ή ο γυμνασιάρχης του εκπαιδευτικού ιδρύματος της περιοχής. Συνεπώς, ο κανονισμός, αφορούσε το σύνολο των γυμναστηρίων που λειτουργούσαν στη χώρα. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι στον κανονισμό φαίνεται η επίδραση που είχε το γερμανικό σύστημα αφού αποτελούσε στην ουσία μία περίληψη του κανονισμού που ίσχυε στο γυμναστήριο του Μονάχου. Από την άλλη πλευρά, όμως στον κανονισμό περιλαμβάνονται και σημαντικά σημεία για την εξέλιξη της Φυσικής Αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

<sup>117</sup> Ε. Παυλίνης, *ό.π.*, σσ. 394, 396, Ι. Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, σ. 22.

<sup>118</sup> Ι. Χρυσάφης, *Η σωματική αγωγή των μαθητών των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης*, σ. 7.

<sup>119</sup> Γ. Παγών, *ό.π.* σ. α'.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον κανονισμό, σε κάθε γυμναστήριο υπήρχε ένας ειδικό δάσκαλος για την διδασχία της Φυσικής Αγωγής, ένας βοηθός γυμναστή που ήταν υπεύθυνος για τη φύλαξη του χώρου και τη πειθαρχία των μαθητών και δύο ή τρεις προγυμναστές που προέρχονταν από τους καλύτερους μαθητές του γυμναστηρίου. Ο κανονισμός των γυμναστηρίων αποτελούνταν συνολικά από 15 άρθρα τα οποία περιείχαν όλες τις διατάξεις σχετικά με την ασφαλή λειτουργία αυτού αλλά και την προμήθεια και τη συντήρηση των οργάνων του. Επίσης, ανέθεταν την επιλογή των ασκήσεων που χρησιμοποιούνταν στον ειδικό δάσκαλο Φυσικής Αγωγής. Τα στοιχεία που ήταν ιδιαίτερα σημαντικά για την ένταξη της Φυσικής Αγωγής στο γενικότερο εκπαιδευτικό σύστημα ήταν οι εγγραφές των μαθητών, που πραγματοποιούνταν με την έναρξη του σχολικού έτους, η σύνταξη του προγράμματος λειτουργίας του γυμναστηρίου αλλά και η τήρηση παρουσιολογίου που οι απόντες έπρεπε να λογοδοτήσουν στους υπεύθυνους γυμνασιάρχες. Τέλος, προβλέπονταν και ποινές για τους μαθητές που ξέφευγαν από τα όρια της ευπρέπειας και διακινδύνευαν την ομαλή λειτουργία του ιδρύματος<sup>120</sup>.

#### **3.4. Το συγγραφικό έργο του Γεωργίου Παγώντα**

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Παγώντας έγραψε το πρώτο αθλητικό βιβλίο στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος με τίτλο «Περί Γυμναστικής» το 1837 και για αρκετές δεκαετίες ήταν ουσιαστικά η μόνη πηγή πληροφοριών για τους εκπαιδευτικούς αλλά και όσους γενικότερα ήθελαν να ασχοληθούν με τη Φυσική Αγωγή. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο προαναφερθέν βιβλίο ο συγγραφέας εισήγαγε τους πρώτους ελληνικούς γυμναστικούς όρους, μερικοί από τους οποίους έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα. Οι ονομασίες των γυμναστικών οργάνων μονόζυγο και δίζυγο, για παράδειγμα, αλλά και πολλών άλλων ασκήσεων και αντικειμένων καθιερώθηκαν από τον Παγώντα. Μέχρι πρόσφατα, οι πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του Παγώντα ήταν ελάχιστες. Εκτός από το ότι υπήρξε πρωτοπόρος στη γυμναστική και τη διδασκαλία της, δραστηριοποιήθηκε επίσης σε διάφορους άλλους τομείς, έχοντας πλούσιο έργο, τόσο στο συγγραφικό όσο και στο διδακτικό τομέα. Εκτός από τη γυμναστική, ήταν ο πρώτος εκπαιδευτικός που δίδαξε μάθημα «Γενικής Παιδαγωγικής και Διδακτικής» στο εκπαιδευτικό ίδρυμα του «Διδασκαλείου

<sup>120</sup> Περί του κανονισμού του εν Αθήναις Γυμναστηρίου, αρ. 8832, 14 Οκτωβρίου 1868. Δ. Αντωνίου, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. 1, Αθήνα 1987, σ. 188.

Αθηνών». Το μάθημα αυτό καθιερώθηκε στη συνέχεια το 1837 και διδάχθηκε από τον Παγώντα μέχρι το τέλος της πρώτης φάσης λειτουργίας του Διδασκαλείου, δηλαδή μέχρι το 1864. Αρχικά δίδασκε από ένα μεταφρασμένο χειρόγραφο, όπως αναφέρει ο ίδιος, και στη συνέχεια από ένα άλλο σύγγραμμα, με τον τίτλο «Περίληψις της Παιδαγωγικής και Διδακτικής» το οποίο εκδόθηκε το 1853-54. Το βιβλίο αυτό περιέχει γενικές αρχές ψυχολογίας και παιδαγωγικής, καθώς και μεθοδολογικές οδηγίες για τη διδασκαλία επιμέρους μαθημάτων, όπως η γλώσσα, η γραμματική, τα θρησκευτικά, η ιχνογραφία<sup>121</sup>.

Όπως και άλλοι εξέχοντες διανοούμενοι, όπως για παράδειγμα ο Ιωάννης Κοκκώνης, ο Γεώργιος Γεννάδιος και ο Μιχαήλ Αποστολίδης, ήταν μέλος της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (1836) και δημοσίευσε πολλά βιβλία για τη γεωγραφία, την ιστορία, την παιδαγωγική και τη λογοτεχνία. Αυτά ήταν κυρίως μεταφράσεις γερμανικών πρωτοτύπων βιβλίων και κειμένων, ωστόσο, υπήρχαν και πρωτότυπα κείμενα (βλ. Παράρτημα, Πίνακας 1). Τα πρωτότυπα αυτά κείμενα, αποδεικνύουν τον χαρακτήρα και την ηθική στάση του συγγραφέα Γεωργίου Παγώντα, ο οποίος διακρινόταν για το επιστημονικό και συγγραφικό του ήθος και παρέθετε σε υποσημειώσεις ακόμη και ασήμαντες ξένες πνευματικές ιδιοκτησίες που χρησιμοποιούσε στα δικά του βιβλία (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 11). Ο Παγώντας αποτέλεσε, επίσης, ένα από τα πρώτα μέλη της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, που ιδρύθηκε το 1836 με σκοπό την ανακάλυψη, ανάκτηση και μελέτη των ελληνικών αρχαιοτήτων. Μέλη αυτής της εταιρείας ήταν και άλλα επιφανή μέλη της υψηλής κοινωνίας, της ακαδημαϊκής και τραπεζικής κοινότητας και μέλη της κυβέρνησης της νέας πρωτεύουσας, όπως ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός, ο Ιωάννης Κοκκώνης, ο Κυριάκος Πιττάκης, ο Α. Κοβάτης και ο Αυστριακός πρόξενος που ονομάζονταν G.C. Gropius<sup>122</sup>.

Εκτός από την συγγραφή συγγραμμάτων και βιβλίων, στο συγγραφικό έργο του Παγώντα συγκαταλέγονται και αρκετές δημοσιεύσεις στον τύπο της εποχής. Το περιεχόμενο του συνόλου των δημοσιεύσεων αυτών σχετίζεται με την κύρια ενασχόληση του Παγώντα, δηλαδή τη Φυσική Αγωγή, τις μεθόδους διδασκαλίας της

<sup>121</sup> Γ. Παγών, *Περίληψις της Παιδαγωγικής και Διδακτικής συνεραισθείσα εκ του συγγράμματος του Κεμειέρου. Και συνταχείσα εις μέρη δύο προς χρήσιν των εξ επαγγέλματος Παιδαγωγών, των Γονέων των Δημοδιδασκάλων και Ελληνοδιδασκάλων*. Εν Αθήναις, 1853-54.

<sup>122</sup> Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, τόμ. 1, 1837, σ.8.



και τα προβλήματα που αντιμετώπιζε στο νέο ελληνικό κράτος. Επίσης, ασχολήθηκε ιδιαίτερα και με την αποδοχή της επιστήμης της Φυσικής Αγωγής τόσο από τους κρατικούς φορείς όσο και από την κοινή γνώμη.

## Επίλογος

Η Φυσική Αγωγή αποτελεί μέρος του σχολικού προγράμματος σπουδών και των μαθησιακών δραστηριοτήτων σε όλα τα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα. Στοιχεία που βοηθούν στη κατανόηση της πορείας σπουδών αυτού του μαθήματος είναι η εξέταση των σχολικών προγραμμάτων σπουδών, των σχολικών εγχειριδίων και της τεχνικής υποδομής. Επιπλέον, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η χρονική περίοδος που εξετάζεται, δηλαδή οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις που επηρεάζουν την ποιότητα και την ανάπτυξη της εκπαίδευσης και κατά συνέπεια της Φυσικής Αγωγής. Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η συγκέντρωση και απεικόνιση των ιστορικών στοιχείων εξέλιξης του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος.

Συνοπτικά μπορεί να αναφερθεί ότι από τον 5<sup>ο</sup> έως τον 9<sup>ο</sup> αιώνα, η Φυσική Αγωγή είχε ιδιαίτερα στρατιωτικό χαρακτήρα λόγω των συχνών πολεμικών συγκρούσεων και των συχνών αλλαγών συνόρων. Από την Αναγέννηση έως τις αρχές του 19ου αιώνα, τα έργα των αρχαίων Ελλήνων θεωρητικών και των δασκάλων της Φυσικής Αγωγής χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού συστήματος σχεδιασμένου να εξυπηρετεί τους εθνικούς και στρατιωτικούς στόχους του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Ένα από τα σημαντικότερα συστήματα διδασκαλίας της Φυσικής Αγωγής, αποτελούσε το γερμανικό μοντέλο, οι κύριοι υποστηρικτές του οποίου ήταν ο Gutz Muth, ο Friedrich Ludwig Jahn και ο Spies, που ασχολήθηκε με τη Φυσική Αγωγή των μαθητών.

Μετά την επανάσταση του 1821 για την απελευθέρωση της Ελλάδας από τον τουρκικό ζυγό, η φυσιολογική εξέλιξη θα ήταν η εφαρμογή ενός αντίστοιχου εκπαιδευτικού προγράμματος με αυτό των Ευρωπαϊκών χωρών, στο πλαίσιο του οποίου το μάθημα θα διδασκόταν στα σχολεία και θα είχε ως στόχο η Φυσική Αγωγή να αποτελέσει συνέχεια των βασικών αρχών των αρχαίων Ελλήνων σχετικά με τη συμβολή της Φυσικής Αγωγής στη διαμόρφωση ολοκληρωμένων πολιτών με σωματική και ψυχική υγεία. Το σύνταγμα της Τροιζήνας (1 Μαΐου 1827) προέβλεπε για πρώτη φορά τη θέση του Υπουργού Παιδείας στο άρθρο 126, συστάθηκε Συμβούλιο Παιδείας και εξετάστηκαν αρκετά θέματα που αφορούσαν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Η εκπαίδευση των μαθητών περιοριζόταν στη διδασκαλία της ανάγνωσης, της γραφής και της αριθμητικής μέσω της

αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Στην Ελλάδα, στην αρχή της αναβίωσης της εκπαίδευσης υιοθετήθηκαν οι αρχές του γερμανικού εκπαιδευτικού συστήματος και η Φυσική Αγωγή δεν συμπεριλήφθηκε σε αυτό ως μάθημα προτεραιότητας λόγω της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης της χώρας.

Μέχρι το 1834 η Φυσική Αγωγή διδασκόταν ακολουθώντας το γερμανικό πρότυπο μόνο στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, αλλά διακόπηκε με την παραίτηση του Γεώργιου Ρήγα, ο οποίος διατελούσε και υπεύθυνος διδασκαλίας. Πέρα από την επιλογή προτεραιοτήτων εκπαιδευτικού περιεχομένου διαφορετικού από τη Φυσική Αγωγή τα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι προσωπικές συγκρούσεις, αλλά και οι αυταρχικές συμπεριφορές της κυβέρνησης, ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για παραμέληση της διδασκαλίας της Φυσικής Αγωγής στα σχολεία. Ωστόσο, η ανάγκη εκπαίδευσης των μαθητών σύμφωνα με το γερμανικό σύστημα Φυσικής Αγωγής προωθούσε την ιδέα της δημιουργίας άξιων στρατιωτών που θα υπερασπίζονταν τα εθνικά ιδεώδη του ελληνικού κράτους. Στη στρατιωτικοποίηση της Φυσικής Αγωγής αντιτάχθηκαν οι διανοούμενοι της εποχής που τη θεωρούσαν ως θεμελιώδες μέσο διαπαιδαγώγησης των Ελλήνων μαθητών.

Η Φυσική Αγωγή εισήχθη στο σύνολο του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος με το βασιλικό διάταγμα του 1836, το οποίο ανέφερε ότι η διεξαγωγή των ασκήσεων έπρεπε να γίνεται τις ώρες των διαλειμμάτων υπό την εποπτεία και την ευθύνη των εκπαιδευτικών, ωστόσο, τελικά δεν πέτυχε η εφαρμογή της πρότασης αφού υπήρχε σημαντική έλλειψη από εκπαιδευτικούς και τα ιδρύματα ήταν υποστελεχωμένα. Επίσης, το μάθημα της Φυσικής Αγωγής δεν έγινε τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο αποδεκτό από το σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας, αφού δεν περιλαμβάνονταν στις άμεσες προτεραιότητες των Ελλήνων.

Επίσης, παρατηρήθηκε και η έλλειψη ενδιαφέροντος από τους μαθητές, η οποία αποδίδεται στην κακή συμπεριφορά και την περιορισμένη γνώση που είχαν στο αντικείμενο οι δάσκαλοι της Φυσικής Αγωγής. Η χρονική περίοδος από το 1862 μέχρι και το 1893 έχει σα βασικό χαρακτηριστικό τις διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με τη χρησιμότητα των στρατιωτικών ασκήσεων ή της φυσικής αγωγής. Η διαμάχη ήταν ουσιαστικά ανάμεσα στους υποστηρικτές της Μεγάλης Ιδέας και των υποστηρικτών ενός εκπαιδευτικού συστήματος αποστρατικοποιημένου. Οι υποστηρικτές της στρατιωτικής εκπαίδευσης είχαν επιχειρήματα την έλλειψη

εκπαιδευτικών. Στη Φυσική Αγωγή αυτό είχε σα συνέπεια να διορίζονται για να εκτελούν χρέη γυμναστών υπαξιωματικοί του πυροσβεστικού ή του στρατιωτικού σώματος μετά από την ψήφιση αντίστοιχων διαταγμάτων.

Μετά το 1862, οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις είχαν επίπτωση και στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής. Ειδικότερα, εισήχθη στις κατώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης σαν βασικό μέσο άσκησης των μαθητών. Στις σχετικές διατάξεις που ψηφίστηκαν αναφέρεται ότι το κράτος όφειλε να κατασκευάσει τα όργανα που ήταν απαραίτητα για την διδασκαλία του μαθήματος. Επίσης, φαίνεται ότι οι χώροι άσκησης όπως τα γυμναστήρια, χρησιμοποιούνταν από κοινού από τους μαθητές σε διαφορετικές ώρες. Επίσης, στους ίδιους χώρους πραγματοποιούνταν και αθλητικοί αγώνες στο τέλος της σχολικής χρονιάς ή με αφορμή κάποιον εορτασμό, και απονέμονταν και έπαθλα στους νικητές.

Ένας από τους πρώτους και σημαντικότερους πρεσβευτές της Φυσικής Αγωγής τον 19ο αιώνα ήταν ο Γεώργιος Παγώντας, ο πρώτος Έλληνας δάσκαλος Φυσικής Αγωγής. Με σπουδές στο Μόναχο, προσπάθησε να αμβλύνει την επίδραση του γερμανικού εκπαιδευτικού συστήματος και να το προσαρμόσει στην ελληνική παράδοση. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Παγώντα, η εκπαίδευση των νέων θα έπρεπε να ξεκινά με διάφορα είδη φυσικής δραστηριότητας στα δημοτικά σχολεία, αλλά η οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα δεν επέτρεπε την κατασκευή κατάλληλων εγκαταστάσεων και σχολείων για τους νέους. Ο Παγώντας ήταν Μακεδόνας στην καταγωγή και είχε σημαντικές σπουδές στα τότε κορυφαία πνευματικά κέντρα του Μονάχου και της Λειψίας, ενώ κατά τη διάρκεια της ζωής του, εκτός από την εκπαιδευτική του δραστηριότητα, έγραψε και σημαντικό αριθμό άρθρων και βιβλίων με γυμναστικό, παιδαγωγικό, γεωγραφικό και ιστορικό περιεχόμενο, παρά τις αντίξοες συνθήκες στις οποίες καλούνταν να υπηρετήσει το εκπαιδευτικό του έργο. Η σαραντάχρονη ετών πορεία του στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα έχει σαν αποτέλεσμα την ποικιλότητα συμβολή του στην ανάπτυξη και την εδραίωση του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στην ελληνική εκπαίδευση και αρχικά στα ιδρύματα του Ορφανοτροφείου της Αίγινας και του Διδασκαλείου των Αθηνών.

Το βασικό πρόβλημα της εποχής, που είχε να αντιμετωπίσει τόσο ο Παγώντας όσο και οι υπόλοιποι εκπαιδευτικοί ήταν η άσχημη οικονομική κατάσταση της Ελλάδας που δεν δικαιολογούσε ούτε την καταβολή διδάκτρων από τους μαθητές

ούτε και σημαντικά δημόσια κονδύλια για την παιδεία. Συνεπώς, η βασική οργάνωση της εκπαίδευσης είχε σαν σκοπό την απόκτηση βασικών δεξιοτήτων από τους μαθητές, οι οποίοι θα μπορούσαν να τα χρησιμοποιήσουν για το βιοπορισμό τους. Μετά τη δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια και την άφιξη του Όθωνα (1833) το Γερμανικό μοντέλο εκπαίδευσης ήταν ουσιαστικά αυτό που κυριάρχησε. Το σχέδιο της σχετικής επιτροπής που ιδρύθηκε το 1833 περιλάμβανε για πρώτη φορά τη Φυσική Αγωγή σαν μάθημα στα σχολεία, με ιδιαίτερη αναφορά στα αγωνίσματα του άλματος, του δρόμου και της πάλης. Επίσης, οι γυμναστικές ασκήσεις, σύμφωνα με το νόμο του 1834, εντάχθηκαν δύο φορές την εβδομάδα στο πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων.

## Πηγές και Βιβλιογραφία

### A. Πηγές

#### 1. Αδημοσίευτες Πηγές

Σεραφειμίδης Ι., «Η εξέλιξη της ονομασίας της φυσικής αγωγής στην ελληνική εκπαίδευση», Εισήγηση στο 6<sup>ο</sup> Διεθνές συνέδριο φυσικής αγωγής, Τ.Ε.Φ.Α.Α., Κομοτηνή 1988

#### 2. Εφημερίδες

Εφημερίδα «*Αθηνά*», αρ. φ. 2651, 28 Μαρτίου 1858

Εφημερίδα «*Αιών*», αρ. φ. 2400, από 28 Νοεμβρίου 1868

Εφημερίδα «*Αλήθεια*», αρ. φ. 764, από 21 Νοεμβρίου 1868

Εφημερίδα «*Γενική Εφημερίς*», αρ. φ. 24, Αίγινα 22 Μαρτίου 1830

*Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 3 Οκτωβρίου 1880, αρ. φ. 101. Διάταγμα περί Γυμναστικής, 22 Σεπτεμβρίου 1880

*Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, αρ. φ. 19 / 19-12-1862: Ψήφισμα, «Περί εισαγωγής εν μεν τω Εθνικό Πανεπιστημίο της οπλασκίας εν δε τοις κατωτέροις εκπαιδευτηρίοις της γυμναστικής»

Εφημερίδα «*L' Abeille Greque*», No 77, Αίγινα 3-7-1828

Λινάρδος, Λ. Π. Ενστάσεις. Εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής*, της 12-12-1999

#### 3. Περιοδικά

Ταμπάκη Α., «Οι Έλληνες στην Ρουμανία 17<sup>ος</sup> - 19<sup>ος</sup> αι.» Ένθετο περιοδικό «*Ιστορικά*» της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία*, 5 Ιουλίου 2001, 8-49

#### 4. Διαδικτυακές Πηγές

Καϊμακάμης Β., Μπασμπανάς Η. & Καϊμακάμης Δ., Κύρια χαρακτηριστικά της γυμναστικής κίνησης των Φιλανθρωπιστών και του Ludwig Jahn, *Επιστημονικό Περιοδικό Φυσικής Αγωγής*, 2(1), 2021, διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.12681/hsjpe.27441>, ημερομηνία προσπέλασης 25.01.2023

Šinkovský R., Jüdische Turnbewegung - Jewish German gymnastic system in Turkey until 1918, *International Journal of Human Sciences* 6: 2, 2009, διαθέσιμο στο: <http://www.insanbilimleri.com/en>, ημερομηνία προσπέλασης 22.02.2023

### B. Βιβλιογραφία

Αγγέλου Α., «Η Εκπαίδευση», στο: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 11. Αθήνα 1975.

Αλεβιζόπουλος Α., *Η φιλελληνική κίνησης και οι πρώτοι εν Γερμανία ελληνικοί κοινότητες*, Διδακτορική Διατριβή, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών 1979

Αντωνίου Δ., *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. 1. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987

Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοελληνικό κράτος, Το σχέδιο της επιτροπής του 1833*, Αθήνα 1992

Βακάλης Χ., *Ο ελληνισμός της Ρουμανίας τον 19<sup>ο</sup> αιώνα. Η περίπτωση του Βουκουρεστίου*, Μεταπτυχιακή Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2007

Βακαλόπουλος Α., *Η Τουρκοκρατία κατά τον ΙΔ' και ΙΕ' αιώνα*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1975

Βακαλόπουλος Α., *Οι Έλληνες σπουδαστές στα 1821*, Θεσσαλονίκη 1978

Blecher J. & Wiemers G., *Die Matrikel der Universität Leipzig. Die Jahre 1809 bis 1832*. Bd I, Verlag und Datenbank für Geisteswiss, Weimar 2006

Γιαννάκης Θ., *Αρχαιογνωσία – Φιλοσοφία Αγωνιστικής*, Αθήνα 1979

Γιαννάκης Θ., *Η φυσική αγωγή από το 394 μ.Χ.*, Αθήνα 1981

Γιαννάκης Θ., *Οδοιπορικό της γυμναστικής επιστήμης από το 1833 έως το 1988*, Αθήνα, Τ.Ε.Φ.Α.Α, Αθηνών 1988

Γιαννόπουλος Ι., *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 11, Αθήνα 1971-1980

Γιάτσης Ι., *Εισαγωγή στην ιστορία της φυσικής αγωγής στον Ελληνικό κόσμο*, Θεσσαλονίκη 1985

Γούναρη Αθ., *Ελληνική Γραμματεία και Σύνταξη εγγράφων*, Αθήνα 1978

Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί της ιστορίας της ελληνικής επανάστασης: Τα Περί Παιδείας*, Αθήνα 1968

Gillet B., *Ιστορία του Αθλητισμού*, Άθηναι 1964

Hofmann G., *Leipzig sportlich, das Sportleben der Stadt in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, *Sportchronik*, 1443 – 2002, Leipzig 2002

Θεοδωράκος Π., *Οι γυμνασταί εις αθλητικούς συλλόγους και σωματεία. Η Γυμναστική*, 15, 1954

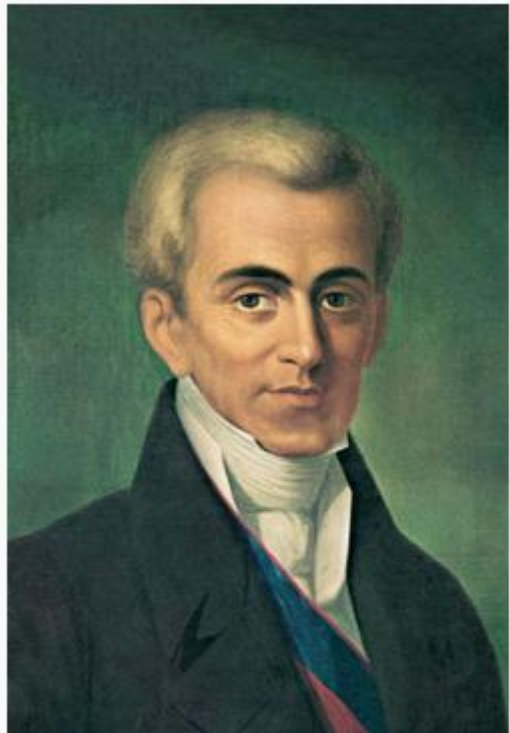
Illgen Ch. F., *Zeitschrift für die historische Theologie*. Bd 1, Verl. Von Joh Ambr, Barth, Leipzig 1832

- Καϊμακάμης Β., *Ειδικά θέματα Ολυμπιακών Αγώνων*, Θεσσαλονίκη 2012
- Καντζίδης Δ., *Ο Των Ιωαννίδης και η συμβολή του στη μεταρρύθμιση της φυσικής αγωγής*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2002
- Κιτρομηλίδης Π. & Σκλαβενίτης Τ. επιμ., *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, τομ. 1, Αθήνα 2004, σ. 11-15
- Κονδυλάκης Ι., *Αναβιώσεις της Γυμναστικής, Ενώ Διέβαινα*. Χρονογραφήματα, Αθήνα 1916
- Λαμπράκη – Πλάκα Μ., *Ιωάννης Καποδίστριας, Ο πρωτομάστορας της νέας Ελλάδας*, 2008
- Λέφας Χ., *Ιστορία της εκπαίδευσης*, εν Αθήναις 1942.
- Maßmann H. F. *Die öffentliche Turnanstalt zu München*. Lindauer'sche Buchhandlung, München 1837
- Μουρατίδης Ι., *Ιστορία φυσικής αγωγής με στοιχεία φιλοσοφίας*, Θεσσαλονίκη, Χριστοδουλίδη 1994
- Μπουζάκης Σ., *Η κατάρτιση των Διδασκάλων-Διδασκαλισσών και των Νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τ. 1, Αθήνα 1996
- Μυστακίδης Β., *Σχολεία μετά την άλωσιν κατά κώδικας του Οικουμενικού Πατριαρχείου*. Τόμος 13. 1937
- Παγών Γ., *Περίληψις της Γυμναστικής*, Εν Αθήναις 1837
- Παγών Γ., *Περίληψις της Παιδαγωγικής και Διδακτικής συνερανοσθείσα εκ του συγγράμματος του Κειμειέρου. Και συνταχθείσα εις μέρη δύο προς χρήσιν των εξ επαγγέλματος Παιδαγωγών, των Γονέων, των Δημοδιδασκάλων και Ελληνοδιδασκάλων*, Εν Αθήναις, 1853-54
- Παπαδόπουλος Π., *Ο Ελληνισμός του Μονάχου κατά το πρώτο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα ως φορέας της Γερμανικής Γυμναστικής στο νεοελληνικό κράτος*, Διδακτορική διατριβή ΤΕΦΑΑ-ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2017
- Παυλίνης Ε., *Ιστορία της γυμναστικής*, Αθήναι 1953
- Πέππας Σ., *Βιογραφία του Ιωάννη Φωκιανού*, Αθήνα 1926
- Σαρρής Ν., *Οσμανική πραγματικότητα. Συστημική παράθεση δομών και λειτουργιών. Η Η δογματική διοίκηση*, Αθήνα 1996
- Σβορώνος Ν., «Κοινωνικές δομές και πολιτιστική ανάπτυξη των πόλεων στον Ελληνικό χώρο κατά την Τουρκοκρατία», στο: *Άμητος Στη μνήμη Φώτη Αποστολόπουλου*, 1984, σσ. 330-337
- Talbot Rice D., *Art of the Byzantine Era*. London 1997



- Τραυλός Χ., *Η Σωματική αγωγή*, Αθήναι 1965
- Τσερεμέγκλης Χ., *Οι μεταρρυθμίσεις του Ι. Καποδίστρια στην παιδεία κατά την περίοδο διακυβέρνησής του (1828-1831) και ο αντίκτυπος στον Τύπο της εποχής*, Πρόγραμμα Ιστορίας, Σχολή Επιστημών Υγείας, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου 2021
- Τσιαντάς Κ., *Τα αγωνίσματα των κλεφταρματολών και η εθνεγερσία*, Αθήνα 1971
- Φούγιας Μ., *Θεολογικά και ιστορικά μελέται*, τ. 5, Αθήνα 1984
- Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, Αθήνα 1988
- Φωκιανός Ι., *Εγχειρίδιον γυμναστικής*, Αθήνα 1883
- Χαραλάμπους Δ., *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*, Θεσσαλονίκη 1987
- Χασιώτης Ι., *Μεταξύ Οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο Ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2001
- Χατζημιχαήλ Δ., *Ματθαίος Καμαριώτης, Συμβολή στη μελέτη του βίου, του έργου και της εποχής του*. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2002
- Χριστόπουλος Γ. & Μπατσιάς Ι., επιμ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ΄. Η Ελληνική Επανάσταση 1821 – 1832*, Αθήνα 1975
- Χρήστου Αθ., «Ο Κ. Δ. Σχινάς και η πρώτη Πρυτανεία στο Οθώναιο Πανεπιστήμιο (1837-1838)», στα: *Ιστορικά* τ. 17, 1992, σ. 371-384
- Χρήστου, Αθ., «Οι ολυμπιακοί αγώνες στον 20<sup>ο</sup> αιώνα: πολιτισμικά και ανθρωπιστικά μηνύματα», στα: *Τα Αθηναϊκά*, τ. 105, 2000, σ. 35-44
- Χρήστου Αθ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001
- Χρήστου Αθ., *Το εκπαιδευτικό σύστημα (1881-1910). Αιτήματα, μεταρρυθμίσεις και ελλείμματα*, στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 11, 2006, σ. 484-525
- Χρήστου Αθ., *Πέτρος Σωκρ. Κόκκαλης (1896-1962). Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στο λενινισμό*, Καλαμάτα 2019
- Χρυσάφης Ι., *Οι σύγχρονοι διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, τ. 1, Αθήναι 1930
- Χρυσάφης Ι., *Η σωματική Αγωγή των μαθητών των σχολείων της μέσης εκπαίδευσως*, Αθήνα 1931

Wildt K., *Daten zur Sportgeschichte, Teil II, Europa von 1750 bis 1894*,  
Schorndorf 1972

**Παράρτημα**

**Εικόνα 1.** Ιωάννης Καποδίστριας, από πίνακα του Διονύσιου Τόκου.



**Εικόνα 2.** Αεροφωτογραφία του Ορφανοτροφείου της Αίγινας από την Ανατολική πλευρά.



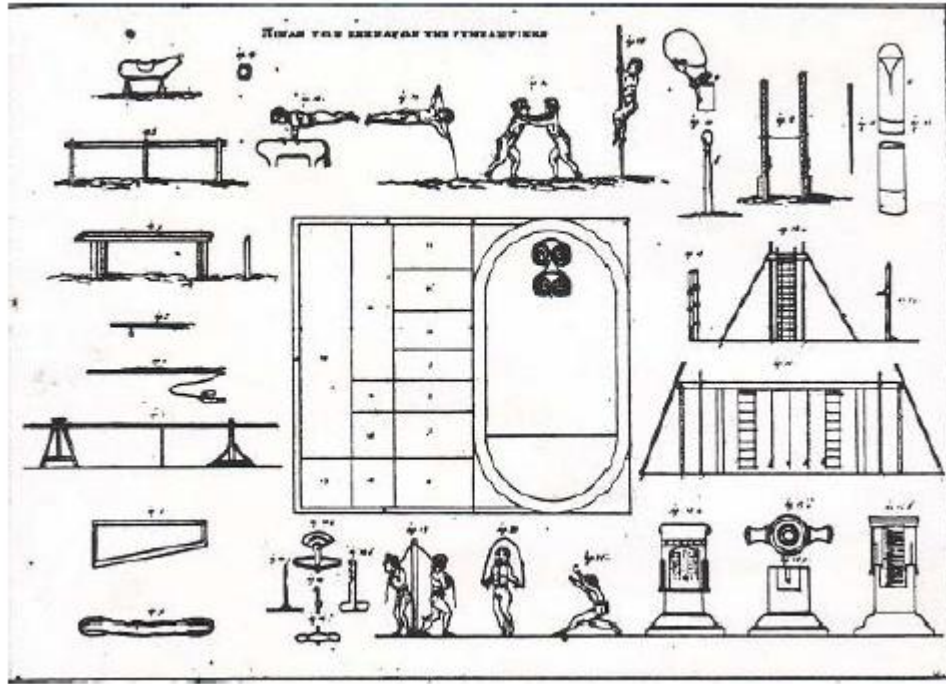
Εικόνα 3. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 3 Οκτωβρίου 1880, αρ. φ. 101. Διάταγμα περί Γυμναστικής, 22 Σεπτεμβρίου 1880.



**Εικόνα 4.** Ιωάννης Φωκιανός.



**Εικόνα 5.** Ιωάννης Χρυσάφης.

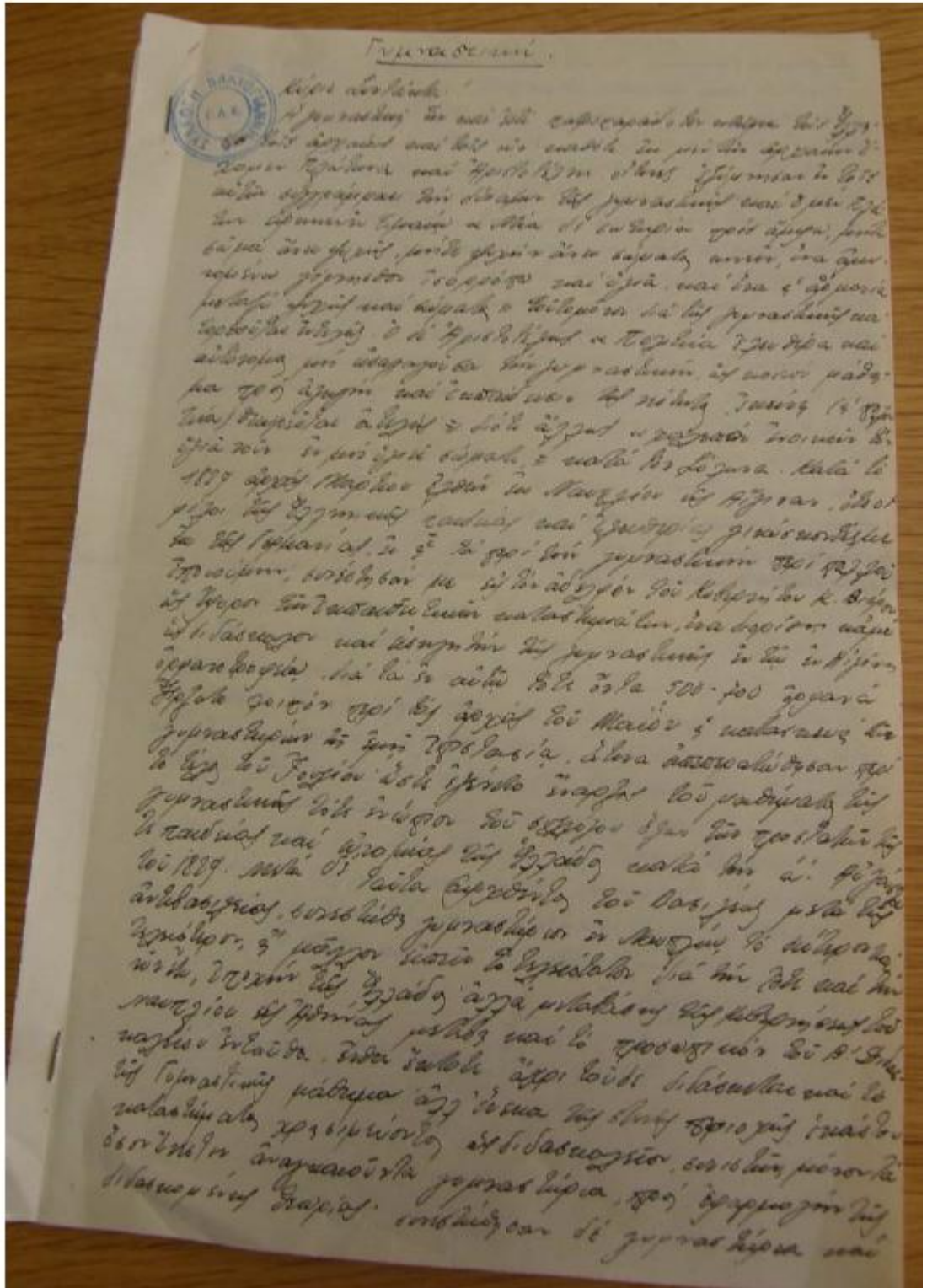


**Εικόνα 6.** Σχηματική απεικόνιση οργάνων και του ίδιου του γυμναστηρίου (κέντρο) του Ναυπλίου (Παγών, 1837).



**Εικόνα 7.** Σχηματική αναπαράσταση του πορτραίτου του Hans Ferdinand Massman (DTZ, 1929).

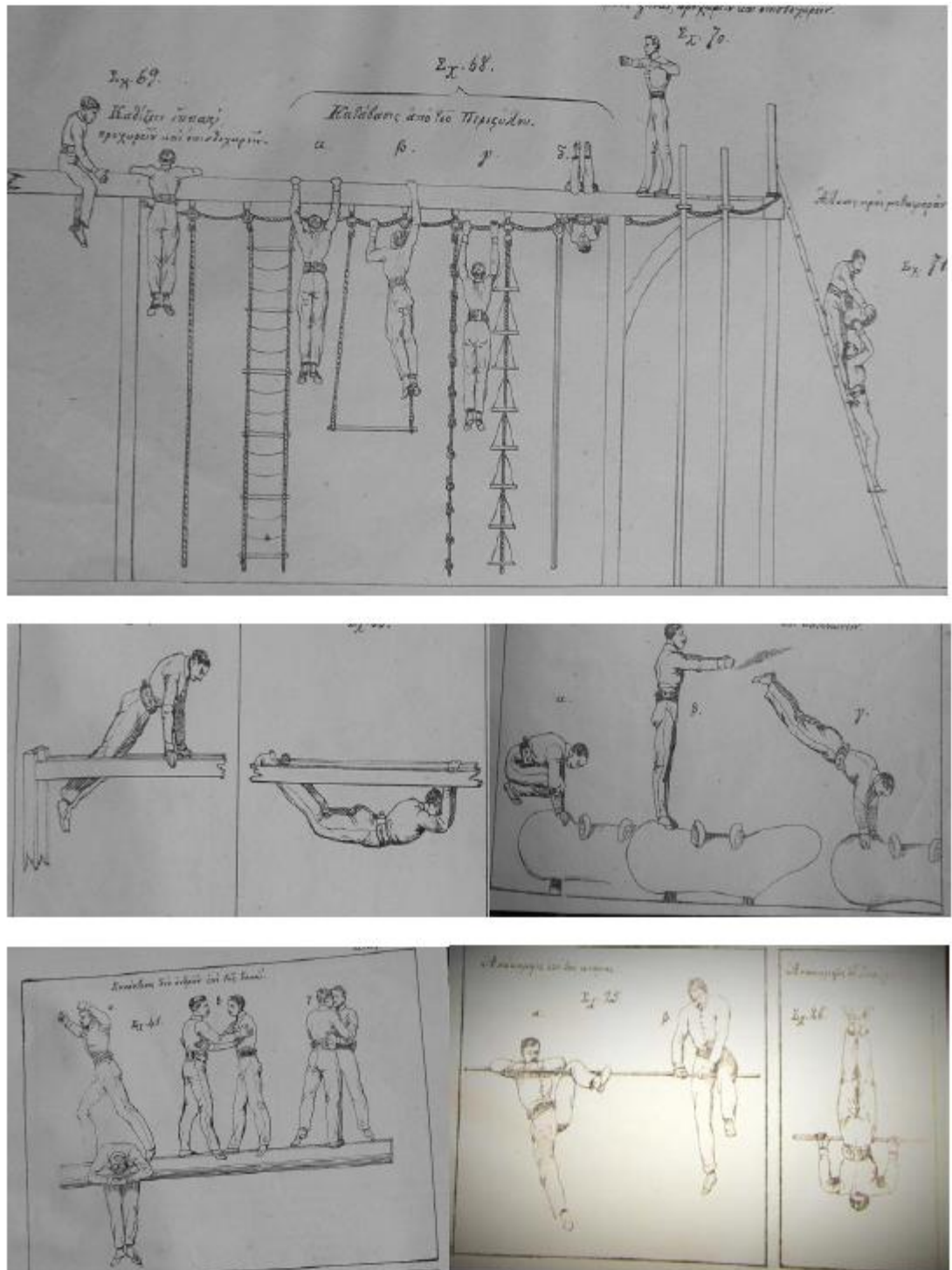




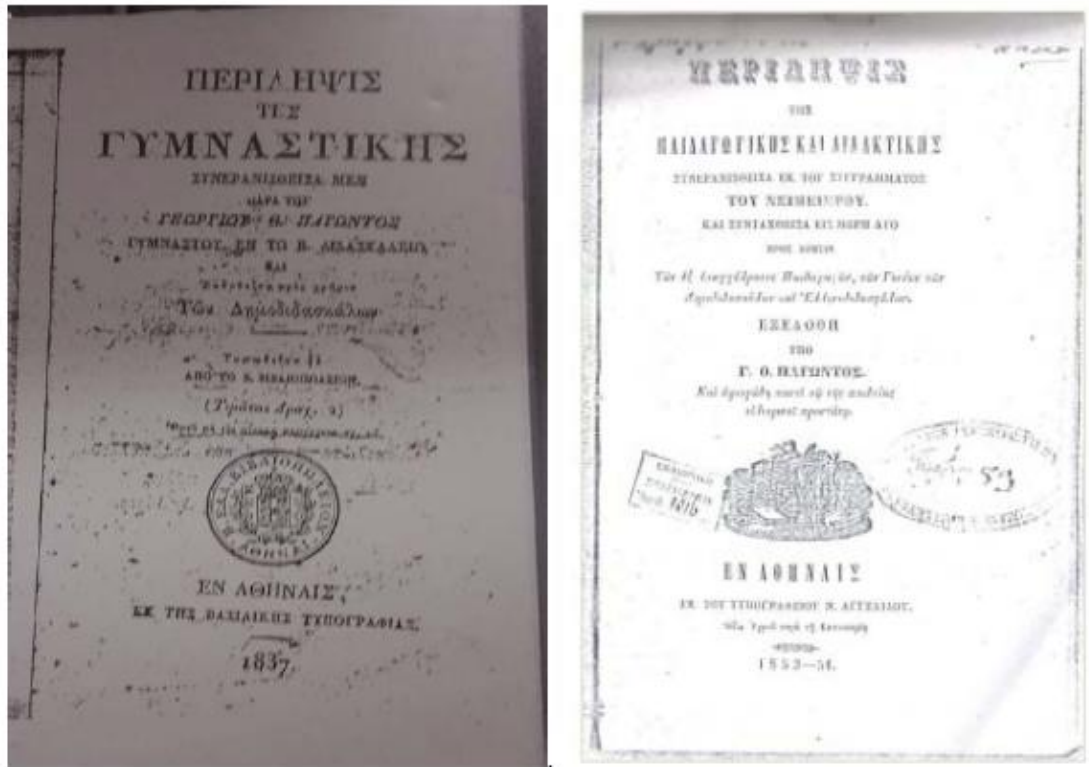
**Εικόνα 8.** Επιστολή του Γεωργίου Παγώντα προς την εφημερίδα «Αθηνά» σχετικά με την εξέλιξη της γυμναστικής τη χρονική περίοδο από το 1829 μέχρι το 1858 (Γενικό Αρχείο του Κράτους, Συλ. Βλαχογιάννη).







Εικόνα 10. Όργανα και προτεινόμενες ασκήσεις γυμναστικής από το βιβλίο του Μπότσαρη (Οδηγία, 1860).



**Εικόνα 11.** Δύο εκ των σημαντικότερων έργων του Παγώντα με βάση τα οποία διδάξε τα μαθήματα της διδακτικής και της γυμναστικής κατά τη διάρκεια της θητείας του στο Διδασκαλείο Αθηνών.

### Περίληψη

Σκοπός της παρούσας διατριβής ήταν η μελέτη του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος και η συμβολή του Γεωργίου Παγώντα (1806-1868). Αρχικά, διερευνήθηκε η εισαγωγή της Φυσικής Αγωγής στο εκπαιδευτικό σύστημα του νεοσύστατου κράτους και αναλύεται η θέση του μαθήματος στο εκπαιδευτικό σύστημα την περίοδο 1833-1862. Κατόπιν, τονίζεται η συνεισφορά των γυμναστών και των καθηγητών Φυσικής Αγωγής στην εδραίωση της διδασκαλίας της στο εκπαιδευτικό σύστημα κατά το 19<sup>ο</sup> αιώνα, με αναφορά στον Ιωάννη Φωκιανό και τον Ιωάννη Χρυσάφη. Τέλος, παρουσιάζεται η ζωή, το έργο του Γεωργίου Παγώντα και οι επιρροές του από το γερμανικό πρότυπο.